

Tartu Ülikool
Filosoofia teaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Mariliis Trei

Teise maailmasõja järgne USA tsoon Saksamaal 1945-1947

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Kaja Kumer-Haukanõmm (PhD)

dotsent Olaf Mertlesmann

TARTU

2014

Sisukord

Lühendid	3
Sissejuhatus	4
1. USA Saksamaa poliitika kujunemine	10
1.1. Liitlaste Saksamaa poliitika alused ja Saksamaa tsoonideks jagamine	15
1.2. Liitlaste mõju USA okupatsioonipoliitikale	19
1.3. Okupatsiooni „peaproov“	22
2. USA okupatsioonitsoon 1945-1947	26
2.1. USA roll Saksamaa üldises haldamises	32
2.2. USA Saksamaa poliitika ümberhindamine	34
3. USA pagulaspoliitika	41
3.1. Pagulaspoliitika realiseerumine USA tsoonis	47
3.2. UNRRA roll USA tsoonis ja omavahelised suhted sõjaväevõimudega	52
3.3. Muutused pagulaspoliitikas ja IRO asutamine	57
Kokkuvõte	62
Kasutatud allikad ja kirjandus	65
Võõrkeelne resümee	69
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks	71

Lühendid

COSSAC (ingl Chief of Staff to the Supreme Allied Commander) – Liitlasvägede Ülemjuhataja Staabiülem

DP (ingl *displaced person*) – ümberasustatu

DPX (ingl Displaced Persons Executive) – Ümberasustatute Tegevosaakond

EAC (ingl European Advisory Committee) – Euroopa Nõuandev Komitee

IGCR (ingl Intergovernmental Committee on Refugees) – Valitsustevaheline Põgenike Komitee

IRO (ingl International Refugees Organisation) – Rahvusvaheline Põgenike Organisatsioon

JCS (ingl The Joint Chiefs of Staff) – Sõjaväe Ühendatud Peastaap (USA)

OMGUS (ingl Office of Military Government, U.S.) – Sõjaväelise Valitsuse Amet

SHAEF (ingl Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force) – Liitlaste Ekspeditsioonijõudude Peakorter

SWNCC (ingl State-War-Navy Co-ordinating Committee) – Välis-, Sõja- ja Mereväeministeeriumi Koordineerimiskomisjon

UNRRA (ingl The United Nations Relief and Rehabilitation Administration) – Ühinenud Rahvaste Abistamise ja Taastamise Administratsioon

USFET (ingl United States Forces, European Theatre) – USA sõjajõud Euroopas

USGCC (ingl United States Group, Control Council) – USA Kontrollnõukogu Grupp

Sissejuhatus

Kui võit tähendab tavaliselt heaolu ja rõõmu, siis nelja liitlasriigi jaoks tähistas Teise maailmasõja võit uue raske ülesande algust. Sõda jättis endast Saksamaale maha miljonid hirmunud inimesed, pommitatud linnad ning purustatud riigistruktuuri. Nende probleemide lahendamiseks tuli ühiselt tegelema hakata Ameerika Ühendriikidel (USA), Suurbritannial (SB), Nõukogude Liidul (NL) ning Prantsusmaal, kes jagasid Saksamaa omavahel neljaks okupatsioonitsooniks. Kuigi pärast Esimest maailmaõda olid lääneliitlased okupeerinud osa Saksamaa aladest¹, siis eelseisev ülesanne oli mastaapsem. Saksamaa riigihaldus oli natsismist läbi imunud ning seetõttu pidasid liitlased vajalikuks Saksamaa endale sobivas vormis uuesti üles ehitada. Esialgu võtsid kõikides tsoonides võimu üle konkreetsete okupatsiooni läbiviinud riikide sõjavägede ülemjuhatajad, kes alustasid Saksamaa rekonstrueerimisega, samal ajal võideldes sõja põhjustatud takistustega. Mõne aja pärast oli aga selge, et igal riigil oli tuleviku-Saksamaast täiesti oma nägemus ning ida ja lääne suunad erinesid märgatavalt.

Pärast Esimest maailma sõda oli USA hoidunud enda sidumisest Euroopaga ning ka Teise maailmasõja aegsete plaanide kohaselt pidi riik Saksamaa okupatsioonis osalema maksimaalselt paar aastat.² Mida kaugemale minevikku jäi aga Saksamaa alistumine, seda teravamalt tuli esile Saksamaa majanduse raske seis ning Nõukogude Liidu soov olukorda Euroopas oma mõjuvõimu suurendamiseks ära kasutada. NL oli oma suuruse ja sõjalise võimekuse tõttu sõjajärgses maailmas USA jaoks ainuke potentsiaalne vaenlane.³ Kuna Suurbritannia ei suutnud oma halva majandusliku seisundi tõttu üksi kommunismi levimist Euroopas tõkestada, võttis USA selle ülesande enda õlule. USA sõjaväeline valitsus Saksamaal kestis kuni Saksamaa Liitvabariigi moodustumiseni 1949. aasta mais⁴ ning ka pärast seda jätkus tihe koostöö Lääne-Saksamaaga.

Saksamaa purunemine Teises maailmasõjas mõjutas tervet Euroopa majandusruumi, seega oli tähtis alustada Saksamaa rekonstrueerimisega nii majanduslikult kui ka poliitiliselt. Üheks suureks takistuseks olid aga miljonid pagulased, sõjapõgenikud, ümberasustatud, kontsentratsioonilaagrites kinnipeetud inimesed ja lisaks sellele Saksamaa erinevatesse

¹ Ziemke, Earl F. *The U.S. Army in the Occupation of Germany 1944-1946*. Washington, D.C.: Center of Military History United States Army, 1975. Lk 115.

² Samas, lk 116.

³ Leffler, Melvyn P. *The American Conception of National Security and the Beginning of the Cold War, 1945-1948*. – *The American Historical Review*, 1984, Vol. 89, Nr. 2. Lk 357-359.

⁴ Clay, Lucius D. *Decision in Germany*. New York: Doubleday & Company, INC, 1950. Lk 433-440.

relvaüksustesse kuulunud sõjavangid. Kõigi eelpool mainitud gruppide hulgas leidis ka eestlasi, kes sõjategevuse lõppedes ei tahtnud NL-i poolt annekteeritud kodumaale naasta. Saksamaa polnud kunagi varem näinud nii suurel hulgal tsiviilinimesi, keda sõda oli otseselt puudutanud. Inimestel oli puudus toidust ja normaalsetest elutingimustest, mistõttu oli oht rahutuste tekkimiseks, kuritegevuse ja rüüstamiste kasvuks ning epideemiate levimiseks. Sõjaväeliste valitsuste ja mitmete rahvusvaheliste abistamisorganisatsioonide ulatusliku tegevusega, prooviti ära hoida suurem katastroof.

Üheks tähtsamaks sõjajärgseks pagulaste abistamisorganisatsiooniks kujunes Ühinenud Rahvaste Abistamise ja Taastamise Administratsioon (ingl The United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA). UNRRA loodi 1943. aastal rahvusvahelise koostöö idealismi taustal.⁵ Organisatsiooni põhiline eestvedaja oli USA, kes nägi selles USA-le iseloomulikku naiivsust Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni toimimise võimalikkusest. Samuti oli USA tollel hetkel ainuke riik, kellel jätkus finantsilist ressursi rahvusvahelise pagulasorganisatsiooni ülevalpidamiseks. USA maksis UNRRA kuludest ligikaudu 2/3, on arusaadav, et seepärast oli tal ka organisatsioonis suurem sõnaõigus.⁶ Seda tõestab ka fakt, et UNRRA esimene peadirektor oli ameeriklane Herbert Lehman, kes oli USA presidendi lähikondlane.⁷ Kuna USA tsoon oli ainuke, kus UNRRA võttis üle kõikide pagulaslaagrite administreerimise⁸ ja sai seega ennast nõ täielikult kehtestada, ongi antud töö keskendunud ainult USA okupatsioonitsooni toimimisele.

USA okupatsioonipoliitikat Saksamaal viis läbi sõjaväeline valitsus, mis oli väga selgelt militaarse tausta ja struktuuriga. Abistamisorganisatsioonid, eesotsas põhiliselt USA tsoonis tegutsenud UNRRA-ga, olid aga täielikult tsiviilorganisatsioonid ja esindasid tsiviilvõimu. Kahe olemuselt väga erineva võimu koos eksisteerimine toob aga kaasa komplikatsioone. Antud bakalaureusetöö eesmärgiks on ühelt poolt uurida millised jõud mängisid peamist rolli USA sõjaväelise valitsuse okupatsioonipoliitikas. Kas USA sõjaväeline valitsus viis oma tsoonis läbi talle tsiviilvõimu poolt ettemääratud poliitikat või oli poliitika kujundamine sõjaväeliste ringkondade prerogatiiv? USA tsoonis toimuvatel arengutel oli aga otsene seos pagulastega. Sellest tulenevalt on antud töö teiseks

⁵ Marrus, Michael R. *The Unwanted. European Refugees in the Twentieth Century*. New York: Oxford University Press, 1985. Lk. 138.

⁶ Shepard, Ben. „Becoming Planning Minded“: The Theory and Practice of Relief 1940-1945 – *Journal of Contemporary History*, 2008, Vol. 43, Nr.3. Lk 411-412.

⁷ Samas, lk 413.

⁸ Kool, Ferdinand. *DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944-1951*. Lakewood, New Jersey: Eesti Arhiiv Ühendriikides, 1999. Lk 554.

eesmärgiks analüüsida millised olid USA sõjaväevõimu ja UNNRA omavahelised suhted. Kuna pagulaste seas oli ka arvukalt eestlasi, on antud töö autori laiem eesmärk pikemas perspektiivis Saksamaa pagulastemaatika tausta tundmaõppimine, et järgmises astmes keskenduda konkreetsemalt Eesti pagulaste suhtlusele USA tsooni erinevate võimudega.

Käesolev töö on jaotatud kolmeks peatükiks, mis on omakorda jaotatud alapeatükkideks. Esimeses peatükis antakse ülevaade Saksamaa okupatsioonipoliitika kujunemisest USA-s enne sõja lõppu, keskendudes planeerimisel domineerinud vaadetele ja suundadele. Samuti vaadeldakse USA suhteid Suurbritannia ja Nõukogude Liiduga, kes üheskoos kujundasid nii Saksamaa sõjajärgse korra paikapanemist kui ka rahvusvahelist pagulaspoliitikat. Teine peatükk keskendub USA tsoonile Saksamaal aastatel 1945-1947. Määratletud periood on tingitud osaliselt töö mahust, kuid samuti just nende kahe aasta jooksul pandi paika Saksamaa eksistents, kujunesid välja liitlaste sõjajärgsed suhted ning toimusid olulised arengud pagulaspoliitikas. Suur osa pagulastest repatrieeriti kohe pärast sõda, kuid 1946. aastaks oli välja kujunenud kindel hulk pagulasi, kes ei soovinud kodumaale tagasi pöörduda. Ometi tuli pagulasorganisatsioonide abil nendele probleemidele lahendus leida. UNRRA tegevus piirdub samuti aastatega 1945–1947 ning Rahvusvahelise Põgenike Organisatsiooni loomine (ingl International Refugees Organisation – IRO) märkis pagulaspoliitikas uue ajastu algust. Kaks esimest peatükki on olulised eelkõige tausta ja olustiku loomisel, et aidata mõista, miks teatud arengud USA tsoonis aset leidsid.

Kolmas peatükk keskendub USA pagulaspoliitikale ja selle realiseerumisele Saksamaal. Vaadeldakse liitlaste omavahelisi kokkuleppeid pagulaspoliitika ellu viimisest ning selle teostamise tagajärgi pagulastele perioodil 1945-1947. Kuigi pagulase mõistel oli Teise maailmasõja järgsel ajal mitmeid nüansse,⁹ kasutatakse käesolevas töös selguse mõttes pagulase mõistet üldise terminina mitte-sakslaste kohta, kes erinevatel põhjustel pidid kodumaalt lahkuma. Kolmanda osa teises alapeatükis analüüsitakse sõjaväevõimu ja pagulasorganisatsioonide omavahelist suhtlust. Püütakse selgitada kummal olid suuremad õigused ning kelle sõna jäi pagulasküsimustes maksma?

Okupatsioonitsoonideks jagatud Saksamaa on leidnud ajalookirjutistes laialdast käsitlust. Materjali kättesaadavust piirab osalt see, et kuna teema pole leidnud Eesti ajalookirjanduses erilist tähelepanu, puudub siin ka vastav kirjandus. Tähtsamad allikad ja

⁹ Kumer-Haukanõmm, Kaja. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945-1952 Eesti pagulaste näitel. Doktoritöö. Tartu Ülikool, Ajaloo- ja arheoloogia instituut, Tartu 2012. Lk 25-36.

kirjandus asuvad USA-s, SB-s ja Saksamaal ning antud töö raames puudus töö autoril neile ligipääs. Sõjajärgsest Saksamaast aitavad luua pildi töös kasutatud üldised käsitlused,¹⁰ tuntumad teosed ning tähtsamad dokumendid, mis on avaldatud kogumikena. Vahetult pärast lääneliitlaste okupatsiooni lõppu ilmus mitmeid kirjutisi okupatsiooni ajal Saksamaal töötanud inimestelt.¹¹ Üheks heaks näiteks on kindral Lucius D. Clay kirjutatud ülevaade teenitud ajast USA tsoonis.¹² Kuna Lucius Clay oli aastatel 1945-1947 USA tsoonis tähtsuselt teine mees, annab teos hea ülevaate okupeeritud Saksamaal toimuvatest arengutest läbi sõjaväelaste pilgu. John Gimbel on oma raamatus *The American Occupation of Germany. Politics and the Military, 1945-1949* käsitlenud sõjaväevalitsuse poliitikate elluviimist, toetudes põhiliselt nii USA kui ka Saksamaa arhiivallikatele.¹³ Hea ülevaate USA okupatsioonipoliitikast ning nende mõjust sakslastele on teinud Richard Merritt oma raamatus *Democracy Imposed. U.S. Occupation Policy and the German Public 1945-1949*.¹⁴

Paraku polnud kohe pärast okupatsiooni lõppu kõik arhiivimaterjalid kättesaadavad ning teine suurem laine Saksamaa okupatsioonitsoonide uurimises tuli Külma sõja teises pooles. USA tsooni sõjaväelise valitsemise uurimisel on üks tähtsamaid teoseid USA armee ajaloolase Earl F. Ziemke suurteos *The U.S. Army in the Occupation of Germany 1944-1946*,¹⁵ mis võtab arhiivallikate põhjal vaatluse alla USA sõjaväelise valitsemise planeerimise protsessi, selle realiseerumise Saksamaal ning samuti arvestab samal ajal liitlaste omavaheliste suhetega. Üldiselt on Saksamaa okupatsioonide korraldust käsitletud tsooniti eraldi, kuid leidub ka näiteks kõiki läänetsoone hõlmavaid kogumikke, mis annavad okupatsioonitsoonidest hea võrdlusmomendi.¹⁶ Liitlaste ühist sõjajärgse Saksamaa planeerimist ja nende erinevaid eesmärke käsitleb ka SB tsoonis töötanud Michael Balfour

¹⁰ Bessel, Richard. Saksamaa 1945: Sõjast rahuaega. Eesti Tänapäev, 2010. Tõlk. Aas, Maaris.; Milward, A. S. The Reconstruction of Western Europe 1945-51. London: Routledge, 1992.

¹¹ Zink, Harold. American Occupation Policies in Germany. – *The Review of Politics*, 1947, Vol. 9, Nr. 3.; Zink, Harold. American Civil-Military Relations in the Occupation of Germany. – *Total War and Cold War: Problems in Civilian Control of the Military*. Toim. Coles, Harry L. Ohio: Ohio State University Press, 1962.; Mosley, Philip E. Dismemberment of Germany: The Allied Negotiations from Yalta to Potsdam. – *Foreign Affairs*, 1950, Vol. 28, Nr. 3.

¹² Clay, L. D. Decision in Germany. New York: Doubleday & Company, INC, 1950.

¹³ Gimbel, John. The American Occupation of Germany. Politics and the Military, 1945-1949. California: Stanford University Press, 1968.

¹⁴ Merritt, Richard L. Democracy Imposed: U.S. Occupation Policy and the German Public, 1945-1949. New Haven: Yale University Press, 1995.

¹⁵ Ziemke, Earl F. The U.S. Army in the Occupation of Germany 1944-1946. Washington, D.C.: Center of Military History United States Army, 1975.

¹⁶ Reconstruction in Post-War Germany: British Occupation Policy and the Western Zones, 1945-1955. Toim. Turner, Ian. Oxford, UK: Berg, 1989.

kogumikus *Four-Power Control in Germany and Austria 1945-1946*.¹⁷ Külma sõja taustal on USA suhteid liitlastega ning selles tulenevalt Saksamaa okupatsioonipoliitika ümberhindamist uurinud näiteks Richard Morgan.¹⁸ Sündmustest osavõtnud isikute mälestustesse tuleb suhtuda allikakriitiliselt, sest kirjutatud mõjutab isiklik nägemus ja vaated.

Rände- ning pagulasteema uurimine on erilise hoo sisse saanud viimasel paaril aastakümnel. Ilmunud on nii laiaulatuslikke teoseid¹⁹ kui ka spetsiifilisemaid käsitlusi.²⁰ Kui pärast Teist maailmasõda vaadati pagulastemaatikat pigem poliitilisest vaatenurgast, siis tänapäeval keskendutakse rohkem ka pagulaste abistamise iseärasustele ja sellest tulenevatele probleemidele.²¹ Näiteks pühendas ajakiri *Journal of Contemporary History* oma 43. erinumbri 2008. aastal täielikult sõjajärgset abistamist uurivatele artiklitele.²² Lauren Greaves on oma doktoritöös viinud läbi põhjaliku uurimistöö UNRRA tegevuse kohta USA tsoonis,²³ kuid organisatsiooni omavahelisele suhtlusele USA sõjaväelise valitsusega väga palju tähelepanu pööratud ei ole. Samuti tuleb arvestada, et UNRRA oli üks esimesi rahvusvahelisi pagulasorganisatsioone, millel oli tugev mõju modernse pagulaspoliitika arenemisele. Kuna USA-l oli selles organisatsioonis suur mõju, siis ka ameeriklaste poolt teostatud uuringud UNRRA kohta kipuvad välja tooma pigem positiivseid kui negatiivseid jooni. Selgema pildi saab, kui arvestada ka pagulaste endi kogemustega. Eestlaste kogemustest Saksamaal on kirjutanud Ferdinand Kool, kes ka ise pagulasena USA tsoonis viibis.²⁴ Kooli raamat *DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944-1951* on tähtis sellepärast, et see käsitleb eestlaste elu ja suhtlust

¹⁷ *Four-Power Control in Germany and Austria 1945-1946*. Koost. Balfour, Michael; Mair, J. New-York: Oxford University Press, 1956

¹⁸ Morgan, R. *The United States and West Germany 1945-1973. A Study in Alliance Politics*. London: Oxford University Press, 1974.

¹⁹ Marrus, Michael R. *The Unwanted. European Refugees in the Twentieth Century*. New York: Oxford University Press, 1985.; Sjöberg, Tommie. *The Powers and the Persecuted. The Refugee Problem and the Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR), 1939-1947*. Rootsi: Lund University Press, 1991.; *The Dismantling of Populations: Migration, Expulsion and Displacement in Post-War Europe, 1944-1949*. Toim. Reinisch, J; White, E. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

²⁰ Elliott, Mark R. *Pawns of Yalta. Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation*. USA: University of Illinois Press, 1982.

²¹ Cohen, Gerard Daniel. In *War's Wake: Europe's Displaced Persons in the Postwar Order*. New York: Oxford University Press, 2012.; Reinisch, Jessica. Introduction: Relief in the Aftermath of War – *Journal of Contemporary History*, 2008, Vol. 43, Nr. 3.

²² *Journal of Contemporary History*, 2008, Vol. 43. Nr. 3. Lk 371-551.

²³ Greaves, Laura Megan. „Concerned not only with relief”: UNRRA's work rehabilitating the Displaced Persons in the American zone of occupation in Germany, 1945-1947. Doktoritöö. University of Waterloo, 2013.

²⁴ Kool, F. *DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944-1951*. Lakewood, New Jersey: Eesti Arhiiv Ühendriikides, 1999. Lk xv-xvii

okupatsioonivõimudega tuginedes nii ametlikele dokumentidele kui ka isiklikule kogemusele. Lisaks sellele on see üks vähestest teostest, mis kirjeldab põhjalikult eestlaste elu okupeeritud Saksamaal. Suure panuse Teise maailmasõja järgse eestlaste rändepoliitika uurimisse on teinud Kaja Kumer-Haukanõmm oma põhjaliku doktoritööga *Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika aastatel 1945-1952 Eesti pagulaste näitel*.²⁵

²⁵ Kumer-Haukanõmm, Kaja. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika aastatel 1945-1952 Eesti pagulaste näitel. Doktoritöö. Tartu Ülikool, Ajaloo- ja arheoloogia instituut, Tartu 2012.

1. USA Saksamaa poliitika kujunemine

USA sõjajärgse Saksamaa poliitika planeerimine jõudis avalikkuse ette juba Teise maailmasõja alguses ja intensiivistus eriti pärast liitlaste Casablanca konverentsi 1943. aastal, kui sõja eesmärgina sõnastati esmakordselt Saksamaa „tingimusteta kapitulatsioon“²⁶, mida võib tõlgendada liitlaste eeldusena osaleda Saksamaa ülesehitamisel pärast tema alistumist.²⁷ Michael Balfouri kohaselt võib esimeseks dokumendiks, mis puudutas Ameerika Ühendriikide vaateid sõjajärgsest maailmast, pidada 1941. aasta augustis sõlmitud Atlandi Hartat.²⁸ Franklin D. Roosevelti ja Winston Churchilli poolt 14. augustil allakirjastatud deklaratsioon koosnes kaheksast paragrahvist, millega suurriigid lubasid kaitsta inimeste demokraatlikke õigusi ja keeldusid tegemast kompromisse natsismiga.²⁹ Kuigi konkreetset Saksamaad puudutavat sõjajärgset poliitikat sellel kohtumisel ei arutatud, siis järgnevatel liitlaste kohtumistel muutus Saksamaa küsimus tähtsaks arutelupunktiks. Esmalt pidi aga iga riik oma vaatepunktid riigisisese paika panema, mis USA puhul kujunes keeruliseks ülesandeks. Ameerika Ühendriikides olid sõjajärgse poliitika kujundamisesse kaasatud kõik tähtsamad riigiorganid – Välisministeerium, Sõjaministeerium, Riigivaraamet ning lisaks nendele ka presidendi lähikondlased ja mõjukamad ühiskonnategelased, nagu näiteks tollal tuntud ajakirjanik Howard Kingsbury Smith³⁰. Samuti loodi poliitika kujundamisel arvukalt komiteesid nii organisatsioonide siseselt, kui ka laiemale võrgustikule. Sellest tulenevalt oli palju erinevaid arusaamu, mis tihti vastandusid üksteisele. Kõige suurem võimuvõitlus kujunes aga kahe suure ministeeriumi vahel ning põhines peamiselt „alluvusala“ küsimusel – kas Sõjaministeerium või Välisministeerium peaks olema vastutav Ameerika Ühendriikide okupatsioonipoliitika visandamisel ja elluviimisel Saksamaal?³¹

²⁶ Merritt, Richard L. *Democracy Imposed*. Lk 50.

²⁷ *The Record of American Diplomacy. Documents and Readings in the History of American Foreign Relations*. Toim. Bartlett, Ruhl J. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1948. Lk 637.

²⁸ *Four-Power Control in Germany*. Toim. Balfour, M.; Mair, J. Lk 14.

²⁹ Atlandi Harta deklaratsioon: *The Record of American Diplomacy*. Toim. Bartlett, R. J. Lk 624-625. Lisaks kinnitasid USA ja Suurbritannia (SB) Atlandi Harta deklaratsioonis, et neil pole territoriaalseid kavatsusi, pooldasid rahvaste enesemääramise õigust ja territoriaalseid muudatusi ainult rahva nõusolekul, soovisid kõikidele rahvustele võimalust võrdsele majanduslikule koostööle ja ligipääsu toorainetele ning nõudsid relvajõudude ühtset rahu kogu maailmas. Samas, lk 624.

³⁰ Lamberti, Marjorie. *German Antifascist Refugees in America and the Public Debate on „What Should Be Done with Germany after Hitler,“ 1941-1945*. – *Central European History*, 2007, Vol. 40, Nr. 2. Lk 290-291.

³¹ Merritt, R. *Democracy Imposed*. Lk 50.

USA armeel oli juba alates 1847. aastast kogemusi okupeeritud aladel sõjaväelise valitsusega okupatsioonide läbiviimisest³² ja seetõttu oldi Sõjaministeeriumis kindlad, et ka pärast Teist maailmasõda viib Saksamaal okupatsiooni läbi sõjavägi.³³ Kindlustamaks oma positsiooni ja lükkamaks ümber väited, nagu sõjavägi pole kompetentne tegelema tsiviilasjadega, loodi 1942. aasta keskel Charlottesville' Virginia osariigis Sõjaväelise Valitsemise Kool (*School of Military Government*).³⁴ Paraku tõi kooli avamine kaasa meedia terava kriitika, heites ette sõjaväelise valitsemise „ebakonstitutsionaalset“ olemust ning õpilaste kehva taset.³⁵ Ajendatuna negatiivsest kriitikast Sõjaministeeriumi suhtes, määras president Roosevelt okupatsioonipoliitika eest vastutavaks Välisministeeriumi, eesotsas riigisekretär Cordell Hulliga.³⁶ Välisministeeriumi juurde oli juba 1942. aasta jaanuaris planeerimise abistamiseks moodustatud Sõjajärgsete Probleemide Nõuandev Komitee (*The Advisory Committee on Postwar Problems*), kus ühe tähtsama punktina arutleti ka sõjajärgse Saksamaa võimaliku osadeks jagamise üle.³⁷ Pärast komitee pikka aruteluperioodi jõuti lõpuks seisukohale, et Saksamaad ei tohiks tükeldada ja selle asemel pooldati pikaajalise okupatsiooni läbiviimist, et „ära hoida Saksamaa taasrelvastumine, edendada demokraatlikke institutsioone ja vähendada või kontrollida Saksamaa majanduslikku ülekaalukust Euroopas.“³⁸ Kuid mitte kõik Välisministeeriumi juhtivad liikmed polnud samal arvamisel, mistõttu kujunes kaks põhilist suunda. Ühel pool seisis mõõdukas poliitika pooldav Komitee ja riigisekretär Hull ja teisel pool Saksamaa tükeldamist nõudev Välisministeeriumi abisekretär Sumner Welles, kes püüdis oma vaateid propageerida nii president Rooseveltile kui ka laiemale avalikkusele.³⁹

Samal ajal aga algasid juba esimesed USA sõjalised operatsioonid Euroopas, mis omakorda tähendas esimeste okupatsiooni operatsioonide läbiviimist. Kuna oli kindel, et vähemalt esialgu jääb okupatsiooni sisseseadmine sõjaväe hooleks, oli Sõjaministeeriumil

³² Ziemke, Earl F. *The U.S. Army*. Lk 3. „USA armee viis läbi sõjaväelise valitsuse Mehhikos aastal 1847 ja 1848; Lõunaosariikides Kodusõja ajal ja pärast; Filipiinidel, Porti (Puerto) Ricos ja Kuubas pärast Hispaania-Ameerika sõda; ja Saksamaal Reinimaal pärast Esimest maailmasõda.“ Samas, lk 3.

³³ Merritt, R. *Democracy Imposed*. Lk 50.

³⁴ Ziemke, E. F. *The U.S. Army*. Lk 7. Kooli loomise eesmärgiks oli koolitada armeele ohvitseridest tsiviilvalitsemise eksperdid, kes oleksid pädevad tegelema okupatsioonivalitsuse kõikide küsimustega.

³⁵ Samas, lk 12-14. Sõjaväeline valitsemine viitas meedia kohaselt „külmaverelisusele“ ja näitas sõjaväe „põlgust“ austada „tsiviilisikute loomulikku üleolekut valitsemiskunstis.“ Samas, lk 12.

³⁶ Merritt, R. *Democracy Imposed*. Lk 50. Autori kohaselt arvas president Roosevelt 1942. aastal, et okupatsioonipoliitika kujundamine kuulus siiski tsiviilisikute prerogatiiviks ning samuti tahtis president selle teemaga isiklikult tegeleda. Samas.

³⁷ Mosley, Philip E. *Dismemberment of Germany*. Lk 488.

³⁸ Samas, lk 489.

³⁹ Merritt, R. *Democracy Imposed*. Lk 54. Pärast Sumner Welles'i vaadete allajäämist Välisministeeriumis, astus abisekretär oma ametikohalt tagasi ning avaldas Saksamaa jagamist ja karmi poliitikat pooldava raamatu „*The Time for Decision*“, mis sai avalikkuses väga populaarseks. Samas.

vaja efektiivset tsiviilasjade organisatsiooni, mis tegeleks „tsiviilasjade kõikide faasidega.“⁴⁰ 1943. aasta 1. märtsil moodustati Sõjaministeeriumi Tsiviilasjade Osakond (*The Civil Affairs Division – CAD*), mis allus tsiviilasjades otse sõjaministrile ja sõjaliste operatsioonidega USA Sõjaväe Ühendatud Peastaabile (*The Joint Chiefs of Staff – JCS*).⁴¹ Plaanide kohaselt pidi sõjavägi sisse seadma esialgse okupatsiooni koos sõjaväelise valitsusega, kuid esimesel võimalusel pidi kontroll minema tsiviiladministratsiooni kätte. Kiire ülemineku peamiseks põhjuseks olid sõjast puudutatud tsiviilinimesed, eriti pagulased, kelle jaoks USA arvates pidi sõda lõppema „niipea, kui nad liiguvad USA okupatsiooni alla“ ning nende eest hoolitsemine oli „humanitaarne kohustus“.⁴² Vaatamata president Roosevelti isiklikele vaadetele ja pingutustele luua tsiviilorganisatsioonidele abistavaid vahendeid, sai 1943. aasta keskel selgeks, et ainus, kellel olid koheselt vajalikud ressursid tsiviilelukorraldamiseks sõjajärgses riigis, oli armee.⁴³ 1943. aasta novembris määraski Roosevelt sõjajärgse Saksamaa poliitika koordineerimise ja rakendamise eest vastutavaks Sõjaministeeriumi, eesotsas sõjasekretär Henry L. Stimsoniga.⁴⁴ Kindla poliitikasuuna paika-panemine oli aga siiski ministeeriumide ühine töö.

1944. aasta keskpaigaks polnud Ameerika Ühendriikides ikka veel suudetud Saksamaa tulevikus kokku leppida. Sügisel olid Ameerika Ühendriikide väed sisenemas Saksamaale ning USA avalikkuses kerkis teravalt esile „pehme“ ja „karmi“ rahu diskussioon, mis oli kohati nii intensiivne, et kolmandas sektoris moodustati lausa omaette organisatsioone ametliku sõjajärgse planeerimise mõjutamiseks.⁴⁵ Riigisekretär Hull pooldas ikka veel ühtse Saksamaa säilitamist ja sõjasekretär Stimson koos JCS-ga liikus „mööduka okupatsiooni“ poole.⁴⁶ 1944. aasta augustis moodustati Stimsoni ettepanekul valitsuse

⁴⁰ Ziemke, E. F. *The U.S. Army*. Lk. 16-17. Senini olid tsiviilasjadega tegelenud mitmed osakonnad üle terve Sõjaministeeriumi ning puudus kindel kord.

⁴¹ Samas, lk 17. CAD-i ülesanneteks sai vajalike inimeste koolitamine okupatsiooniametnikeks ning käsiraamatute ettevalmistamine armeele. Merritt, R. *Democracy Imposed*. Lk 51.

⁴² Ziemke, E. F. *The U.S. Army*. Lk 20-21. Pagulaste küsimusega tegelemiseks loodi USA-s 1942. aastal Välisabi ja Rehabilitatsiooni Operatsioonide Büroo (*Office of Foreign Relief and Rehabilitation Operations*), mida juhtis Herbert Lehman. Marrus, M. *The Unwanted*. Lk 317-318.

⁴³ Ziemke, E. F. *The U.S. Army*. Lk 21-22.

⁴⁴ Merritt, R. *Democracy Imposed*. Lk 51. Pärast seda otsust muutus Sõjaministeeriumi roll märgatavalt. Sõjategevuse käigus kohtus Roosevelt tihti Sõjaväe Ühendatud Peastaabiga ja Välisministeeriumi mõju langes. Zink, Harold. *American Civil-Military Relations*. Lk 231.

⁴⁵ Lamberti, M. *German Antifascist Refugees in America*. Lk 279-305. Sellised organisatsioonid olid näiteks Saksamaa poliitiliste emigrantide loodud *Union for Democratic Action for a Campaign to end America's Policy of Neutrality* (Samas, lk 284-285), USA kirjanike poolt loodud *Society for the Prevention of World War III* (Samas, lk 291-292) ja samuti pagulaste loodud *Council for a Democratic Germany* (Samas, lk 294-296).

⁴⁶ Merritt, R. *Democracy Imposed*. Lk 56. JCS-id mõjutas oma poliitika kujundamisel ka Anglo-Ameerika Ühendatud Armeed Ülemjuhatajad (*Combined Chiefs of Staff*), kes allusid otseselt USA ja SB presidentidele.

erikomitee, mis paneks lõplikult paika USA Saksamaa okupatsioonipoliitika.⁴⁷ Roosevelti korralduste kohaselt määrati liikmeteks riigisekretär Hull, sõjasekretär Stimson, riigivarasekretär Henry J. Morgenthau Jr. ja presidendi nõunik Harry Hopkins. Loodetud ühtsust aga ei saavutatud, sest komitee esimesel istungil esitas Morgenthau oma kuulsa radikaalse „Morgenthau plaani“, mille järgi pidi Saksamaa jäädavalt tükeldatama, igasuguse tööstuse likvideerima ja riigi agraarmaaks muutma.⁴⁸ Kaasaegse Harold Zinki hinnangul rõhutas plaan „sakslaste karistamist ja Saksa Reichi rekonstrueerimist omamoodi püsivaks karistuskolooniaks.“⁴⁹ Ettepanek leidis kõlapinda nii riigiamministratsioonis, avalikkuses kui ka liitlaste seas ja Morgenthau õnnestus oma vaateid, teise Quebeci konverentsi ajal 1944. aasta septembris, isegi Rooseveltile ja Churchillile isiklikult esitleda.⁵⁰ Sekretärid Hull ja Stimson astusid plaanile kindlalt vastu ning nähes, millise kriitika tõi endaga kaasa Morgenthau plaani võimalik elluviimine, taganes Roosevelt oma algsest poolehoiust plaanile.⁵¹ Samas sõjavägi oli aga juba Euroopas ja vajas tegevusplaani.

Sõjalist operatsiooni *Overlord*, mis käsitles lääneliitlaste tungimist Normandiasse ja Saksamaa ning tema liitlaste vägede alistamist Euroopas, oli Liitlaste Ekspeditsioonijõudude Peakorteris (*Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force* – SHAEF) välja töötatud juba alates 1943. aastast,⁵² kuid puudus direktiiv perioodile pärast sõjategevuse lõppu ja enne Saksamaa vallutamist. Probleem esitati Ühendatud Tsiviilasjade komisjonile (*Combined Civil Affairs Committee* – CCAC) ja 1944. aasta aprillis väljastas Anglo-Ameerika Ühendatud Peastaap (*Anglo-American Combined Chiefs of Staff* – CCS) direktiivi CCS 551 liitlasvägede ülemjuhatajale kindral Dwight Eisenhowerile.⁵³ Direktiiv andis Eisenhowerile õiguse kehtestada alistatud aladel okupatsioon ning sõnastas üleüldised põhimõtted.⁵⁴ Kuna CCS 551 ei näinud ette fundamentaalseid muutusi Saksamaa ühiskonnas, mida ameeriklased pidasid ainuõigeks,

⁴⁷ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, Michael; Mair, J. Lk 20

⁴⁸ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 101-105. Vt ka Merrit, R. Democracy Imposed. Lk 56-58.

⁴⁹ Zink, Harold. American Occupation Policies. Lk 286.

⁵⁰ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 21.

⁵¹ Merrit, R. Democracy Imposed. Lk 58-59. Roosevelt'il oli 1944. aastal käimas ka valimiskampaania ning segadused seoses Quebeci konverentsi ja Morgenthau plaaniga tõid kaasa teravat kriitikat tema vastaskandidaatide poolt. Samas, lk 59.

⁵² Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 26-27.

⁵³ Samas, lk 59. CCAC oli liitlaste ühine komitee tsiviilasjades, mis asus Washingtonis ja andis nõu Liitlaste Ühendatud Peastaabile ning tegeles samuti laialdase planeerimisega; CCAC(L) asus Londonis ning andis juhiseid Euroopa ja Vahemere sõjaväe ülemjuhatajatele. Samas, lk 40.

⁵⁴ CCS 551 ei sätestanud midagi demilitariseerimise, denatsifitseerimise või demokratiseerimise kohta.

McCreedy, Kenneth O. Planning the Peace: Operation Eclipse and the Occupation of Germany. – *Journal of Military History*, 2001, Vol. 65, Nr. 3. Lk 732.

hakati USA sõjaväe ühendatud peastaabis välja mõtlema sarnast direktiivi, mis sai nimeks JCS 1067.⁵⁵

JCS 1067 pärineb 1944. aasta septembris peetud valitsuse erikomitee istungitelt, millest esimesel avaldati eelpool mainitud Morgenthau plaan. Arvestades tollase olustikuga – sõda Saksamaa pinnal oli just algamas, ilmuma hakkasid teated natsismi kuritegudest – ootas Lääne ühiskond Saksamaa kõige karmimat karistamist, arvestamata seejuures Euroopa tulevikuga laiemat plaaniga. Üks selliseid poliitikuid oli Roosevelt, kelle vaated paratamatult mõjutasid ka JCS 1067 direktiivi koostajaid.⁵⁶ Varem mõõdukat poliitikat pooldanud Sõjaministeerium liikus aina enam Rahandusministeeriumile omase karmi poliitika suunas ning septembri lõpus valmis direktiiv JCS 1067, mida on nimetatud „Morgenthau plaani kergelt aneemiliseks järeltulijaks.“⁵⁷ Direktiiv koosnes 52 paragrahvist, mis olid jaotatud kolme ossa – üldine ja poliitiline, üldised majanduslikud eesmärgid ja kontrollimismeetmed ning rahandus.⁵⁸ Poliitika eesmärgiks oli sakslastele selgeks teha, et nad on sõja eest vastutavad ning okupatsiooni läbiviimisel pidi ülemjuhataja olema „õiglane, aga karm ja eemalolev.“⁵⁹ Põhjalikult käsitleti denatsifitseerimise, demilitariseerimise ja sõjakurjategijate karistamise põhimõtteid.⁶⁰ Saksa majandust võis kontrollida ainult ulatuses, mis oli vajalik okupatsioonieesmärkide ellu viimiseks või rahutuste ja nälja ärahoidmiseks, ülejäänud probleemide lahendamiseks pidi hakkama saama Saksa administratsioon. Majanduse rehabiliteerimine või tugevdamine oli keelatud.⁶¹ Lisaks sellele ei tohtinud Saksamaa elustandard ületada Ühinenud Rahvaste

⁵⁵ Merritt, R. Democracy Imposed. Lk 54-55. CCS-i loodud direktiiv 551 polnud küll leebe, kuid „polnud Kartaago rahu, mida sakslased kartsid. Samuti polnud see täielik ühiskonna rekonstrueerimine“. CCS 551 kuulus kindral Eisenhowerile täitmiseks kui liitlaste ülemvägede juhataja. JCS 1067 oli direktiiv USA vägede ülemjuhatajale. Samas.

⁵⁶ „Üheks kõige paremaks liberaali omaduseks on kirklik viha julmuse vastu ja Roosevelt oli tähelepanuväärne ühendades üllad impulsid salakavala poliitilise vaistuga, süstemaatilise mõtlemise asemel.“ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 20.

⁵⁷ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 102. Kuigi JCS 1067 ja Morgenthau plaan olid olemuselt sarnased, sest pooldasid karmi rahu, ei saa E. F. Ziemke kohaselt siiski väita, et direktiiv pärines otseselt Morgenthau plaanist. Sõjaministeerium ei pooldanud kunagi Morgenthau plaani kõiki aspekte, eriti majanduse täielikku hävitamist. „Morgenthau plaan oli pikemas perspektiivis juhuslik Sõjaministeeriumi mõtteviisi revideerimisele.“ Samas, lk 103.

⁵⁸ Directive to the Commander-in-Chief of the United States Forces of Occupation Regarding the Military Government of Germany. 1945. – Documents on Germany: 1944-1985. Toim. United States Department of State. Washington: Department of State Publication, 1986. Lk 15-32.

⁵⁹ Samas, lk 17. Direktiivi kohaselt kehtis USA sõjaväelastele ka karm vennastumisvastane poliitika. (paragrahv 4). Samas.

⁶⁰ Samas, lk 18-21. Lisaks sellele keelati igasugune poliitiline tegevus (paragrahv 9) ja sulgema pidi kõik natsistlikud haridusasutused (paragrahv 14).

⁶¹ Samas, lk 23.

Organisatsiooni (ÜRO) kuuluvate naaberriikide oma ning igasugune majanduse ülejääk pidi minema okupatsioonijõududele ja abivajavatele sõjakannatanutele.⁶²

Pärast direktiivi valmimist saadeti dokument kooskõlastamiseks mitmetele administratiivüksustele ning peale ümbertöötamist Välis-, Sõja-, ja Mereväeministeeriumi Koordineerimise Komitees (*State-War-Navy Co-ordinating Committee* – SWNCC) otsustati, et pärast liitlaste kolmepoolse valitsuse sisseseadmist Saksamaal muutub JCS 1067 USA okupatsioonipoliitika kehtivaks direktiiviks.⁶³ Kuna direktiiv peegeldas selgelt Sõjaministeeriumi uuenenud vaateid, seisis Välisministeerium sellele vastu ning 1945. aasta alguses üritas viimane välja anda oma direktiivi.⁶⁴ Paraku kukkus see katse läbi ning mais saadeti kindral Eisenhowerile presidendi kinnitatud versioon JCS 1067-st.⁶⁵ Direktiiv tekitas koheselt pahameelt selle elluvijate seas Saksamaal. Eisenhoweri asetäitja kindral Lucius D. Clay kohaselt oli direktiivi suurimaks puuduseks, et see oli visandatud enne Saksamaa alistumist ning „ei haaranud tegelikku rahanduse ja majanduse tingimusi, mis nende ees seisis.“⁶⁶ See tähendas, et kohe alguses tekkis poliitikajuhendi ja tegeliku olukorra vahel lahknevus, mis jättis poliitika elluvijad ebamugavale positsioonile. Vaatamata erimeelsustele poliitika tegijate ja selle elluvijate vahel, tegutsesid sõjaväelise valitsuse ametnikud JCS 1067 suuniste järgi tänu mõningale laveerimisruumile „märgatavalt hästi“.⁶⁷ Kuna JCS 1067 asendati uue direktiiviga alles 1947. aasta keskel, pärast USA poliitika ümberhindamist⁶⁸, oli JCS 1067 aastatel 1945–1947 tähtsaim USA okupatsioonipoliitika juhik.

1.1. Liitlaste Saksamaa poliitika alused ja Saksamaa tsoonideks jagamine

Samal ajal kui intensiivistus Saksamaa poliitika kujundamine USA-siseselt, hakkasid ka liitlased riikidevahelistel läbirääkimistel üha rohkem Saksamaa ühise tuleviku peale mõtlema. Pärast 1943. aasta alguses peetud arvukaid strategiakonverentse toimus 19.–

⁶² Samas, lk 24.

⁶³ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 208. Ziemke sõnul muutus JCS 1067 USA vägede ülemjuhatajale Saksamaal omamoodi põhikirjaks. Samas.

⁶⁴ Eriti vastu oldi majanduslikele aspektidele. Samas, lk 208-211.

⁶⁵ Samas, lk 214.

⁶⁶ Clay, L. D. Decision in Germany. Lk 18-19.

⁶⁷ Gimbel, John. The American Occupation of Germany. Lk 2. „Õnneks JCS 1067 klauslid olid mõnes suhtes üldise iseloomuga, nii et nende kohaldamise määr jäeti sõjaväelise valitseja otsustada...“ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 19. Vt ka Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 1-5.

⁶⁸ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 4-5.

30. oktoobril liitlasriikide välisministrite nõupidamine Moskvas.⁶⁹ Konverentsil lepidi muuhulgas kokku kolme liitlase koostöö sõja lõpuni ning arutati ka näiteks natsismi kõrvaldamist okupeeritud Saksamaal.⁷⁰ Kuna teemad polnud liitlaste konverentsidel leidnud veel väga suurt kõlapinda ning seetõttu kindlaid kokkuleppeid teha oli vara, otsustati detailide väljaselgitamiseks luua Euroopa Nõuandev Komisjon (*European Advisory Commission* – EAC), mis hakkaks Londonis tegelema Saksamaad puudutavate küsimuste detailidega, „kindlustades kõige lähedasema koostöö kolme valitsuse vahel...”⁷¹. Komisjon koosnes peamiselt tsiviilametnikest, tekitades pahameelt sõjaväe ringkondades, kus oldi aina enam kindlad, et otsused seoses Saksamaa okupatsiooniga „on militaarse iseloomuga ja peaks tehtama militaarorganite poolt”.⁷² Kuigi Washingtoni loodi Sõja-, Mereväe- ja Välisministeeriumi vaateid ühendav koordineerimiskomisjon SWNCC, mis nõustaks USA saadik John G. Winanti EAC tegevuses, ei toetanud Sõjaministeerium Euroopa Nõuandva Komisjon eesmärki ja „nägi seda kui kohta, kus võib otsustada ainult teatud spetsiifiliste küsimuste üle.”⁷³

Moskva konverentsi kohaselt sai EAC esimeseks ülesandeks koostada Saksamaa allaandmise dokument, mis sõnastaks sakslaste tingimusteta kapitulatsiooni ja tagaks liitlaste ülemvõimu okupeeritud Saksamaal.⁷⁴ Teiseks ülesandeks oli välja töötada liitlaste kontrollmehhanism, mis hakkaks okupatsiooni läbi viima.⁷⁵ Peaaegu kohe tulid ilmsiks EAC kui institutsiooni puudused ja ka raskused jõudmaks kokkuleppeni, millega oleks rahul kõik osapooled. Näitena võib tuua Saksamaa allaandmisakti koostamise: kui USA pooldas lühikest ja konkreetset allaandmisakti, siis Suurbritannia püüdis dokumenti koondada kõiki allaandmisega seotud aspekte. Nõukogude Liitu aga huvitas ainult üks

⁶⁹ Maailma ajalugu esiajast tänapäevani. Koost. Kinder, Hermann; Hilgemann, W. Tõlk. Randveer, L. Tallinn: Avita, 2001. Lk 487.

⁷⁰ Merrit, R. *Democracy Imposed*. Lk 52.

⁷¹ Extract From the Communiqué Issued After the Moscow Tripartite Conference. – Documents on Germany Under Occupation 1945-1954. Toim. Oppen, Beate Ruhm. London: Oxford University Press, 1955. Lk 2-3. Suurbritanniat esindas komisjonis SB Välisministeeriumi delegaat Sir William Strang ning USA ja NL olid esindatud nende saadikutega Londonis, vastavalt John G. Winant ja Fedor T. Gousev. Zink, Harold. *American Civil-Military Relations*. Lk 216. 1944. aasta novembris liitus komisjoniga ka Prantsusmaa esindaja, René Massigli. Ziemke, E. F. *The U.S. Army*. Lk 129-130.

⁷² Zink, H. *American Civil-Military Relations*. Lk 216. Lisaks oleks see E. F. Ziemke kohaselt tekitanud olukorra, kus tsooni ülemjuhataja peaks pidevalt oma tegevuses sõltuma igasugustest poliitika muutustest läbi EAC või oma riigi ning ei saaks tugineda „ainult sõjaväelistel kaalutlustel ja rahvusvahelisel õigusel.” Ziemke, E. F. *The U.S. Army*. Lk 38.

⁷³ Samas, lk 130-131. SWNCC loodi 1944. aasta sügisel sarnase funktsiooniga Julgeolekukomitee (*Working Security Committee*) asemel. Samas.

⁷⁴ Samas, lk 109.

⁷⁵ Samas, lk 126.

detail – sõjavangid.⁷⁶ Kokkulepe saavutati alles mitme kuu pärast, kui tingituna aina lähenevast sõja lõpust, oli ajanappuse surve otsuse tegemine vajalik.⁷⁷ See näitab väga hästi, kuidas juba planeerimise staadiumis oli märgatav iga riigi erinev lähenemine Saksamaa küsimusele ning kokkulepeteni jõuti tihti üksnes ühise eesmärgi katte all – lõpetada sõda Euroopas, mida ükski liitlane ilma teiste abita poleks suutnud. EAC, mis oli mõeldud kui Saksamaa poliitika detailne planeerija, keskendus üsna ruttu üldise poliitika planeerimisele ning ei saavutanud kunagi suurt mõjuvõimu liitlaste ühise poliitika kujundamise vahendina.

Pärast Rheinimaa okupeerimise ebaõnnestumist Esimese maailmasõja järel ei kahelnud aga ükski suurliitlane, et pärast Teist maailmasõda tuleb Saksamaa tervenisti okupeerida ja võitjate vahel tsoonideks jagada.⁷⁸ Esimesel Quebeci konverentsil 1943. aasta augustis tulid britid välja esimese algelise tsoonideks jagamise plaaniga, mille järgi Loode-Saksamaa koos Ruhri moodustaks SB tsooni ja Rheini jõe org Šveitsi piiri äärest kuni Düsseldorfini kuuluks USA tsooni.⁷⁹ President Rooseveltil oli aga Saksamaa jagamisest täiesti teistmoodi nägemus ning seetõttu polnud ameeriklased ilma pikema arutlemiseta nõus ettepanekut kinnitama. Sama aasta lõpus, Teherani konverentsil, tegi Roosevelt ettepaneku jagada Saksamaa hoopis viieks iseseisvaks riigiks, kusjuures suuremaid tööstuspiirkondi pidi valitsema ÜRO.⁸⁰ Üksmeele puudumisel otsustati Saksamaa jagamise plaani koostamine edasi anda vastloodud EAC-le. Seni kui EAC jõudis tsoonide küsimuse juurde⁸¹, jätkus USA ja SB vaheline debatt. USA põhiliseks vastuargumendiks SB plaanile oli USA tsooni paiknemine Edela-Saksamaal. Roosevelti arvates oleks see tähendanud, et lisaks oma tsoonile peab USA hoolitsema ka sõjajärgse Prantsusmaa eest, mis oleks Ameerika Ühendriigid veel rohkem Euroopaga „kinni sidunud“.⁸² Lisaks sellele liikusid USA kõrgemas militaaringkonnas kahtlused, et Suurbritannia tegelik eesmärk Loode-Saksamaal oli saavutada majanduslik mõju tööstuspiirkondade ja tähtsamate sadamate

⁷⁶ Samas, lk 110-114. NL visandi kohaselt pidid allaandmise järgselt kõik Saksamaa relvastatud jõu liikmed muutuma automaatselt sõjavangideks. Samas, lk 113-114.

⁷⁷ Samas, lk 114-115.

⁷⁸ Samas, lk 115.

⁷⁹ Samas.

⁸⁰ Teheran. Jalta. Potsdam. Dokumentide kogumik. Toim. Sanakojev, Š., Tsõbulevski, B. Tõlk. Janson, J. Tallinn: Eesti Raamat, 1975. Lk 84-85. Roosevelti plaanide järgi pidi Saksamaa jagunema viieks iseseisvaks osaks: Preisimaa; Hannover ja loodepiirkonnad; Saksimaa ja Leipzig; Hessen, Darmstadt, Kassel ja Vestfaali iidised linnad ning viies Baier, Baaden ja Württemberg. Samas, lk 84.

⁸¹ Vene esindaja Fedor T. Gousevi nõudmistele kohaselt pidi EAC tegelema vaid ühe küsimusega korraga, mistõttu Saksamaa tsoonide juurde jõuti alles 1944. aasta suvel. Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 119.

⁸² Samas, lk 116-119. Sellel hetkel oli Roosevelt kindel, et okupatsioon kestab maksimaalselt paar aastat. Samas, lk 116.

üle.⁸³ USA plaani elluviimine oleks aga olnud liialt ebaefektiivne ja nõudnud paljude juba olemasolevate plaanide ümbertegemist.⁸⁴ Ameeriklaste ümberveenmisel tuli mõnevõrra üllatuslikult appi Nõukogude Liit, kes esitas 1944. aasta veebruaris omapoolse nägemuse tsoonide jagunemisest, mis kattus peaaegu täielikult Suurbritannia visandiga.⁸⁵ Edasistel kolmepoolsetel aruteludel pandi paika kõik piirid tulevaste tsoonide vahel, kuid vaidlus Edela ja Loode tsooni üle käis edasi.

Juunis 1944 hakkas tsoonideks jagamisega ametlikult tegelema ka EAC.⁸⁶ Pärast esialgse visandi paikapanemist, tegi Nõukogude Liit juulis ettepaneku jagada ka Berliin liitlaste vahel kolmeks tsooniks. Enne seda olid kõik arutelud vaikimisi eeldanud, et Berliini valitsemisega hakkab tegelema rahvusvaheline administratsioon.⁸⁷ Augusti lõpus kirjutati alla EAC protokollile Saksamaa tsoonideks jagamise kohta, kuhu jäeti ikka veel tühjad kohad Edela- ja Loode-Saksamaa tsoonide taha. Roosevelt võttis vastuseisu tõsiselt, kuid kiired arengud rindel ja oodatust parem olukord Prantsusmaal panid presidendi meelt muutma. Teise Quebeci konverentsi ajal, 1944. aasta septembri keskel, teatas USA lõpuks, et ta nõustub Edela-Saksamaa tsooniga, kui talle võimaldatakse ligipääs Bremeni ja Bremerhaveni sadamatele.⁸⁸ Olles ameeriklaste nõudmisega nõustunud, olid tsoonid kolme liitlase vahel jagatud. Jagamine aga polnud veel lõplik.

1945. aasta veebruaris, kui liitlaste võit Saksamaa üle oli juba kindel, kohtusid Roosevelt, Churchill ja Stalin eelviimasel suurel sõja lõpueelsel konverentsil Jaltas. Kuigi põhiline rõhk oli sõjalistel küsimustel ja liitlaste sõjaplaanide koordineerimisel, arutati siiski kaheksa päeva jooksul lisaks Saksamaale ka Jugoslaavia, Kaug-Ida ja Poola küsimuste üle, pandi paika ÜRO hääletusmehhanismid ja koostati deklaratsioon vabastatud Euroopa kohta.⁸⁹ Jalta konverentsil lepidi kokku poliitika alustes liitlaste okupeeritud Saksamaal, mida pidi hakkama teostama USA ettepanekul loodav Liitlaste Kontrollnõukogu (*Allied Control Council*). Poliitika peamiseks aluseks oli „Saksa militarismi ja natsismi hävitamine ja tagatiste loomine selleks, et Saksamaa enam mitte kunagi ei oleks suuteline häirima

⁸³ Samas, lk 118.

⁸⁴ Tähtsaimaks nendest plaanidest oli *Overlord*, mis põhines brittide pakutud tsoonide jaotusel. Samas, lk 117.

⁸⁵ Samas, lk 119.

⁸⁶ Samas, lk 123.

⁸⁷ Samas, lk 122-123.

⁸⁸ Samas, lk 124-125. Lääneliitlaste rinne liikus arvatust kiiremini Saksamaa suunas ning *Overlord*-i järgi pidi USA sisenema Saksamaale lõunast. Lisaks sellele oli selgeks saanud, et olukord Prantsusmaal on rahuldav ning osaliselt anti kontroll prantslastele üle. Samas.

⁸⁹ Jalta istungitel stenografeeritud materjalid on avaldatud: Teheran. Jalta. Potsdam. Toim. Sanakojev, S.; Töbulevski, B. Lk 91-167.

kogu maailma rahu.“⁹⁰ Eesmärkide saavutamiseks oli tähtis Saksamaa täielik desarmeerimine, sõjatööstuse likvideerimine ja natsismi väljajuurimine kõikidest eluvaldkondadest. Jaltas esitas Nõukogude Liit esmakordselt ka oma reparatsioonide soovi, aga kuna lääneliitlastel puudus selles osas veel kindel seisukoht, anti see küsimus arutamiseks selleks loodud kahjude korvamise komisjonile.⁹¹ Mis puutub Saksamaa tsoonideks jagamisse, siis just Jaltas jõuti lõpliku jagamiseni – Suurbritannia ettepanekul otsustati Prantsuse Ajutisele Valitusele soovi korral eraldada omaette okupatsioonitsoon ja sellega seoses koht ka liitlaste ühisvalitsuses.⁹² Viimane oli sellega koheselt nõus ja kuna Prantsusmaa tsoon pidi moodustuma USA ja SB tsoonidest, toimus edasine Prantsuse tsooni piiride paikapanemine kolme lääneliitlase vahel. Lõpliku kokkuleppeni Saksamaa okupatsioonitsoonide territooriumi jaotamise osas jõuti alles 1945. aasta juuli alguses ning sama aasta juuli lõpuks olid kõik liitlased oma tsoonidesse liikunud.⁹³

1.2. Liitlaste mõju USA okupatsioonipoliitikale

USA Saksamaa poliitika kujunemine oli keeruline protsess, mida ilmestasid eelpool kirjeldatud bürokraatlik võimuvõitlus Sõjaministeeriumi ja Välisministeeriumi vahel, otsustusvõimetus president Roosevelti poolt ja lühiajalised sekkumised teistelt valitsusametnikelt. Poliitika kujundamise protsessis olid aga olulisel kohal ka suhted teiste liitlasriikidega, eriti USA suhted Suurbritanniaga, sest kahe riigi koostöö oli alanud enne koostööd Nõukogude Liiduga. Lisaks diplomaatilisele suhtlusele Välisministeeriumide vahel ja kohtumistele arvukatel liitlaskonverentsidel, suhtlesid USA ja Suurbritannia tihedalt ka sõjaväeringkondades, eriti ühise ekspeditsioonijõudude organisatsiooni raames. Sellest tulenevalt oli Suurbritannial teatud mõju USA poliitika planeerimisele, mida nagu eelpool mainitud, juhtis Sõjaministeerium. Kahe riigi erinevad vaated tulid aga eriti ilmsiks ühise direktiivi välja töötamisel 1944. aastal. Kui Anglo-Ameerika Ühendatud Peastaabi alistumiseelne direktiiv CCS 551 peegeldas rohkem Suurbritannia mõõdukat lähenemist, siis USA direktiiv JCS 1067 peegeldas USA rangemat lähenemist Saksamaa küsimusele. Kuigi JCS 1067 oli mõeldud Ameerika sõjaväelastele, lootis JCS algselt oma direktiivi

⁹⁰ Samas, lk 168.

⁹¹ Samas, lk 169. NL-i hinnangute kohaselt pidi Nõukogude Liit saama reparatsioone 10 miljardi dollari väärtuses. Samas, lk 109.

⁹² Samas, lk 177. Prantsusmaa oli selleks soovi avaldanud juba enne konverentsi.

⁹³ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 307.

kehtestada ühtse Saksamaa poliitikana kõikidele SHAEF-i liikmesriikidele.⁹⁴ Britid, sarnaselt USA Välisministeeriumile, ei pooldanud JCS 1067 piiravat poliitilist joont, eriti mis puudutas majandust, ning seetõttu keeldusid direktiivi kehtestamisest ühise liitlaste poliitikana.⁹⁵ Lisaks sisulisele poolele mängis siin rolli ka teatud põhimõtteline seisukoht – kumbki kahest lääneliitlasest ei tahtnud näha teist ühise poliitika eestkostjana.⁹⁶ See tekitas olukorra, kus põhimõtteliselt kuni SHAEF-i likvideerimiseni oli USA vägedel üks „komplekt poliitilisi instruksioone“ ja Suurbritannial teine.⁹⁷ Poliitilised erimeelsused ning rivaalitsemine kahe suure lääne võimu vahel polnud aga ainus põhjus ebakindlale koostööle. Teise faktorina mängis rolli suhtumine Nõukogude Liitu.

Mida lähemale jõudis sõja lõpp ja sai kindlamaks liitlaste võit, seda vähemaks jäi NL-i panustamine liitlaste ühistesse plaanidesse.⁹⁸ NL-i suhtumist kujundasid meeletud inimkaotused ja halb majanduslik olukord, milles osaliselt süüdistati lääneliitlasi, sest lubatud teise rinde avamine lükkus planeeritust kaks aastat edasi.⁹⁹ Kui NL kaotas kokku hinnanguliselt 13,6 miljonit sõdurit, siis Suurbritannia ja USA kaotasid vastavalt umbes 330 000 ja 260 000 võitlejat.¹⁰⁰ Seega oli sõja lõppedes Nõukogude Liidu tegevusplaan selge – kindlustada endale suurimas võimalikus ulatuses reparatsioone ja tööjõudu riigi taastamiseks ning kaitsta end igasuguse tulevase agressiooni eest. Oma eesmärkide saavutamiseks kasutas Nõukogude Liit jõupoliitikat, mida ilmestab eriti hästi mõju suurendamise soov Balkanil ja Poolas.¹⁰¹ Kuna NL-i inimkaotused olid tõesti olnud suured, ootas idariik lääneliitlastelt täielikku vastutulelikkust ja keeldus kompromissidest.¹⁰² Taoline käitumine ohustas aga terve Euroopa tulevikku, mis oli Suurbritannia suureks hirmuks. Anne Deightoni kohaselt tundis Suurbritannia valitsev juhtkond Nõukogude

⁹⁴ Samas, lk 106-108.

⁹⁵ Marshall, Barbara. British Democratisation Policy in Germany. – Reconstruction in Post-War Germany: British Occupation Policy and the Western Zones, 1945-1955. Toim. Turner, Ian. Oxford, UK: Berg, 1989. Lk 191.

⁹⁶ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 58-59; 98-99.

⁹⁷ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 24. Suurbritannia lähtus perioodil pärast sõjategevuse lõppu ja enne okupatsiooni ametlikku kehtestamist SHAEF-is novembris 1944. välja antud direktiivil, mis oli CCS 551 „kokkuvõte“. Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 108.

⁹⁸ Samas, lk 130.

⁹⁹ Elliott, Mark R. Pawns of Yalta. Lk 133-134. „...USA panust võidule saab paremini arvutada organisatoorse, tehnoloogilise ja majanduslike tingimustega, Venemaa oma inimkaotustega.“ Samas, lk 134.

¹⁰⁰ Maailma ajalugu esiajast tänapäevani. Toim. Kinder, H.; Hilgemann, W. Lk 496. Kokku kaotas NL umbes 20 miljonit inimest. Samas.

¹⁰¹ Morgan, R. The United States and West Germany. Lk 9-10.

¹⁰² Elliott, M. Pawns of Yalta. Lk 134-135.

Liidu „ohtu“ varem ja selgemalt kui USA,¹⁰³ kuid tegelikkuses oldi juba mõnda aega ka USA sõjaväelistes ringkondades jälgitud NL-i mõju laienemist Euroopas.¹⁰⁴ Vaatamata sellele lootsid kõige kõrgemal olevad USA sõjaväelased ja riigijuhid, et koostöö Nõukogude Liiduga on siiski võimalik ja oma eesmärkide saavutamiseks tuleb suured erimeelsused ära hoida.¹⁰⁵

Üheks USA ja NL-i koostöö pooldajaks oli president Roosevelt, kes üritas üle kõige võita NL-i usaldusväärset, kompromiteerides vahel isegi tahtlikult oma suhteid Suurbritanniaga, et mitte näidata liigset „intiimsust“ lääneliitlaste vahel.¹⁰⁶ USA lootis pigem olla vahendaja Suurbritannia ja Nõukogude Liidu vahel.¹⁰⁷ Lisaks sellele iseloomustas Roosevelti ja USA poliitikat üldiselt järjekindluse puudumine ja oportunism.¹⁰⁸ Michael Balfouri kohaselt oli selle põhjuseks USA suurus, mis tekitas „kalduvuse liialdamise ja „must-valge“ mõtlemise suunas.“¹⁰⁹ Samuti oli USA-le iseloomulik tähtsate poliitiliste otsuste tegemisel hõlmata vaid väga väikseid ringkondi, kellest tähtsamad pooldasid, vahetult enne sõja lõppu, ranget Saksamaa poliitikat.¹¹⁰ Kuna Suurbritannia majanduslik olukord oli raskes seisus, oli Saksamaa majanduse ja sellega koos kogu Euroopa majandusruumi taastamine nende jaoks eluliselt vajalik. Euroopa olukorra parandamiseks vajati aga kindlat poliitilist ja majanduslikku toetust USA-lt,¹¹¹ kes oli aga oma tegevuses ettearvamatu. Alles pärast Harry S. Trumani võimuletulekut, hakkas USA suhtumine Nõukogude Liitu muutuma ning lähenema Suurbritannia omale, osaliselt tänu SB diplomaatilisele veenmisele ja NL-i tahtmatusele USA-ga üheski punktis

¹⁰³ Deighton, Anne. Cold-War Diplomacy: British Policy Towards Germany's Role in Europe, 1945-9. – Reconstruction in Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 18-20.

¹⁰⁴ Leffler, Melvyn P. The American Conception of National Security and the Beginning of the Cold War, 1945-1948. – *The American Historical Review*, 1984, Vol. 89, Nr. 2. Lk 356-358. USA uuringute kohaselt (uuringuid viis teiste seas läbi näiteks JCS) aga poleks NL suutnud alustada sõjalisi operatsioone oma mõju laiendamiseks enne 5-10 aastat. Samas, lk 359.

¹⁰⁵ Samas, lk 357. USA üks tähtis eesmärk oli kindlustada NL-i abi sõjas Jaapani vastu. Sontag, Raymond J. Reflections on the Yalta Papers. – *Foreign Affairs*, 1955, Vol. 33, Nr. 4. Lk 618. Samuti tahtis USA tagada enda mõjuvõimu Kagu- ja Ida-Aasias. Leffler, M. P. The American Conception of National Security. Lk 349-354.

¹⁰⁶ Sontag, R. J. Reflections on the Yalta Papers. Lk 620.

¹⁰⁷ Farquharson, J. E. Anglo-American Policy on German Reparations from Yalta to Potsdam. – *The English Historical Review*, 1997, Vol. 112, Nr. 448. Lk 909-910.

¹⁰⁸ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 25-27.

¹⁰⁹ Samas, lk 26. „Ameerika arvamus on tõenäolisemalt valmis kohandama poliitikat rohkem entusiasmist kui teadmistest ja püüab neid läbi viia väheste varuvariantideta. Aga ind, millega seisukohti hoitakse vastab kiirusele, millega nendest loobutakse kui need ebaõnnestuvad.“ Samas.

¹¹⁰ Samas, lk 26.

¹¹¹ Deighton, A. Cold-War Diplomacy. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 20-21; 29.

kompromissini jõuda.¹¹² Seega võib öelda, et Nõukogude Liidul ja Suurbritannial oli USA okupatsioonipoliitikale üsna suur mõju, sest tihti lähtus USA president oma tegevuses isiklikust arvamusest ja suhetest liitlaste riigipeadega, mitte ameerika spetsialistide ja ametnike seisukohtadest.

1.3. Okupatsiooni „peaproov“

12. veebruaril 1944 sai liitlasvägede ülemjuhataja kindral Dwight D. Eisenhower käsu siseneda Euroopa kontinendile. Algas militaaroperatsiooni *Overlord* elluviimine, eesmärgiga lõpetada sõjaline tegevus Euroopas ja alistada Saksa väed.¹¹³ Juba septembris jõudsid esimesed liitlaste armeegrupid Saksamaa läänepiirile *Dreiländereck*, kus kohtuvad Saksamaa, Belgia ja Hollandi piirid.¹¹⁴ Esimese asulana okupeeriti 12. septembril Roetgen ja mõned päevad hiljem seati sisse ajutised tsiviilasjade eriväeosad (*civil-affairs detachments*), mis tähistasid okupeeritud aladel sõjaväelise valitsuse algust.¹¹⁵ Eriväeosad liikusid koos taktikaliste üksustega, kuid täitsid oma kohustusi viimastest eraldi ja iseseisvalt.¹¹⁶ Järk-järgult liiguti aina sügavamale Saksamaale ja sõjaväelise valitsemise moodustamise protseduurid olid igal pool ühesugused. Esimese sammuna anti avalikkusele teada okupatsiooni algusest ja sellega koos kehtima hakanud korraldustest. Järgmisena otsiti üles või määrati *Bürgermeister* ehk linnapea, et saavutada kontakt sõjaväe ja okupeeritute vahel. Korralduste kohaselt konfiskeeriti elanikelt kõik relvad ja sidepidamisvahendid ning kehtestati liikumis- ja kogunemiskeeld. Alustati ka elanike registreerimisega ning moodustati sõjaväekohtud.¹¹⁷

Mida rohkem sõjaväelise valitsuse eriväeosasid sisse seati, seda aktuaalsemaks muutus nende personaliküsimus. Enamiku tsiviilasjade eriväeosade ohvitseridest ja sõduritest moodustasid mehed, kes polnud lahingutegevuseks kõlbulikud või ei omanud üldse sõjalist

¹¹² Samas, lk 21; 25-26; 29-30.

¹¹³ McCreedy, K. O. Planning the Peace. Lk 713.

¹¹⁴ Ziemke, E. F. The U.S Army. Lk 133.

¹¹⁵ Samas, lk 133.

¹¹⁶ Samas, lk 68-71. Tsiviilasjade eriüksuste eest vastutas 1944. aastal Suurbritanniasse loodud Euroopa Tsiviilasjade Divisjoni (*European Civil Affairs Division*) peakorter, kes jagas eriväeosadele käsked läbi taktikaliste üksuste käsuliini.

¹¹⁷ Samas, lk 135-136. Keelatud asjade konfiskeerimiseks tehti majast majja läbiotsimisi. Liikumiskeeld kehtestati tavaliselt päikeseloojangust kuni tõusuni ja tavaliselt lubati päevasel ajal liikumiseks vaid paar tundi. Liikumiskeeld oli oluline selleks, et tsiviilinimesed ei takistaks relvastatud üksuste liikumist. Samas, lk 135-137; 144.

kogemust, sest parimad mehed olid veel hõivatud sõjategevusega.¹¹⁸ Kuigi kõik värvatud mehed läbisid enne Saksamaale saatmist väljaõppekursuse, keskenduti treeningutel rohkem sõjalisele ohutusele, kui sõjaväelise valitsemise spetsiifikale.¹¹⁹ Eriväeosad vajasisid aga aina enam tööjõudu ja kuna värvatute seas polnud ka palju saksa keele oskajaid, pidi okupatsiooni eesmärkide täitmiseks aina rohkem kohalike elanike tööjõudu kasutama.¹²⁰ Kuna okupatsiooni üks eesmärkidest oli natsismi hävitamine, oli keeruline leida administratiivsete oksustega inimesi, kellel puudus igasugune side natsiparteiga.¹²¹ Rebecca Boehlingi essee sakslaste määramisest munitsipaalametitesse USA tsooni kolmes suuremas linnas näitab, kuidas tihtipeale olenes ametitesse seadmine USA ohvitseride isiksusest ja sakslaste oskustest, andes „prioriteedi denatsifitseerimise asemel efektiivsusele.“¹²² See tähendab, et enamasti eelistati administratiivse kogemusega sakslasi anti-natsidest aktivistidele, kes polnud oma vaadete tõttu mitmeid aastaid linna valitsemise juures olnud.¹²³ Lisaks sellele liikus rindejoon pidevalt edasi ja koos sellega ka tsiviilasjade eriväeosad, tekitades näiteks olukordi, kus ühe eriväeosa määratud ametnikud eemaldati teise poolt.¹²⁴

1944. aasta detsembris toimus sakslaste viimane suur pealetung Ardennides, kuid juba järgmise aasta jaanuaris liikusid liitlaste väed lääneringel edasi. 1945. aasta märtsi lõpuks suutsid ameeriklased ületada Rheini ja juba aprilli keskel kohtuti NL-i vägedega Elbe jõe ääres.¹²⁵ „Kolmas Reich oli pooleks lõigatud, *Wehrmacht*’i väed kahte leeri lõõdud ja Reichi pealinna saatust otsustatud.“¹²⁶ 16. aprillil alustas Punaarmee rünnakut Berliinile, kuigi tegelikkuses olid lääneliitlaste väed juba mitu päeva varem Berliini lähedale jõudnud. Liitlasvägede ülemjuhataja kindral Eisenhoweri käsul jäid aga lääneliitlaste väed Elbe jõe

¹¹⁸ Samas, lk 73-74. Tüüpilisemad lahingukõlbmatuse kriteeriumid oli halb nägemine ja psühholoogiline sobimatus. Lisaks sellele olid eriväeosade liikmed võrdlemisi nooremad mehed. Samas.

¹¹⁹ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 66.

¹²⁰ Boehling, Rebecca. *Stunde Null* at the Ground Level: 1945 as a Social and Political Ausgangspunkt in Three Cities in the U.S. Zone of Occupation. – *Stunde Null: The End and the Beginning Fifty Years Ago*. Toim. Giles, Geoffrey J. Washington: German Historical Institute, 1997. Lk 106-107. Paljudel eriväeosade ohvitseridel puudusid teadmised Saksamaa poliitilisest olukorrast ja poliitiliste organisatsioonide struktuurist. Samas.

¹²¹ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 139.

¹²² Boehling, R. *Stunde Null* at the Ground Level. Lk 106. Näiteks Frankfurdis määrati esimeseks *Bürgermeister*-iks tuntud ajakirjanik Wilhelm Hollbach, kes oli olnud kahe „poliitiliselt rüvetatud“ Frankfurdi ajalehe toimetaja. Samas, lk 110-113.

¹²³ Samas, lk 127-128.

¹²⁴ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 67.

¹²⁵ Bessel, R. Saksamaa 1945. Lk 41-43; 52-54.

¹²⁶ Samas, lk 54.

ääres seisma, andes Berliini vallutamise õiguse Nõukogude Liidule.¹²⁷ Kindral Eisenhoweri otsus oli brittidele täiesti vastuvõetamatu ning mõjutas omavahelist suhtlust ka hiljem.¹²⁸ Mai alguseks oli aga Saksamaa pealinn vallutatud ja 8. mail 1945. a. kirjutati Berliinis alla kapitulatsiooniale,¹²⁹ mis tähistas Saksamaa sõjaliste jõudude lüüasaamist. Allaandmisaktile allakirjutamine ei andnud aga liitlastele kõrgeimat võimu. Selleks avaldati Berliinis 5. juunil EAC poolt ettevalmistatud „Deklaratsioon Saksamaa lüüasaamise ja liitlasjõudude poolt ülemvõimu ülevõtmise kohta.“¹³⁰ Deklaratsiooni kohaselt ei eksisteerinud enam Saksamaad kui riiki ning seetõttu võtsid korra tagamiseks riigi administratsiooni üle USA, Suurbritannia, Nõukogude Liidu ja Prantsusmaa Ajutine Valitsus.¹³¹ Lisaks nõuti deklaratsioonis Saksamaa täielikku desarmeerimist, sõjatehnika üleandmist liitlastele, sõjavangide vabastamist ja natsi sõjakurjategijate väljaandmist liitlasjõududele. Samal päeval avaldati ka proklamatsioonid Saksamaa ja Berliini neljaks okupatsioonitsooniks jagamise kohta ning Saksamaa edasise valitsemise kohta, mille kohaselt hakkas iga riigi määratud ülemjuhataja valitsema vastavas tsoonis oma valitsuselt saadud juhiste järgi. Saksamaad tervikuna puudutavate küsimuste üle pidi otsustama hakkama liitlaste ühine Kontrollnõukogu.¹³²

Sõjaväeline valitsus Saksamaal oli kehtestatud, kuid enne planeeritud okupatsiooni täielikku kehtestamist, oli tarvis teha veel mõned ümberkorraldused. Perioodi sõjategevuse lõpust kuni lõpliku okupatsiooni kehtestamiseni hakati planeerima juba 1944. aasta algusest ja sama aasta lõpuks valmis plaan koodnimega *Eclipse*.¹³³ Plaan koosnes kahest faasist. Esimeses faasis pidid liitlaste väed vahetult pärast sakslaste alistumist kiiresti haarama kõik tähtsad Saksamaa tugipunktid. 1945. aasta aprillis olid aga enamik tähtsamaid tugipunkte juba võetud ning kuigi *Eclipse* polnud Eisenhoweri poolt ametlikult

¹²⁷ Shepardson, Donald E. The Fall of Berlin and the Rise of a Myth. – *The Journal of Military History*, 1998, Vol. 62, Nr. 1. Lk 148-151. Eisenhoweri taoline otsus oli motiveeritud peamiselt sellest, et USA-d ootas ees sõda Jaapaniga ning seetõttu oli eesmärk Saksamaa alistada „minimaalsete kaotustega“ ja koondada võimalikult kiiresti oma jõud Vaiksele ookeanile. Samas, lk 144-145. Osaliselt mängis kindlasti rolli ka soov NL-iga häid suhteid hoida.

¹²⁸ Samas, lk 142-143. Lääneliitlaste algsete plaanide kohaselt pidid nemad Berliini vallutama, kuid 28. märtsil 1945 otsustas Eisenhower selle asemel keskenduda hoopis Dresdeni vallutamisele ja andis sellest kõigepealt teada Stalinile. See tekitas olukorra, kus Eisenhower sisuliselt tegi venelastega kokkuleppe SB selja taga. Samas.

¹²⁹ Act of Military Surrender, Signed at Berlin. – Documents on Germany. Toim. Oppen, B. R. Lk 28-29.

¹³⁰ Deklaratsiooni tekst avaldatud: Samas, lk 29-35.

¹³¹ Samas, lk 29-30. Riigid kinnitasid, et tegemist pole annekteerimisega.

¹³² Samas, lk 35-37.

¹³³ McCreedy, K. O. Planning the Peace. Lk 721-723. Algselt oli plaani nimi *Talisman*, kuid turvalisuse probleemide tõttu muudeti see ümber.

välja kuulutatud, oli see faas enne sõja lõppu täidetud.¹³⁴ Teises faasis muutus *Eclipse* „administratiivseks plaaniks okupatsiooni sisse seadmisel“¹³⁵ eesmärgiga desarmeerida Saksa väed, tagada rahu ja allaandmistingimuste täitmine ning paigutada liitlasväed oma rahvuse okupatsioonitsooni.¹³⁶ Kuna sõja lõppedes olid USA väed vallutanud peaaegu pool Saksamaad ning rajatud oli umbes 250 tsiviilasjade eriväeosa,¹³⁷ oli ka see faas osaliselt alanud juba enne Saksamaa kapituleerumist, näidates et sõja lõpp ja sõjajärgse perioodi algus ei ole kindla hetkega mõõdetav, vaid pigem algab rahule ülemineku protsess juba varem. Juunis alustati ka *Eclipse*-i viimase eesmärgiga evakueerida väed oma tsooni ning „Pärast 10. juulit ei okupeerinud USA väed alasid, mis ei kuulunud nende tsooni.“¹³⁸ Juuli keskel jaotati ajutised tsiviilasjade eriväeosad suurematesse üksustesse ning juuli lõpuks oli okupatsioon Saksamaal lõplikult kehtestatud.

Sõjaväeliste valitsuste olemuse uurimisel on arutletud selle üle, kui suured õigused saavad ühel riigil teise okupeeritud riigi üle olla. Üks tähtsamaid teemasid selle juures on „režiimi transformatsiooni küsimus.“¹³⁹ Kas okupeerija võib muuta okupeeritud riigi valitsemise struktuuri? Peter Stirk ütleb oma uurimuses sõjaväelistest valitsustest, et definitsiooni kohaselt „okupeerija ei ole legitiimne valitsus. Okupeerija on olemas tänu jõule, mis on nende käsutuses...“¹⁴⁰ See tähendab, et juriidiliselt polnud liitlaste 5. juuni deklaratsiooni järgi endale ülemvõimu haaramine ja Saksamaa okupeerimine tegelikult legaalne. Haagi konventsiooni järgi ei tohi okupeerija okupeeritava riigirežiimi muuta¹⁴¹ ja kuigi liitlased sätestasid, et nende eesmärk pole Saksamaad annekteerida, oli nende okupatsiooni eesmärgiks muuta täielikult Saksamaal seni kehtinud riigikorda. Potsdami konverentsil 1945. aasta augustis sõnastasid liitlased Saksamaa okupatsiooni eesmärgid ja üheks neist oli Saksamaa valitsemise (esialgu omavalitsuse tasemel) taastamine demokraatlikel alustel.¹⁴² Samas tuleb silmas pidada, et USA okupatsioonipoliitika kehtiva direktiivi JCS

¹³⁴ Samas, lk 724; 728-730. *Eclipse* kattus oma esimeses faasis sõjalise operatsiooniga *Overlord*. Samas, lk 729.

¹³⁵ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 163. Huvitav on märkida, et *Eclipse*-i planeerimisel ei kaasatud mitte ühtegi tsiviilorganisatsiooni. McCreedy, K. O. Planning the Peace. Lk 736.

¹³⁶ McCreedy, K. O. Planning the Peace. Lk 724-725. Lisaks sellele nägi teine faas ette pagulaste eest hoolitsemist, natsismi ja militarismi kõrvaldamist ning sõjakurjategijate vahistamist. Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 164.

¹³⁷ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 269; 306-307.

¹³⁸ Samas, lk 308.

¹³⁹ Stirk, Peter M. R. The Politics of Military Occupation. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2009. Lk 203.

¹⁴⁰ Samas, lk 123.

¹⁴¹ Samas, lk 203.

¹⁴² Teheran. Jalta. Potsdam. Toim. Sanakojev, Š.; Tsõbulevski, B. Lk 346.

1067 eesmärgiks oli pigem sakslasi karistada ja majandust nõrgestada.¹⁴³ James L. Payne küsib, kas saab öelda, et USA kehtestas Saksamaal demokraatia või oli demokraatlik areng Saksamaa ühiskonnas loomulik, pärast nii suurt hälvet valitsemises?¹⁴⁴ Lisaks sellele võib vaielda, kas teise riigi ülesehitamine saab üldse kuuluda sõjaväelise valitsuse kompetentsi¹⁴⁵, kui õigus okupatsiooniks tuleb ainult sõjalisest võimekusest. Kuna liitlaste 5. juuni proklamatsiooniga kuulutati Saksamaa täielikult alistatuks ja riik põhimõtteliselt lakkas olemast, siis olid liitlased loonud endale ideaalsed tingimused, et õigustada täielikku okupatsiooni ja osalemist uue Saksamaa ülesehitamisel endale sobivas vormis.

2. USA okupatsioonitsoon 1945-1947

Lõpliku plaani järgi kuulusid USA tsooni Edela-Saksamaa alad – täpsemalt Baierimaa, Württemberg-Baden ja Hessen koos ligipääsuga Bremeni linnale ja sadamale SB tsoonis.¹⁴⁶ See oli umbes USA Kentucky osariigi suurune ja hinnanguliselt elas sõja lõppedes USA tsoonis umbes 15 miljonit inimest, kellele lisandus 1946-1947. aastate jooksul veel suurel hulgal pagulasi.¹⁴⁷ Suurematest linnadest olid USA tsoonis München, Frankfurt ja Stuttgart, mis olid õhupommitamiste tõttu täielikult rusude all.¹⁴⁸ Tugevasti oli kannatada saanud infrastruktuur, kuid samas oli rusude all säilinud arvestatav hulk tööstuslikke masinaid, mis vajasisid kergemaid parandustöid.¹⁴⁹ Vaatamata sellele töötas

¹⁴³ Payne, James L. Did the United States Create Democracy in Germany? – *The Independent Review*, 2006, Vol. 11, Nr. 2. Lk 211-213. „Igaüks kes soovib alistatud riigis demokraatiat sisse seada, peaks tegema maksimaalse pingutuse, et tagada kohalike elanike õitseng ja heaolu.“ Samas, lk 212.

¹⁴⁴ Samas, lk 220.

¹⁴⁵ Edelstein, David M. *Occupational Hazards: Success and Failure in Military Occupation*. London: Cornell University Press, 2008. Lk 4.

¹⁴⁶ Kool, Ferdinand. DP Kroonika. Lk 102. 1945. aasta septembris jagati USA tsoon kolmeks osaks ehk *Länder*-iks – Bavaria, Hesse ja Württemberg-Baden. Gimbel, J. *The American Occupation of Germany*. Lk 50.

¹⁴⁷ Ziemke, E. F. *The U.S. Army*. Lk 396. 1946. aasta oktoobris elas USA tsoonis (koos Bremeniga) umbes 16 miljonit inimest.

¹⁴⁸ Hinnanguliselt oli sõja käigus läänetsoonides hävinenud 45 % kõikidest eluasemetest. Sjöberg, Tommie. *The Powers and the Persecuted. The Refugee Problem and the Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR), 1939-1947*. Roots: Lund University Press, 1991. Lk 205. Näiteks Frankfurtis elas 173 000 inimest „keldrites, hurtsikutes ja varemetes, mis polnud talvel elamiskõlblikud.“ Eelisjärjekorras said endale elamispinna sõdurid ja pagulased ning alles seejärel sakslased. Ziemke, E. F. *The U.S. Army*. Lk 351.

¹⁴⁹ *Four-Power Control in Germany*. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 10-11.

USA tsoonis 1945. aasta augustis vaid 15% kõikidest tehastest.¹⁵⁰ Puudus oli tootmismaterjalist, transpordivahenditest ja tööjõust. Tööle rakendati küll nii sakslased kui ka pagulased,¹⁵¹ kuid töömoraal (eriti sakslaste hulgas) oli kõvasti kannatada saanud.¹⁵² Lisaks sellele ähvardas inimesi toidupuudus. Põhiline osa Saksamaa põllumaadest asus aga ida-aladel ning isegi normaalingimustel oleks pidanud Lääne-Saksamaa importima 20% oma toidust.¹⁵³ Kuna ida-alad kuulusid nüüdsest Nõukogude Liidule ja igaüks vastutas oma tsooni eest ise, pidi USA pidevalt toiduvarude puudumise leevendamiseks USA-st toitu importima.¹⁵⁴ Sellele vaatamata jäid toiduratsioonid madalaks. Keskmist toiduratsiooni püüti küll hoida 1500 kcal juures, kuid sageli ei suudetud seda täita ja inimestel tuli läbi ajada ainult 950 kcal-iga päevas,¹⁵⁵ mis on umbes pool töötava inimese igapäevasest kalorinormist. Kõikide eelpoolmainitud probleemide lahendamiseks pidi tegelema hakkama USA tsooni sõjaväevalitsus.

Kuigi USA väed olid juba Saksamaale sisenemisest alates okupatsiooniga ja selle korraldamisega alustanud, võib USA tsooni tegelikuks alguseks pidada SHAEF-i laiali saatmist 1945. aasta juuli keskel. Alles siis sai USA vägede ülemjuhataja Euroopas, Dwight D. Eisenhower ametlikult USA tsoonis kõrgeima võimu ja „iga tsooni okupatsioonijõud vastutasid nüüdsest ise oma tsooni administreerimise eest.“¹⁵⁶ Kui SHAEF võimu USA okupatsioonijõududele üle andis, toimus ka juba varem planeeritud jagunemine.¹⁵⁷ USA Euroopa militaarjõud, USA osa SHAEF-ist ja selle tsiviilosakonnast G-5 läksid USA Euroopa sõjajõudude (*United States Forces, European Theatre – USFET*) kontrolli alla, mille peakorterit Frankfurdis juhtis kindral Eisenhower.¹⁵⁸ Poliitiline võim läks USA Kontrollnõukogu Grupile (*United States Group, Control Council – USGCC*), mida juhtis Berliinis Eisenhoweri asetäitja kindral Lucius D. Clay.¹⁵⁹ Kuigi veel 1945. aasta märtsis arvati USA Sõjaministeeriumi Tsiviilasjade Osakonnas (CAD), et

¹⁵⁰ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 350

¹⁵¹ Kool, F. DP Kroonika. Lk 452-453.

¹⁵² „Liitlased olid võtnud üle vastutuse riigi valitsemise üle ja moraalne kohustus töötada üldsuse kasuks oli kokku kuivanud.“ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 131.

¹⁵³ Sjöberg, T. The Powers and the Persecuted. Lk 202.

¹⁵⁴ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 437. Vt ka Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 132-134.

¹⁵⁵ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 264.

¹⁵⁶ Greaves, Laura Megan. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 156.

¹⁵⁷ Uute sõjaväevalitsuse administratiivseteüksuste loomine algas 1944. aasta suvel, kui EAC-is arutleti Saksamaa liitlaste kontrollmehhanismi üle. Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 93-94; 126-129.

¹⁵⁸ USFET loodi 1944. aasta novembris. Samas, lk 221. USFET-i peastaabi ülem (*Chief of Staff*) oli kindralleitnant Walter Bedell Smith. USFET-i G-5 osakonda juhtis brigaadikindral Clarence L. Adcock. Samas, lk 317; 402.

¹⁵⁹ Samas, lk 222. USGCC loodi 1944. aasta augustis esialgu planeeriva üksusena ja see ei kuulunud SHAEF-i alla, vaid allus Eisenhowerile kui USA Euroopa vägede juhatajale. Samas, lk 93-94.

põhilist rolli sõjaväevalitsuse läbiviimisel hakkab mängima USFET-i G-5 osakond¹⁶⁰ ja USGCC jääb ainult poliitikat kujundavaks allüksuseks, siis SHAEF-i likvideerimise ajaks oli olukord muutunud. 1945. aasta mais jõudis kindral Eisenhowerini vastvalminud USA okupatsioonipoliitika kehtiv direktiiv JCS 1067, mille järgi kõrgeim autoriteet Saksamaal lasus liitlaste Kontrollnõukogul.¹⁶¹ Kuna USA-d esindas Kontrollnõukogus USGCC, oli selge, et sõjaväelise valitsuse tegevus peab koonduma USGCC alla. Lisaks sellele teatas president Harry Truman sama aasta juuni alguses, et USA eesmärk Saksamaal peab olema võimalikult kiire üleminek tsiviilvalitsemisele¹⁶² ja kuna USGCC oli oma olemuselt tsiviilametile sarnasem kui G-5, alustati 1945. aasta juuni lõpus ettevalmistustega USGCC lahutamiseks armee käsuliinidest.¹⁶³

USGCC oli jagatud kolmeks osakonnaks – relvajõudude osakond, mis tegeles Saksamaa desarmeerimisega ja demilitariseerimisega, sõjaväelise valitsuse osakond A, mis tegeles majandusega ja sõjaväelise valitsuse osakond B, mis tegeles poliitikaküsimustega.¹⁶⁴ Põhiliselt kuulusid USGCC-i personali sõjaväe ametnikud ja spetsialistid, kelle leidmine oli Sõjaministeeriumi kohustus. Erandiks oli poliitiline osakond, mis täideti Välisministeeriumi poolt määratud diplomaatide ja ametnikega, kellel ei pruukinud olla mittemingisugust kokkupuudet sõjaväega.¹⁶⁵ Kui Välisministeerium sai oma ülesandega hästi hakkama, siis Sõjaministeerium oli silmitsi raskustega – nende personalisüsteem oli halvasti korraldatud ja kuigi spetsialiste oleks leidunud, siis ei suudetud neid üles otsida ja veel vähem Saksamaale toimetada. See tähendas, et abi saamiseks pöörduti Välisministeeriumi poole, kes kasutas olukorda oma mõjuvõimu suurendamiseks USGCC-s.¹⁶⁶ USGCC oli aga siiski rohkem sõjaväeline organisatsioon ja „tsiviilisikute mahutamine sõjaväelisse organisatsiooni“ oli keeruline.¹⁶⁷ Lisaks sellele tekkis tsiviil- ja militaarametnike vahel allumise probleem. Sõjaväelased pidasid tsiviilametnikke endast

¹⁶⁰ Samas, lk 221-224. USFET-i eelistamise põhjuseks oli see, et G-5 osakond oli juba SHAEF-is olnud toimiv üksus. Samas, lk 221.

¹⁶¹ Samas, lk 223.

¹⁶² Samas, lk 401.

¹⁶³ Samas, lk 402. Sõjaväelised valitsused tuli armee otsese käsu alt vabastada, et saavutada „sõjaväelise valitsuse kooskõlastatud tegevus kesksete Saksamaad administreerivate osakondadega ja valmistuda lõplikuks sõjaväelise valitsuse võimu üleminekuks tsiviilametitele.“ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 49.

¹⁶⁴ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 93-94. USFET-i soovitude kohaselt oleks tema partnerorganisatsiooni pidanud kujundama paralleelselt Saksamaa administratsiooniga, kuid JCS-i kõrgemad ametnikud ei pidanud algselt oluliseks kohalike omavalitsuse ja avaliku teenistuse valdkonnaga tegelemist. Zink, H. American Civil-Military Relations. Lk 217.

¹⁶⁵ Samas, lk 218.

¹⁶⁶ Samas, lk 219.

¹⁶⁷ Samas, lk 220.

madalama staatusega ja „nõudsid neilt tähisteta vormide kandmist, militaarreeglite ja regulatsioonide täitmist ja nende hindamist assimileeritud auastete taustal, mis paneks paika, kus nad söövad, millise elamispaiga nad saavad ja milliste reisivahenditega nad sõita võivad.“¹⁶⁸ Samal ajal arvasid Välisministeerium ja Välisteenistuse ametnikud, et sõjaväeline okupatsioonirežiim asendatakse varsti täielikult tsiviiladministratsiooniga ning pidasid seega enda tegevust tähtsamaks. See tekitas olukorra, kus Välisteenistuse ametnikud hoidsid militaarpersonalist distantse ja ajasid nõ oma asja.¹⁶⁹ Tsiviilrežiimile üleminek lükkus aga pidevalt edasi ning okupatsioon jäi lõpuni sõjaväelaste õlule.¹⁷⁰

Nagu juba mainitud, oli USA tsoonis 1945. aasta juuliks suurema mõjuvõimu saavutanud USGCC, kuid vaatamata sellele tekkis okupatsiooni alguses USFET-i ja USGCC-i peakorterite vahel teatud konkurents. Kuna 1945. aasta suvel kuulus USA sõjaväeline valitsus veel armee käsuliinide alla, tähendas see, et kogu suhtlus käis läbi USFET-i Frankfurdis. Washingtonist tulnud juhised läksid kõige pealt USFET-i Peastaabi ülemale, kes edastas need USGCC-le Berliinis. Seal töötati juhised läbi ja kujundati kindel tegevusplaan, mille edastamiseks USA tsoonis olevatele eriväeosadele, pidi taaskord kasutama USFET-i sideliini.¹⁷¹ Tihti tekitas see olukordi, kus USGCC-il puudus kontroll USFET-i tegevuse üle ja kohalikud eriväeosad võisid saada kahte sorti korraldusi, mis kohati vastandusid teineteisele.¹⁷² Koordineerimata tegevus jättis aga okupatsiooni eriväeosad kindlate poliitilise juhendite puudumisel iseseisvalt oma probleeme lahendama.¹⁷³ Efektiivse sõjaväelise valitsuse korraldamiseks oli vaja muutusi ning tähtsaimaks meheks sõjaväelise valitsuse ümberkorraldamisel sai kindral Lucius D. Clay, kelle nägemuse kohaselt pidi sõjaväeline valitsus olema vahend „Saksamaa tsiviilvalitsuse taasloomiseks“ ning täielikult sarnanema tsiviilorganisatsiooni struktuurile.¹⁷⁴ Just kindral Clay dikteerimisel algasidki USA tsoonis 1945. aasta septembris taas ümberkorraldused.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Samas, lk 220. Eriti valitses selline arusaam madalama positsiooniga sõjaväelaste seas. Samas.

¹⁶⁹ Samas, lk 221.

¹⁷⁰ Samas, lk 221. Üheks põhjuseks, miks Välisministeerium ei oleks suutnud USA tsooni valitsemist üle võtta oli ministeeriumi sisemine uuenemine, mis nõudis kõigepealt efektiivset funktsioneerimist Washingtonis. Samas.

¹⁷¹ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 51-52. Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M; Mair, J. Lk 102-103.

¹⁷² Clay kirjeldab näiteks olukorda, kus USGCC soodustas juba 1945. aasta suvel Saksamaa uutel parteidel kohtuda, et aidata kaasa „poliitilise elu rekonstrueerimisele.“ Samal ajal aga toimus Frankfurt rangelt JCS 1067 järgi ning ajas kõik poliitilised kogunemised laiali. Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 51.

¹⁷³ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 46. Stirk, P. M. R. The Politics of Military Occupation. Lk 84.

¹⁷⁴ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 52.

¹⁷⁵ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 402.

1. oktoobril 1945 loodi USGCC asemele Berliini Sõjaväelise Valitsuse Amet (*Office of Military Government, U.S – OMGUS*), mis sai juhiseid otse Washingtonist ja mille juht allus Saksamaal vaid USA Euroopa vägede ülemjuhatajale.¹⁷⁶ OMGUS-e osakond Berliinis esindas USA-d liitlaste Kontrollnõukogus ning vastutas kindral Clay juhtimisel poliitiliste direktiivide, finantsvaldkonna, majanduse, reparatsioonide, restitutsiooni ja personali eest. Esialgu muutus ka USFET-i G-5 osakond Frankfurdis eraldi OMGUS-e osakonnaks, mis tegeles üldiste küsimustega,¹⁷⁷ kuid järk-järgult pidi see osakond sulanduma OMGUS-ega Berliinis.¹⁷⁸ Kuna OMGUS-e loomise lõppeesmärk oli igasugune sõjaväelise valitsemisega seotud tegevus armee tegevusest lahutada ning minna üle tsiviilkontrolli alla, pidas kindral Clay oluliseks tsiviilametnike hõlmamist organisatsiooni tegevusse. Ametnikke värbamine toimus samamoodi nagu USGCC-is – põhilise värbamisega tegeles Sõjaministeerium ja Välisministeerium jätkas personali leidmist Poliitilisele osakonnale.¹⁷⁹ Vahetult pärast sõja lõppu 1945. aasta mais oli aga USA armee ridades alanud kiire ümbergrupeerumine ja demobilisatsioon.¹⁸⁰ 1945. aasta novembriks oli USA sõjaväe suurus Euroopas vähenenud kolm korda.¹⁸¹ Kiire demobiliseerimine jättis sõjaväelise valitsuse ilma kogenud spetsialistidest, kelle asendamine oli aeganõudev ning kulukas, kuid kelle puudumine vähendas valitsemise efektiivsust.

Tekkinud olukorras nägi kindral Clay lahendusena ameeriklaste asendamist sakslastega, kuid tuleb meeles pidada, et direktiivi JCS 1067 kohaselt kehtis karm denatsifitseerimise kord¹⁸² ja nagu juba öeldud oli sõjajärgsel Saksamaal raske leida administratiivsete oskustega sakslasi, kes ei oleks kuulunud ühtegi natsiorganisatsiooni. Lisaks sellele võttis OMGUS 1945. aasta jooksul vastu mitmeid denatsifitseerimist puudutavaid seadusi, millest karmim lubas endistel natsidel töötada vaid lihttöölisena.¹⁸³ Seepärast on üllatav, et

¹⁷⁶ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 49-50.

¹⁷⁷ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 55-56. OMGUS Frankfurdis tegeles juriidiliste küsimustega, tervishoiu ja heaoluga ning avaliku korra tagamisega. Samas.

¹⁷⁸ Berliini osakonna nimi oli OMGUS (U.S) ja Frankfurdi osakonna nimi oli OMGUS (U.S. Zone). Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 49-50.

¹⁷⁹ Zink, H. American Civil-Military Relations. Lk 223-224.

¹⁸⁰ Esialgsete plaanide kohaselt pidi suur osa USA vägedest Euroopas liikuma edasi Vaikse ookeani äärde, kuid äkiline sõja lõpp Jaapanis 1945. aasta augustis tähendas hoopis kolmele miljonile USA sõdurile Euroopas demobilisatsiooni. Sõdurite kojusaatmine toimus kindla hindamisskaala järgi, mille järgi kõrgema lahinguväärtusega sõdurid said teenitult varem koju. See aga jättis OMGUS-e ilma headest meestest. Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 334-335; 328-289.

¹⁸¹ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 15.

¹⁸² JCS 1067 sätestab, et kõik natsionaalsotsialistliku partei tegevliikmed (inimesed, kes osalesid natside kuritegevuses, toetasid natsi vabatahtlikult või töötasid partei teenistuses), pidi jäädavalt eemaldama kõikidest avalikest organisatsioonidest, tööstusest, põllumajandusest, finantssektorist, haridusasutustest jne. Vt. Document on Germany. Toim. United States Department of State. Lk 18.

¹⁸³ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 101-102.

juba 1945. aasta lõpus algas USA tsoonis teatud „režiimi lõdvenemine“ ja denatsifitseerimise programmis hakati üha enam toetuma sakslastele endile.¹⁸⁴ 1945. aasta suvel, kui algasid muutused sõjaväelise valitsemise korraldamisel, anti korraldused ka Saksamaa omavalitsuste administratsiooni üleandmiseks sakslastele. 19. septembriks 1945 oli USA tsoon jaotatud nõ osariikideks ehk *Länder*-ideks ja taastatud Saksamaa maakonna (*Landkreis*) ning linna (*Stadtkreis*) tasemel administratsioon.¹⁸⁵ *Länder*-eid juhtisid ameeriklaste poolt määratud minister-presidendid, kes allusid USFET-i sõjaväelise valitsuse direktoritele.¹⁸⁶ Pärast oktoobris toimunud sõjaväevalitsuse ümberkorraldusi muutusid *Länder*-id samuti Sõjaväelise Valitsuse Ameti osaks¹⁸⁷ ning alustati nende lahutamist USFET-i kontrolli ja järelvaatamise alt.¹⁸⁸ 1945. aasta oktoobris loodi sakslaste minister-presidente ühendav ministritenõukogu ehk *Länderrat*, mille eesmärk oli koordineerida USA sõjaväelise valitsuse otsuseid *Länder*-ite tasemel.¹⁸⁹ Alates 31. detsembrist 1945 andis OMGUS kaskes ja instruksioone ainult *Länder* tasandile, mis tähendab, et allpool seda toimus koordineerimine sakslaste endi poolt.¹⁹⁰ Esimesed kohalikud valimised toimusid juba 1946. aasta jaanuaris ning sama aasta lõpuks võeti kolmes *Länder*-is vastu konstitutsioonid ning valiti parlamendid.¹⁹¹

See tähendab, et kindral Clay juhtimisel alustati 1945. aasta lõpus Saksamaa poliitilise rekonstrueerimise ja demokratiseerimisega sellisel kiirusel, mis vahel tundus isegi sakslastele endile ennatlik.¹⁹² Kuigi näiliselt toimis Clay tõesti demokratiseerimise ülla idee nimel, siis John Gimbel on oma raamatus näidanud, et sakslaste administratiivse võimu kiire taastamine tulenes suuresti demobilisatsiooni põhjustatud vajadusest vähendada sõjaväelise valitsuse personali ning samuti kindral Clay soovist vähendada

¹⁸⁴ Bessel, R. Saksamaa 1945. Lk 174-175. 1945. aasta lõpus kaasati sakslasi denatsifitseerimise nõuandvatesse komisjonidesse, mis „pidid ära hoidma liigentusiastlike denatsifitseerijate vigu ja pehmendama denatsifitseerimisprotsessi jõuvõtteid.“ Samas. Lk 175. 1946. aasta märtsis võeti vastu seadus „Vabastamine natsionaalsotsialismi ja militarismi alt“, millega denatsifitseerimine läks täielikult sakslaste kätte. Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 105-106.

¹⁸⁵ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 85-87. USA tsoon jagunes kolmeks suuremaks *Länder*-iks: Baieri, Hesse ja Württemberg-Baden. Bremen ja Berliin olid eraldi üksused. *Länder*-itele anti näiteks vastutus posti- ja transporditeenuste korraldamise üle. Samas.

¹⁸⁶ Samas, lk 55; 85-87.

¹⁸⁷ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 402. *Land*-ide uueks nimetuseks sai näiteks Baieri Sõjaväelise Valitsuse Amet jne.

¹⁸⁸ Samas, lk 404.

¹⁸⁹ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 38. Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 86.

¹⁹⁰ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 406.

¹⁹¹ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 88-90. „Seega meie tsooni kolm osariiki sisenesid 1947. aastasse peaaegu täielikult ise riigivalitsemise eest vastutades.“ Samas, lk 90.

¹⁹² Enne esimesi valimisi 1946. aasta jaanuaris teatasid kõik kolm minister-presidenti, et nende arvates on liiga vara valimisi korraldada. Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 49.

okupatsioonikulusid.¹⁹³ Andes sakslastele administratiivsed õigused kohalikul tasandil, säästis see sõjaväe valitsuse personali madalamatest töödest.¹⁹⁴ Tegelikuses tegutsesid sakslased USA sõjaväelise valitsuse karmi kontrolli all ning näiteks *Läenderrat*-is vastuvõetud otsused kehtestati ainult siis, kui OMGUS andis nendele oma heakskiidu.¹⁹⁵ Mis puudutab OMGUS-e tegevuse kontrollimist, siis vaatamata püstitatud eesmärgile ja tsiviilnimeste osakaalu suurenemisele jäi OMGUS oma tegutsemisajal siiski militaarseks organisatsiooniks ning USA okupatsioonipoliitika eest vastutas USA Sõjaministeerium Washingtonis. Kuna okupatsiooni käigus muutus Ameerika Saksamaa poliitika „aina rohkem poliitiliseks kaalutluseks USA üldises välispoliitikas“, üritas ka Välisministeerium USA okupatsioonipoliitikas oma mõju suurendada.¹⁹⁶ Ametlikult pidi Sõjaministeerium enne kindla direktiivi koostamist Washingtonis konsulteerima ka teiste osapooltega (näiteks SWNCC-is), kuid nagu juba okupatsiooni planeerimine näitas, oli ühtse poliitika kujundamine ministeeriumide vahel probleemne.¹⁹⁷ Seetõttu üritas Välisministeerium oma vaateid maksma panna läbi sõjaväelise valitsuse poliitiliste nõunike.¹⁹⁸ Vaatamata Sõjaministeeriumi ametlikele direktiividele ja Välisministeeriumi mõjule läbi poliitiliste nõunike, võis OMGUS-e lõpliku tegutsemisviisi paika panna hoopiski kindral Lucius Clay koos lähikonnaga, tegutsedes kohaliku olukorra ning oma äranägemise järgi. Clay pidi küll järgima JCS 1067 seatud üldiseid piire, kuid Sõjaministeerium jättis talle teatud ruumi laveerimiseks.¹⁹⁹

2.1. USA roll Saksamaa üldises haldamises

Saksamaa tingimusteta kapitulatsioon ja liitlaste ülemvõimu haaramine märkis Saksamaa ajaloos uue ajajärgu algust, kuid ka maailma ajaloos oli „vähe pretsedente kus tsiviliseeritud industriaalriigid võtsid reaalselt üle teise riigi valitsuse (nukurežiimide

¹⁹³ Samas, lk 44-51. Sõjaväeliste ametnike arv langes 12 000 ametnikult 1945. aasta lõpus 7600-le inimesele 1946. aasta aprilliks. Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 65-66.

¹⁹⁴ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 404-406.

¹⁹⁵ Samas, lk 406. *Läenderrat*-i juures tegutses ka sõjaväelise valitsuse kohaliku omavalitsuse koordinaator, kes oli „teejuhiks demokraatlike põhimõtete juurde“. Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 86-87.

¹⁹⁶ Zink, H. American Civil-Military Relations. Lk 228.

¹⁹⁷ Samas, lk 226-227. Tihti tekkis olukordi, kus Saksamaale jõudnud direktiivid olid Sõjaministeeriumi poolt erinevate osapoolte vahel kooskõlastamata või jõudsid USA tsooni liiga hilja. Samas, lk. 228.

¹⁹⁸ Samas, lk 228. Vahel saatis Välisministeerium juhiseid läbi Sõjaministeeriumi kommunikatsiooni liini, kuid mõnikord ka otse nõunikele. Kindral Eisenhoweri ja OMGUS-e juhi kindral Clay poliitiline nõunik oli Robert D. Murphy, kes suhtles otse Välisministeeriumiga. Vt. Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 56.

¹⁹⁹ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 4; 8-9. Vahel tehti OMGUS-es Sõjaministeeriumilt tulud direktiive enda vaadete kohaselt ümber ning poliitiliste nõunike soovitustega arvestamine sõltus suuresti sõjaväelaste enda arvamusest ja iseloomust. Zink, H. American Civil-Military Relations. Lk 229-230

asemel).²⁰⁰ Kuigi liitlastel oli ülemvõim oma vastavas tsoonis, kus tegutseti oma valitsuselt saadud juhiste järgi, siis Saksamaad üldiselt puudutavate küsimuste üle pidi terve okupatsiooni vältel otsustama hakkama Liitlaste Kontrollnõukogu. Kontrollnõukogu sai oma võimu 5. juunil 1945 avaldatud proklamatsiooniga, milles määratleti täpsemalt nõukogu olemus.²⁰¹ Sama proklamatsiooniga loodi ka Berliini haldamiseks Liitlastevaheline Valitsev Asutus (*Inter-Allied Governing Authority*), mis pidi tegutsema Kontrollnõukogu suuna järgi.²⁰² Liitlaste Kontrollnõukogu oli seega Saksamaa kõige kõrgem võimuorgan ja sinna kuulusid neli liitlaste ülemjuhatajat, keda assisteerisid nõukogu töös nende poliitilised nõunikud. Esimene Kontrollnõukogu istung toimus 30. juulil 1945²⁰³, kus lepiti kokku töökorralduses. Kontrollnõukogu pidi edaspidi kohtuma iga kuu 10ndal, 20ndal ja 30ndal kuupäeval ning igal kuul vahetus järjekorras eesistuja riik. Pärast iga kohtumist avaldati ka lühike kommünikee.²⁰⁴ Kõik nõukogu otsused ja avaldatud tekstid pidid olema ühehäälsed, mis tähendas, et igal riigil oli vetoõigus. Lõhe suurenemise tõttu kahe suurideoloogia vahel pärast Potsdami konverentsi muutusid aja möödudes Kontrollnõukogu istungid aina enam vastuolulisemaks ja Kontrollnõukogu ei saavutanud oma ülimat eesmärki, kui liitlaste ühine Saksamaa haldamisorgan, vaid muutus pigem „formaalseks organiks“, kus ülemjuhatajad oma vaateid väljendasid ning „polnud tegevuspaik erilisele debatile ja läbirääkimistele“.²⁰⁵

Põhiline töö jäi Kontrollnõukogule alluvale Koordineerimisnõukogule (*Co-ordinating Committee*), kuhu kuulusid ülemjuhatajate asetäitjad ja mis sarnanes töökorralduselt Kontrollnõukogule.²⁰⁶ Kuigi esialgsete plaanide järgi pidi Koordineerimisnõukogu olema nõuandev kogu, vastutama Kontrollnõukogu otsuste ellu viimise eest ja kontrollima viimaste täitmist Saksa organites²⁰⁷, siis tegelikkuses muutus see isegi tähtsamaks liitlaste

²⁰⁰ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 116.

²⁰¹ Statement by the Governments of the United Kingdom, the United States, the USSR, and the Provisional Government of the French Republic on Control Machinery in Germany. – Documents on Germany. Toim. Oppen, B. R. Lk 36-37. Saksa rahvale teatati Kontrollnõukogu olemasolust alles 30. augustil Kontrollnõukogu proklamatsiooniga nr. 1. Samas, lk 58-59.

²⁰² Berliini Liitlastevahelist Valitsemise Asutust nimetama venekeelse terminiga Kommandatura, mis koosnes neljast komandandist. Samas, lk 37.

²⁰³ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 33-35. Algselt eeldasid USA ja SB esindajad, et kohe pärast Kontrollnõukogu proklamatsiooni allkirjastamist toimub ka esimene sümboolne kohtumine, kuid Žukov keeldus nõupidamisest enne, kui kõikide liitlaste väed polnud taandunud oma vastavatesse tsoonidesse, andes aimu, milline saab olema koostöö NL-i mõistes. Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 267-268.

²⁰⁴ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 92-93.

²⁰⁵ Samas, lk 93.

²⁰⁶ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 34-35.

²⁰⁷ Statement on Control Machinery in Germany. – Documents on Germany. Toim. Oppen, B. R. Lk 36.

vahelise arutelu kohaks kui Kontrollnõukogu.²⁰⁸ Koordineerimisnõukogu kohtus kaks korda nädalas ja valmistas ette Kontrollnõukogu päevakorra. Koordineerimisnõukogule allus omakorda 12 direktoraati, põhinedes laias laastus endiste Saksamaa ministeeriumite jaotusel.²⁰⁹ Spetsialistid direktoraatides töötasid komiteedes ja allkomiteedes, mida 1945.-1946. aasta talvel oli üle 175²¹⁰ ja mis paraku tegevusvaldkonniti mõningal määral kattusid. Komiteed aga vajasis suurel hulgal inimressurssi ja kuna selleks ajaks ei olnud Saksa ministeeriumid veel taastatud, ei saanud täielikult toetuda sakslaste teadmiste ja tööjõule. Lisaks sellele oli raskendatud liitlaste omavaheline suhtlemine, sest kõik sõnavõttud kohtumistel tuli tõlkida kolme keelde, muutes läbirääkimised aeglasteks ja kohmakateks.²¹¹

2.2. USA Saksamaa poliitika ümberhindamine

Samal ajal kui Kontrollnõukogu leppis kokku oma töökorralduses, toimus Potsdamis 1945. aasta 17. juulist kuni 2. augustini viimane sõja lõpueelne konverents USA, SB ja NL-i vahel, kes püüdsid muuhulgas leida kokkulepet ühises Saksamaa poliitikas. Konverentsi tulemused olid mõnes mõttes paradoksaalsed. Ühelt poolt pani Potsdami konverents lõplikult paika liitlaste okupatsioonivalitsuse – kinnitas veelkord liitlaste ülemvõimu oma tsoonides ja Liitlaste Kontrollnõukogu ühist tegutsemist Saksamaa üldistes küsimustes ning andis konverentsi lõpp-protokolli näol Kontrollnõukogule missiooni.²¹² Konverentsil asutati ka Välisministrite Nõukogu (*Council of Foreign Ministers – CFM*), mis asendas Euroopa Nõuandvat Kogu ja sai diplomaatiliste arutelude areeniks liitlaste välisministritele.²¹³ Potsdami konverents oli osaliselt positiivne ka USA

²⁰⁸ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 93.

²⁰⁹ Samas, lk 93-94. 12 direktoraati jagunesid: sõjaväe, laevastiku, õhuväe, poliitiliseks, transpordi, majanduse, rahanduse, reparatsioonide, saadetiste ja hüvitiste, sisemiste asjade ja kommunikatsiooni, juriidiliseks, sõjavangide ja pagulaste ning tööjõu direktoraadiks. Statement on Control Machinery in Germany. – Documents on Germany. Toim. Oppen, B. R. Lk 36

²¹⁰ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 45. 1945.-1946. aasta talv oli Kontrollnõukogu „tegevuse tippaeg“. Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 93.

²¹¹ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 94-95.

²¹² Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 342. Vt ka Potsdami konverentsi lõplikku protokoll: Teheran. Jalta. Potsdam. Toim. Sanakojev, Š.; Tsõbulevski, B. Lk. 341-364.

²¹³ Teheran. Jalta. Potsdam. Toim. Sanakojev, Š.; Tsõbulevski, B. Lk 358-359. Välisministrid kasutasid Välisministrite Nõukogu kohtumisi, et „edastada kavatsusi ja poliitikaid teistele jõududele, kodustele valimisringkondadele ja aina enam ka sakslastele.“ Deighton, A. Cold-War Diplomacy. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 18.

Kontrollnõukogu Grupile.²¹⁴ Enne konverentsi olid ameeriklased jõudnud arusaamisele, et olukord Saksamaal oli hullem, kui eeldati, ning jätkates JCS 1067 direktiivi ellu viimist, ei suudaks USA tsoon „majanduslikult iseseisvaks“ saada ja peaksid rahastama nii toiduvarude importimist kui ka Saksamaa tööstuse ülesehitamist.²¹⁵ Seega kardeti Potsdamist suuremaid piiranguid majanduse elavdamisel ja reparatsioonide määramist toodangu pealt, mis oleks sisuliselt tähendanud, et „USA mitte ainult ei toeta Saksamaad, vaid maksab ka arve reparatsioonide eest.“²¹⁶ 2. augustil Stalini, Trumani ja Attlee poolt allkirjastatud konverentsi lõpp-protokoll märkis aga USA kergenduseks, et Kontrollnõukogu käsitleb Saksamaad kui ühtset majanduslikku tervikut ja ühine eesmärk on Saksamaal luua „tasakaalus oleva eelarvega majandus ja vähendada sisseveo vajadust.“²¹⁷ Sellised tingimused tähendasid aga USA Kontroll Grupile vabanemist JCS 1067 rangetest majandust piiravatest klauslitest ja tähistas USA poliitika liikumist Saksamaa isemajandavaks muutmise suunas.²¹⁸ Lisaks sellele võimaldasid Potsdami otsused alustada ka Saksamaa poliitilise rehabiliteerimisega, mis toetasid kindral Lucius D. Clay poolt alustatud poliitikate elluviimist veelgi enam.²¹⁹

Teiselt poolt võib Potsdami konverentsi pidada läbikukkumiseks ja liitlaste omavahelise läbisaamise allakäigu alguseks. Üheks tülipunktiks kujunes reparatsioonide küsimus. Potsdamil kokku lepitu kohaselt tehti Liitlaste Kontrollnõukogule ülesandeks välja selgitada kui suurel hulgal tööstustehnikat võib Saksamaal säilida, et tagada toimetulek ja rahu säilimine.²²⁰ Kõik määratud tasemest ülejäänud tehnika pidi minema reparatsioonideks nii, et SB ja USA saavad reparatsioonid oma tsoonidest ning NL, kui sõja kõige suurem panustaja, saab lisaks oma tsoonile ka 25% läänetsoonidest.²²¹ Tööstuse

²¹⁴ USA Kontroll Grupiks nimetati kõiki ametnikke ja organeid, mis olid seotud USA osaga Kontrollnõukogus.

²¹⁵ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 13.

²¹⁶ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 38-39.

²¹⁷ Teheran. Jalta. Potsdam. Toim. Sanakojev, Š.; Tsõbulevski, B. Lk 347-348. Saksamaa kui ühtne majanduslik tervik tähendas, et ühtne majanduspoliitika kehtis kõikides tsoonides ja majanduse kontrollimiseks loodi keskne administratiivne aparaat. Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 41.

²¹⁸ Samas, lk 41-42. Potsdami konverents muutis mõned JCS 1067-s sätestatud punktid kehtetuks (näiteks majandust ja rahandust käsitlevad punktid), sest Potsdami konverents oli kõigi liitlaste poolt kehtestatud poliitika, mis oli riikide direktiividest ülimuslik. Samas. Vt ka Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 13-16.

²¹⁹ Samas, lk 15-16. Vt ka Teheran. Jalta. Potsdam. Toim. Sanakojev, Š.; Tsõbulevski, B. Lk 344-347. Keskset Saksamaa valitsust esialgu veel ei loodud. Samas, lk 346.

²²⁰ Saksamaa majandus pidi tegutsema tasemel, mis tagaks Saksamaale Euroopa maade keskmise elatustaseme. Teheran. Jalta. Potsdam. Toim. Sanakojev, Š.; Tsõbulevski, B. Lk 348.

²²¹ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 343-344. Vt ka Teheran. Jalta. Potsdam. Toim. Sanakojev, Š.; Tsõbulevski, B. Lk 349-351. Tegelikult oli NL Potsdamiks juba alustanud reparatsioonide võtmisega oma tsoonist, kuid sellest puudus igasugune ülevaade. Seetõttu jõuti kokkuleppele, et iga riik saab reparatsioone oma vastavast tsoonist. Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 86.

taseme määramiseks ei antud aga mingeid kindlaid juhiseid ning selleks ajaks polnud ka täpselt selge kui suures ulatuses tööstus tegelikult hävinenud oli. Kuna protokoll tekst oli ka muudes aspektides väga üldsõnaline, jättis see ruumi erinevaks tõlgendamiseks ja seetõttu ei täitnud konverents oma eesmärki kui liitlaste üksmeelse poliitika kinnitamine. Suurbritannia ajaloolase ja SB tsoonis töötanud Michael Balfouri kohaselt jäeti Potsdami otsused üldsõnalisteks ja ebamäärasteks sellepärast, et „katse proovida neid selgitada oleks avaldanud lahknevused ja seadnud kokkuleppe võimalused ohtu“²²², samas kui USA lootis veel NL-i ja USA koostööle. Kuid üsna varsti pärast Potsdami konverentsi algas NL-i kaugenemine kokkulepitud poliitikate elluviimisest ja liitlaste vahel ilmnid esimesed suuremad lahkkelid.

Vahetult pärast konverentsi tekkis aga esimene konflikt hoopis USA ja Prantsusmaa vahel, sest viimane keeldus Kontrollnõukogus täielikult Potsdami protokoll tunnistamast. Oma pahameele väljendamiseks konverentsilt kõrvale jätmise tõttu ning tingituna Prantsusmaa soovist Saksamaa täielikult kahjutuks teha, keeldus Prantsusmaa järgnevatel kohtumistel nõustuma Saksamaal ühtse majandusliku administratsiooni loomisega ja poliitilise elu taastamisega, kasutades mitmetel kõnelustel oma vetoõigust ning halvates sellega Kontrollnõukogu tööd.²²³ Probleemid Nõukogude Liiduga hakkasid esile kerkima 1945. aasta septembris, kui alustati Saksamaa toimimiseks vajaliku tööstuse taseme määramist (*Level of Industry Plan*).²²⁴ Kõige olulisemaks aspektiks kujunes kokkuleppe saavutamine terase tootlikkuses. USA seisukoht selles punktis põhines tuntud majandusteadlase Calvin Hooveri juhitud eksperdirühma 1945. aasta raportil, mille kohaselt jätkusuutliku majanduse jaoks pidi terase tootlikkus olema 7 800 000 tonni aastas.²²⁵ Suurbritannia oli sõjajärgse Saksamaa majanduse hindamisega alustanud juba varem ning selle tarbeks loodud organisatsiooni EIPS (*Economic and Industrial Planning Staff* – Majanduse ja Tööstuse Planeerimise Komitee) kohaselt vajas Saksamaa vähemalt 10 000 000 - 12 000 000 tonni terase tootmist.²²⁶ Prantsusmaa eksperdid pakkusid oma

²²² Samas, lk 91.

²²³ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 16-18; 23-24 Prantsusmaa vastuseis kesksete ametite loomisele Saksamaal oli nii vankumatu, et 1945. aasta novembris palus USA Sõjaministeerium Välisministeeriumil teha Prantsusmaale ametlik märkus „et lahendada ummikseis Liitlaste Kontrollnõukogus.“ Samas, lk 30-31.

²²⁴ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 345.

²²⁵ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 126-127. Vt ka Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 20-21.

²²⁶ Kramer, Alan. British Dismantling Politics, 1945-9: A Reassessment. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 130-131. EIPS alustas tööd juba 1944. aasta märtsis. Samas.

numbriks 7 000 000 tonni ning Nõukogude Liit vaid 4 600 000 tonni.²²⁷ Järgnesid arvukad läbirääkimised, mille jooksul tekkis suurim vastuseis SB ja NL-i vahel. Mis puutub USA-sse, siis kuigi Potsdamist alates liiguti Saksamaal pigem majanduse elavdamise poliitika poole, oldi sellele vaatamata valmis Nõukogude Liidule vastu tulema, kusjuures eriti agaralt soovis kompromissi teha USA Välisministeerium, kes saatis kindral Clayle omapoolse soovitusel limiteerida terase tootmine isegi 3 500 000 tonnini aastas.²²⁸ Kompromissini kõikide liitlaste vahel jõuti alles 1946. aasta märtsis, kui avaldati lõplik tööstuse taseme plaan.²²⁹ Erinevalt Potsdamis kokkulepitule oli tööstuse piiramise plaan liigagi üksikasjalik. „Tööstuse taseme plaan oli kunstlik oma kalkulatsioonide täpsuses ja suutmatuses teha kõrvalekaldeid ettenägematuse ees.“²³⁰ Lisaks sellele oli plaan tehtud põhinedes Saksamaa sõja-eelsetele tootmisnumbritele, arvestamata näiteks, et üleminek kergetööstusele polnud veel toimunud ja kaubavarud olid otsakorral.²³¹ „Tööstuse taseme plaan peegeldas pigem julgeoleku soovi Nõukogude Liidu ja Prantsusmaa poolt, millele lisandus nende vajadus ulatuslike reparatsioonide järgi.“²³² Suurbritannia aga ei saanud Saksamaa laostumist endale lubada.

Varsti pärast tööstuse taseme plaani kinnitamist ilmnid uued probleemid. Saksamaa majandus oli jätkuvalt kehvast seisust ning „pagulastest paistes“²³³. Ellujäämiseks vajati pidevat importimist, mille eest pidid maksma USA ja SB maksumaksjad,²³⁴ samas kui Nõukogude Liit elatas oma tsooni vaid kohalikest vahenditest ning lisaks sellele teistsaldis ka reparatsioonide näol suurel hulgal tööstustehnikat.²³⁵ Välisministrite Nõukogu Pariisi kohtumisel aprillis 1946. aastal tulid samuti teravalt välja NL-i prioriteetide erinevused, kui Vjatšeslav Molotovi avalduste kohaselt ootas NL oma osa reparatsioonidest enne, kui

²²⁷ Samas, lk 131.

²²⁸ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 108. Kindral Clay kohaselt ta küll ettepanekut vastu ei võtnud, kuid see andis talle ajendi olla rohkem kompromissialdis. Samas.

²²⁹ Kramer, A. British Dismantling Politics. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 133. Lõpliku plaani kohaselt jäeti Saksamaale terase tootlikkuse suuruseks 7 500 000 tonni, millest realselt toota võis 5 800 000 tonni aastas. Suurbritannia oli nõus plaaniga leppima vaid juhul kui teatud tingimuste muutumisel on võimalik plaani ümber teha. Tingimused olid, et Saksamaad hallatakse kui majanduslikku tervikut, Saksamaa populatsioon ei ületa 66 miljonit ja eksport Saksamaalt on piisavalt suur, et maksta iseseisvalt importide eest. Samas.

²³⁰ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 130.

²³¹ Samas.

²³² Kramer, A. British Dismantling Politics. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 134.

²³³ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 88.

²³⁴ Samas, lk 133. Hinnanguliselt 70% kõikidest importidest maksid USA ja SB oma vahenditest, sest Saksamaa polnud ise selleks võimeline. Samas.

²³⁵ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 120.

nõustus rakendama Potsdami kokkuleppes sätestatud majanduslikku terviklikkust.²³⁶ Ka Prantsusmaa oli endiselt igasuguste kesksete majanduslike aparaatide vastu²³⁷ ja olukord tekitas liitlaste vahel patiseisu. Initsiatiiv muutusteks tuli Suurbritannia Välisministeeriumilt, kes oli valmis murdma Potsdami kokkulepet ja vajadusel eraldama Lääne-Saksamaa alad ühise haldamise alt, et taastada Saksamaa majanduslik tugevus ja selle kaudu kaitsta Lääne-Euroopat kommunismi levimise eest.²³⁸ Kuigi taolised arutelud olid Suurbritannia kinnistes ringkondades alanud juba varem,²³⁹ võttis SB 1946. aasta alguseks kindla hoiaku: „jagatud Saksamaa koos läände vaatava jõuka Ruhriga oli läänele ohutum panus kui ühendatud Saksamaa, mis võis langeda kommunistliku mõju alla.“²⁴⁰ Oma eesmärgi saavutamiseks oli aga vaja USA täielikku majanduslikku ja militaarset toetust, kuid omavahelised suhted olid endiselt ebakindlad ning USA lootis veel, et Potsdami kokkuleppe teostamine on saavutatav ja koostöö NL-iga võimalik.²⁴¹

„Alates 1946. aastast kasutasid Suurbritannia diplomaadid iga võimalust, et veenda USA-d nii selles, et Nõukogude Liitu ei saa usaldada ja selles, et vähemalt Saksamaa kolm läänetsooni tuli taaselustada...“²⁴² Kusjuures veenma pidi pigem ministeeriumi tasemel USA-s viibivaid välispoliitika ringkondi, sest Saksamaal said USA ametnikud varem aru, kui oluline oli majanduslik areng Saksamaa ellujäämiseks. Sellepärast otsustas ka kindral Clay 3. mail 1946 ajutiselt peatada tööstusmasinate demonteerimine NL-i tsooni saatmiseks.²⁴³ Kahe suurliitlase koostöö muutus aina tõenäolisemaks pärast VMN-i teist Pariisi kohtumist juunis-juulis 1946, kui SB välisminister Ernest Bevin teatas esmakordselt

²³⁶ Deighton, A. Cold-War Diplomacy. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 24.

²³⁷ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 52-53. Prantsusmaa kindel vastuseis majanduse ühtsusele oli seotud Ruhri, Reinimaa ja Saari piirkonna haldamisõiguse küsimusega. Samas. Vt. ka Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 125.

²³⁸ Kramer, A. British Dismantling Politics. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 135. Vt. ka Deighton, A. Cold-War Diplomacy. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 22-23.

²³⁹ Arutelud NL-i kui ainsa sõja-järgse ohu üle olid Briti armee ülemjuhatuses alanud juba Teise maailmasõja ajal 1944. aastal, kuid avalikkuses sellest ei räägitud, et mitte näidata nagu britid poleks valmis liitlastega koostööd tegema. Lisaks sellele oli NL vahetult pärast sõda lääneriikide ühiskondades üsna populaarne ja avalikkus lootis suurriikide heale koostööle. Deighton, A. Cold-War Diplomacy. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 19-20.

²⁴⁰ Samas, lk 21.

²⁴¹ „Paljud Suurbritannia poliitikakujundajad tundsid, et ameeriklased kõikusid kahtlemise ja ülereageerimise vahel ja et nad ei mõistnud Euroopat.“ Deighton, A. Cold-War Diplomacy. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 20. Anne Deightoni kohaselt kaalusid ameeriklased veel 1947. aasta alguseski venelastega kokkuleppe tegemist, mis tuleks vastu NL-i nõudmistele reparatsioonide suhtes, kuid aitaks seeläbi jõuda majandusliku ühtsuseni. Samas, lk 29.

²⁴² Deighton, A. Cold-War Diplomacy. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 21.

²⁴³ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 120-121. Vt. ka Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 57-59. Reparatsioonide saatmise peamine ajend oli tootmise väga madal tase USA tsoonis 1946. aasta alguses. Tööstuse taseme plaani järgi lubatud suurimast toodangu suuruselt suudeti täita vaid umbes 1/3. Samas. Lk 58.

avalikult, et on valmis majanduse edendamise nimel teistest liitlastest täielikult eralduma.²⁴⁴ USA vastas järgmisel päeval ametliku kutsega teistele tsoonidele majanduslikult ühineda,²⁴⁵ millele vastas ainult Suurbritannia valitsus. Siinkohal on huvitav märkida, et ameeriklaste arvates pärines ettepanek kaksiktsooni loomiseks USA-lt ning seda on tõlgendatud isegi kui „näide Ameerika initsiatiivist ja sihikindlusest“²⁴⁶, samas kui tegelikult tuli initsiatiiv Suurbritannia poolt. Vaatamata sellele järgnesid kiired ettevalmistused ühinemiseks ning 2. detsembril 1946 sõlmisid kahe riigi välisministrid Bevin ja Byrnes kaksiktsooni ühinemise kokkuleppe, mis jõustus 1. jaanuarist 1947.²⁴⁷ Kuid ühinemine ei tähendanud veel poliitikate ühtlustumist. Kui SB nägi kaksiktsoonis „päästeliini“, mis päästaks SB tsooni majanduslikust kriisist ja tagaks USA investeerimise Lääne-Euroopasse,²⁴⁸ siis ameeriklased suhtusid ühinemisse algul siiski ettevaatlikkusega. Washingtonis oldi arvamusel, et ühinemine peab olema ainult majanduslike eesmärkidega ning poliitilist liitu peab vältima.²⁴⁹ Ametnikud OMGUS-es ja Sõjaministeeriumis²⁵⁰ hakkasid aga varem asju SB-ga sarnaselt nägema ning üritasid oma vaateid erinevate vahenditega ka avalikkusele edastada.²⁵¹ Selle tulemusena muutuski ühiskonna suhtumine okupatsiooni ning kasvas surve jõuda lõpliku lahenduseni.²⁵² Suuresti tänu kindral Lucius Clay headele isiklikele suhetele USA välisminister James F. Byrnesiga, esitas viimane 6. septembril 1946 Stuttgartis oma kuulsa kõne, mis märkis liikumist USA sõjaaegsest karmist poliitikast rekonstrueerimist pooldava poliitikani.²⁵³ Samuti kinnitas Byrnes oma

²⁴⁴ Deighton, A. Cold-War Diplomacy. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 24-25.

²⁴⁵ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 130-131; 163-164.

²⁴⁶ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 74. Kindral Clay oli kaksiktsooni ideed arendanud mai lõpus oma telegrammis Välisministeeriumile, kuid see erines Suurbritannia omast, sest Clay uskus veel siis, et NL ja Prantsusmaa siiski leebuvad ning eraldumine pole lõplik. Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 73-78.

²⁴⁷ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 81.

²⁴⁸ Deighton, A. Cold-War Diplomacy. – Reconstruction of Post-War Germany. Toim. Turner, I. D. Lk 25-26. Algselt lootis Suurbritannia, et USA võtaks enda kanda 60% kaksiktsooni kuludest, kuid lõpliku kokkuleppe järgi jagati kulud pooleks. Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 140.

²⁴⁹ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 80.

²⁵⁰ Sõjaväelased said varem aru, et Saksamaad ähvardavad „nälg, anarhia ja revolutsioon“ olid venelastele hea ettekääne kommunismi idee levitamiseks. Sellepärast soovitasid militaaringkonnad juba 1946. aasta alguses aina enam Saksamaa taastamisse investeerida, kasutades selleks ka armee ressursse. Leffler, M. P. The American Conception of National Security. Lk 362-365.

²⁵¹ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 81. Avalikkuse arvamust mõjutati erinevate raportitega Saksamaalt (näiteks Herbert Hooveri raport toiduvarede suurest puudusest Euroopas, Vt. Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 266-267) ja ajakirjanike külastustega USA tsooni jne. Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 81.

²⁵² Merriitt, R. Democracy Imposed. Lk 68. USA avalikkuse arvamus hakkas vaikselt muutuma juba 1945. Aasta hilissügisel, kui okupatsioon Saksamaal oli kehtestatud ja sai selgeks kui suured on selle ülevõlpidamistasud. Samas.

²⁵³ Stuttgart Speech by J. F. Byrnes, United States Secretary of State: Restatement of Policy on Germany. – Documents on Germany. Toim. Oppen, B. R. Lk 152-160. Vt. ka Four-Power Control in Germany. Koost.

kõnes, et USA kavatseb ka edaspidi Euroopa asjades osaleda ja ei kavatse enne okupatsiooni lõppu oma vägesid välja viia.²⁵⁴ OMGUS-es ja sellega lähedalt seotud ametnike seas oli toimunud Saksamaa poliitika ümberhindamine, levides ka USA avalikkusesse, kus „sümpaatia Nõukogude Liidu vastu“ hakkas hajuma.²⁵⁵

Edukate tulemuste saavutamiseks, pidi ühtse suuna leidma kogu USA välispoliitika ringkond, mis oli ikka veel jagunenud. Roger Morgan toob oma raamatus USA ja Lääne-Saksamaa suhete kohta välja kolm erinevate vaadetega gruppi USA välispoliitikas: traditsionaalsed isolatsionalistid, kes pooldasid eemalehoidmist Euroopast; liberaalsed vasakpoolsed, kes pooldasid heade suhete hoidmist Nõukogude Liiduga ja realistid, kes pooldasid liitu lääneliitlastega.²⁵⁶ 1947. aastaks olid suurima mõjuvõimu saavutanud realistid, kuna Nõukogude Liidu tegevus muutus liitlaste suhtes aina vaenulikumaks ning koostöövõimalused aina ebatõenäolisemaks.²⁵⁷ Välisministrite Nõukogu kohtumine Moskvas 1947. aasta märtsis-aprillis märkis lõplikult USA Saksamaa poliitika ümberhindamist ning Nõukogude Liidu eraldumist liitlastest.²⁵⁸ „Välisministrite Nõukogu Moskva konverentsi läbikukkumine /.../ andis märgusõna intensiivsetele Ameerika programmidele Lääne-Saksamaa majanduslikuks ja poliitiliseks taastumiseks.“²⁵⁹ Märtsis kuulutas USA president välja Trumani doktriini ja juunis avaldas värske riigisekretär George Marshall oma Euroopa taastamise programmi.²⁶⁰ 1947. aasta mais alustasid Suurbritannia ja USA tööstuse taseme plaani ümber hindama²⁶¹ ning juba augustis kinnitati uus plaan, mille põhjal suurendati lubatud terase tootlikust peaaegu kahekordselt.²⁶² Sama aasta 15. juulil asendati ka JCS 1067 uue direktiiviga JCS 1779, mille kohaselt „Korrapärane ja edukas Euroopa vajab stabiilse ja produktiivse Euroopa majanduslikku

Balfour, M.; Mair, J. Lk 141-142. John Gimbeli väitel oli Byrnes'i kõne niivõrd sarnane Clay varasema telegraafiga Washingtonile sama aasta juulis, et ettekanne Stuttgartis oli mõningate erinevustega kirjutatud Clay kirja põhjal. Gimbel, J. *The American Occupation of Germany*. Lk 85.

²⁵⁴ Stuttgart Speech by J. F. Byrnes. – *Documents on Germany*. Toim. Oppen, B. R. Lk 152. „Me jääme siia. Senikaua, kui Saksamaal on okupatsiooniar mee, on Ameerika relvastatud jõud selle okupatsiooniar mee osaks.“ Samas, lk 158.

²⁵⁵ Deighton, A. *Cold-War Diplomacy. – Reconstruction of Post-War Germany*. Toim. Turner, I. D. Lk 26.

²⁵⁶ Morgan, R. *The United States and West Germany*. Lk 12-14.

²⁵⁷ Nõukogude Liit survestas aina enam Iraani, Kreekat ja Türgit ning erimeelsused Saksamaa poliitika suhtes kasvasid. Samas, lk 24-25.

²⁵⁸ Four-Power Control in Germany. Koost. Balfour, M.; Mair, J. Lk 146-147. Moskva konverentsil toimus ka lõplik Venemaa ja Prantsusmaa suhete jahenemine ning Prantsusmaa liitus lääneliitlaste poliitikaga.

Morgan, R. *The United States and West Germany*. Lk 24.

²⁵⁹ Morgan, R. *The United States and West Germany*. Lk 26.

²⁶⁰ Deighton, A. *Cold-War Diplomacy. – Reconstruction of Post-War Germany*. Toim. Turner, I. D. Lk 30-31.

²⁶¹ Samas, lk 31.

²⁶² Morgan, R. *The United States and West Germany*. Lk 20.

panust“.²⁶³ Ameerika Ühendriikide roll liitlaste lepitajana oli end ammendanud ja USA uus roll Euroopas nõudis tihedat koostööd Lääne-Saksamaaga, mis oleks majanduslikult võimekas.²⁶⁴ Ida ja Lääs olid lõplikult eraldunud ning Berliini kriis 1949. aasta mais tähistas igasuguse neljapoolse valitsemise lõppu.

3. USA pagulaspoliitika

Teist maailmasõda on nimetatud totaalseks sõjaks, sest sõjategevusega oli seotud peaaegu kogu maailm, puudutades ka tsiviilinimesi nagu ei kunagi varem. Erinevate sõja-aegsete uuringute ja raportite kohaselt ootas sõja lõppedes Euroopat ees Esimese maailmasõja järgsest suurem katastroof.²⁶⁵ Kolmanda Reichi poliitiliste programmide tagajärjel toimusid Euroopas ulatuslikud inimmasside ümberpaigutamised ja seetõttu oli selge, et sõja lõppedes vajavad miljonid inimesed ellujäämiseks abi.²⁶⁶ Arvestades halva kogemusega pärast Esimest maailmasõda, alustati abistamisoperatsioonide planeerimisega juba 1940. aastal.²⁶⁷ Esialgne planeerimine keskendus peamiselt varude olemasolu hindamisele ja abivajajateni toimetamise logistilistele küsimustele.²⁶⁸ Sellel eesmärgil moodustati 1941. aastal Londonisse Liitlastevaheline Komitee Euroopa Sõjajärgses Abistamises (*Inter-Allied Committee on European Post-War Relief*), mis märkis esimest liitlaste ühist ettevõtmist sõjajärgse abistamise planeerimisel.²⁶⁹ Pärast seda hakkas

²⁶³ Directive From the Joint Chiefs of Staff to the Commander-in-Chief of the United States Forces of Occupation. 1947 – Documents on Germany. Toim. United States Department of State. Lk 124. Direktiivi kogu tekst lk 124-139.

²⁶⁴ Milward, A. S. The Reconstruction of Western Europe. Lk 55. Alan Milwardi uurimuse kohaselt ei olnud 1947. aastal väga palju märke eelseisvast ülemaailmsest majanduskriisist, kuid 1947. aasta märgib tema arvates hetke, mil „Lääne-Euroopa majandused ei suutnud enam funktsioneerida ilma Ameerika abita; aasta mil Euroopa jagunes.“ See tähendab, et just alates sellest aastast algas Lääne-Euroopa rekonstrueerimine. Samas, lk 1.

²⁶⁵ Shepard, Ben. „Becoming Planning Minded“. Lk 406-407.

²⁶⁶ 1943. aastal arvati, et sõja lõppedes on Euroopas vähemalt 16 miljonit pagulast. Reinisch, J. Relief in the Aftermath of War. Lk 377.

²⁶⁷ Samas, lk 375-376. 1940. aasta augustis pidas Suurbritannia peaminister Churchill parlamendi alamkojas kõne, milles kinnitas abi osutamist (toidu näol) oma varudest kõikidele vabastatud aladele. Fox, Grace. The Origins of UNRRA – *Political Science Quarterly*, 1950, Vol. 65, Nr. 4. Lk 562. Vt. ka Shepard, B.

„Becoming Planning Minded“. Lk 408-409.

²⁶⁸ Reinisch, J. Relief in the Aftermath of War. Lk 376.

²⁶⁹ Samas, lk 377. Komitee hakkas tegelema eelkalkulatsioonidega toidu- ja muude varude vajadusest esimesel poolaastal pärast sõda. Komiteesse kuulusid Suurbritannia ja USA, kuid see oli avatud ka teistele liikmetele. Samas, lk 377. Vt. ka Fox, G. The Origins of UNRRA. Lk 563-564.

planeerimine elavnema ka USA-siseselt. 1942. aastal loodi Herbert Lehmani juhtimisel Välise Abistamise ja Taastamise Operatsioonide Büroo (*Office of Foreign Relief and Rehabilitation Operations* – ORFFO) ning president Roosevelti korralduse kohaselt aasta hiljem, sai sellest organisatsioonist USA abistamispoliitika kujundamisel vastutav organ.²⁷⁰ Üha rohkem sai aga riikidele selgeks, et eduka programmi läbiviimiseks oli vaja suuremat panust ning 1942. aastaks oli „Euroopas ühine arusaam, et kuna sõda, haigused, nälg ja muutused populatsioonis olid rahvusvahelise iseloomuga, pidi ka abistamine olema rahvusvaheline ja kollektiivne.“²⁷¹ Tõuge laiaulatusliku planeerimise vajadusest tuli ka teaduslikust ringkonnast, kus üheks eesmärgiks oli ära hoida näiteks epideemiade levik.²⁷²

1942. aasta suvel tegi inglasest majandusnõunik Sir Frederick Leith-Ross Washingtonile ettepaneku rahvusvahelise abistamise ja taastamise organisatsiooni loomiseks. USA eestvedamisel hakati koostama uue organisatsiooni lepingu eelnõu.²⁷³ Kui Suurbritannia nägi rahvusvahelises organisatsioonis enda finantsilise koormuse vähenemist,²⁷⁴ siis president Roosevelt nägi abistamispoliitikas võimalust „luua rahvusvahelise koostöö instrument“²⁷⁵, mis aitaks kaasa tema plaanidele ÜRO toimimisest. Kuigi otseselt pagulastega tegelev organisatsioon Valitsustevaheline Põgenike Komitee (ingl *Intergovernmental Committee on Refugees*) oli loodud juba 1938. aastal Evian-i konverentsil ning 1943. aastal oli organisatsioonis läbiviidud ka ulatuslikud ümberkorraldused²⁷⁶, soovis USA luua siiski täiesti uut organisatsiooni. Kaja Kumer-Haukanõmm on arutlenud, et tõenäoliselt taheti sellega „saada erinevate riikide üle suuremat poliitilist ja majanduslikku kontrolli mitme organisatsiooni kaudu“²⁷⁷, sest suurim rahaline panus tuli USA-lt. 1942. aastal valmis esialgne versioon uue organisatsiooni lepingust, mis saadeti ülevaatamiseks Hiinale ja Nõukogude Liidule.²⁷⁸

²⁷⁰ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 20.

²⁷¹ Reinisch, J. Relief in the Aftermath of War. Lk 379. Ka NL oli näidanud huvi rahvusvahelise abistamisorganisatsiooni vastu, kus kõigil liikmetel oleks võrdne sõnaõigus. Fox, G. The Origins of UNRRA. Lk 563.

²⁷² Võrreldes Esimese maailmasõjaga, pärast mida surid miljoneid inimesi grippi, oli toimunud suur meditsiiniline ja tehnoloogiline edasimineku, mida teadlased soovisid sõjatagajärgede likvideerimisel kasutada. Reinisch, J. Relief in the Aftermath of War. Lk 382-384. Vt. ka Spehard, B. „Becoming Planning Minded“. Lk 407.

²⁷³ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 29. Eelnõu koostamise juhtideks määrati ameeriklased Harry Hawkins ja Dean Acheson. Samas.

²⁷⁴ Cohen, Gerard Daniel. In War's Wake. Lk 15.

²⁷⁵ Shepard, B. „Becoming Planning Minded“. Lk 410-411.

²⁷⁶ IGCR-i kohta vt. rohkem Sjöberg, T. The Powers and the Persecuted. Lk 39-74. Ümberkorraldustest IGCR-i töös Bermuda konverentsil vaata Samas, lk 141-149. Bermuda konverentsil tunnustati ka, et pagulasprobleem ei puuduta ainult juudi pagulasi. Samas, lk 130-134.

²⁷⁷ Kumer-Haukanõmm, Kaja. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika. Lk 41.

²⁷⁸ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 30.

Nõukogude Liit oli küll varem näidanud huvi rahvusvahelise abistamisorganisatsiooni loomise vastu, kuid vaatamata sellele oldi nõus liituma ainult teatud tingimustel. Pärast esialgse eelnõuga tutvumist, algasid 1943. aastast USA, Suurbritannia, NL-i ja Hiina vahel läbirääkimised kindla raamistiku paikapanemiseks.²⁷⁹ NL proovis igati ära hoida olukorda, kus idariigi tegevus oleks limiteeritud rahvusülese organisatsiooni all ning seetõttu nõuti, et organisatsiooni tegevus võib toimuda ainult läbi riigi enda nõusoleku ja agentuuride.²⁸⁰ Sama aasta sügisel jõuti kokkuleppeni ning 9. novembril 1943. aastal kirjutasi 44 riiki alla Ühinenud Rahvaste Abistamise ja Taastamise Administratsiooni (ingl *The United Nations Relief and Rehabilitation Administration* – UNRRA) loomisdokumendile.²⁸¹ UNRRA esimesel kohtumisel pani paika esialgne eelarve ning määrati esimeseks peadirektoriks Herbert Lehman.²⁸²

UNRRA-t juhtisid kolm tähtsamad organit: poliitikat kujundav Komisjon, kuhu kuulusid iga riigi esindajad; Peadirektor, kes vastutas komisjoni otsuste elluviimise eest ning Keskkomitee, kuhu kuulusid ainult USA, SB, NL-i ja Hiina esindajad, kes lahendasid kõiki erakorralisi küsimusi.²⁸³ UNRRA peakorter asus Washingtonis, kus toimus peamiselt poliitikate kujundamine. Operatsioonide läbiviimise eest vastutas 1944. aasta veebruaris Londonisse loodud Euroopa Regionaalne Büroo (ingl *European Regional Office*).²⁸⁴ Organisatsiooni lepingu kohasteks ülesanneteks oli hoolitseda pagulaste eest enne nende repatrieerumist, tagades neile peavari, toit ja muu varustus ning korraldades hädavajalikke teenuseid, nagu näiteks tervishoid.²⁸⁵ Abi osutamine ei laienenud sakslastele ja teistele vaenlasriikide kodanikele.²⁸⁶ Üldiselt olid UNRRA liikmesriigid kindlad, et abistamisoperatsioonid on ajutised ning eesmärgiks polnud pikaajaline rekonstrueerimine. Arvati, et enamik ümberpaigutatutest soovib ise võimalikult kiiresti repatrieeruda ning UNRRA ülesanne oli neid selles aidata.²⁸⁷ Kuigi UNRRA mandaadi järgi ei kuulunud tema kohustuste alla hoolitsemine inimeste eest, kes mingil põhjusel ei soovinud repatrieerida,

²⁷⁹ Shepard, B. „Becoming Planning Minded“. Lk 411. Läbirääkimisi viisid läbi USA asevälisminister Dean Acheson ja teistest riikidest saadikud Washingtonis – SB Lord Halifax, NL-i Maksim Litvinov ja Hiina saadik Wei Tao-Ming. Samas.

²⁸⁰ Marrus, M. *The Unwanted*. Lk 318-319.

²⁸¹ Shepard, B. „Becoming Planning Minded“. Lk 411.

²⁸² Samas, Lk 411-412. Umbes 2/3 kogu eelarvest tuli USA-lt. Samas, lk 413.

²⁸³ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 31-32. UNRRA komisjon kohtus reeglina kaks korda aastas. Samas, lk 31. Vt. ka Kool, Ferdinand. DP kroonika. Lk 547-549.

²⁸⁴ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 36.

²⁸⁵ Cohen, Gerard Daniel. *Between Relief and Politics: Refugee Humanitarianism in Occupied Germany 1945-1946*. – *Journal of Contemporary History*, 2008, Vol. 43, Nr. 3. Lk 441-442.

²⁸⁶ Shepard, B. „Becoming Planning Minded“. Lk 412. See otsus sai aluseks hilisemale arengule, kus UNRRA hakkas otsustama selle üle, kes on abi saamise väärliline. See tähendab, et vajadus ei taganud abi.

²⁸⁷ Marrus, M. *The Unwanted*. Lk 319.

delegeeriti see ülesanne rahalistel põhjustel „ajutiselt“ IGCR-ilt UNRRA-le.²⁸⁸ UNRRA loomise alguses arvati lääneriikides, et organisatsioon on lahendus kõikidele sõjajärgsetele koledustele ning märgib „esimest ÜRO organit, mis kasutab rahvusvahelisi meetmeid, et võidelda maailmaprobleemidega.“²⁸⁹ Gerard D. Coheni kohaselt tähendas UNRRA loomine liikumist modernse humanitaarabi ajastusse, kus juhtival kohal ei olnud enam ainult vabatahtlikud organisatsioonid, nagu näiteks Punane Rist, vaid need olid allutatud rahvusvahelistele organisatsioonidele ja sõjaväele.²⁹⁰ Mõnevõrra üllatuslikult muutus aga ka UNRRA edasiste arengute jooksul sõjaväele alluvaks.

Nagu esimeses osas mainitud, määras Roosevelt 1942. aastal kogu sõjajärgse Saksamaa poliitika planeerijaks Välisministeeriumi. Samasugune areng toimus ka pagulaspoliitikas, kui 1942. aasta lõpus sai Välisministeerium ülesandeks vastutada USA pagulaspoliitika planeerimise eest.²⁹¹ Mida kiiremini aga hakkas lääneliitlaste sõjaline rinne Euroopas liikuma, seda selgemaks sai, et suure hulga tsiviilnimeste kaasamine operatsioonidele sõjalise rinde lähedal oli võimatu. Lisaks sellele puudus vastloodud UNRRA-l nii personal kui vajalikud ressursid ning armeel oli sõjategevuse tõttu eesõigus kõikidele olemasolevatele varudele.²⁹² Seega „Selleks ajaks kui UNRRA loodi, oli president otsustanud panna esialgse abistamisnõuete täitmise täielikult militaarse kontrolli alla.“²⁹³ SHAEF-i eelkäija Liitlasvägede Ülemjuhataja Peastaap (ingl *Chief of Staff to the Supreme Allied Commander* – COSSAC) oli 1943. aasta suvel alustanud sõjalise operatsiooni *Overlord* planeerimisega ning augustis loodi COSSAC-i juurde ka tsiviilasjade osakond.²⁹⁴ Just viimase alla kuulus ka Pagulaste ja Ümberasustatud Isikute Divisjon (ingl *The Refugee and Displaced Persons Division*), mis alustas pagulasabi planeerimisega ja tsiviilosakonna abistamisega personali leidmiseks.²⁹⁵ 1944. aasta alguses moodustati COSSAC-i asemele

²⁸⁸ Sjöberg, T. *The Powers and the Persecuted*. Lk 153.

²⁸⁹ Shepard, B. „Becoming Planning Minded“. Lk 412. „UNRRA oli veen, milles voolas sõjaaegne idealism.“ Samas, lk 412.

²⁹⁰ Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 58-61. Saksamaal võisid vabatahtlikud humanitaarorganisatsioonid tegutseda ainult sõjaväe ja UNRRA nõusolekul. Samas, lk 61. Vaatamata sellele, oli vabatahtlike organisatsioonide panus UNRRA töösse suur, näiteks annetuste ja tööjõu pakkumise näol. Fox, G. *The Origins of UNRRA*. Lk 566-567.

²⁹¹ Samas, lk 565. Selle tarbeks loodigi Väliste Abistamise ja Taastamise Operatsioonide Büroo. Vt. eespool.

²⁹² Shepard, B. „Becoming Planning Minded“. Lk 415-416.

²⁹³ Fox, G. *The Origins of UNRRA*. Lk 567-568. Käsk anti ametlikult 10. novembril 1943.

²⁹⁴ Ziemke, E. F. *The U.S. Army*. Lk 23-28.

²⁹⁵ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 41-44.

Londonisse SHAEF ning selle organisatsiooni tsiviilosakond G-5 võttis üle pagulasprobleemide lahendamise planeerimise.²⁹⁶

1944. aasta suvel ilmus G-5 esimene plaan pagulastega tegelemiseks, mis tegi sõjaväele ülesandeks ainult esmase hädavajaliku abi osutamise ja haiguste leviku ärahoidmise. Ülejäänu jäi kohalike vastutusele.²⁹⁷ Kuigi 1944. aasta lõpus polnud „pagulastevood“ veel liikuma hakanud, sest Saksamaa suutis neid veel kontrollida, kardeti Saksamaa kokkuvarisemisel massilise liikumise algust ning seetõttu muutus pagulaste probleem prioriteetseks.²⁹⁸ 1944. aasta novembris avaldas SHAEF „Administratiivse memorandum number 39“.²⁹⁹ Memo nr 39 käsitles nii aega enne Saksamaa lõplikku alistumist kui ka sõjaväelise valitsuse perioodi.³⁰⁰ Memorandumi kohaselt lasus vastutus pagulaste eest hoolitsemisel ja nende repatrieerimisel täielikult sõjaväel ning väeülematele anti luba kasutada selleks kõiki vahendeid.³⁰¹ Muuhulgas pandi paika ka repatrieerimise kord.³⁰² Memo nr 39 sätestas ka UNRRA rolli, olles esialgu ainult sõjaväge assisteeriv organ. Alles kuue kuu pärast pidi pagulaskeskuste administreerimine üle minema UNRRA kätte.³⁰³ UNRRA-t ennast planeerimisprotsessi ei kaasatud ja oli selge, et sõjaväe suhtumine organisatsiooni oli negatiivne.³⁰⁴

Üks olulisemaid aspekte kogu pagulaspoliitika planeerimise juures oli repatrieerimise küsimus. Nii UNRRA loomisel kui sõjaväeliste plaanide tegemisel oli vaikimisi eeldatud, et pagulasprobleemi võtmelahendus on repatrieerimine, mille läbiviimine ei põhjusta suuri

²⁹⁶ Samas, lk 44-49.

²⁹⁷ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 167. Plaan „Outline Plan for Refugees and Displaced Persons“ avaldati 4. juunil 1944. Plaani hinnangute kohaselt ootas liitlasvägesi Euroopas ees kokku umbes 11,3 miljonit pagulast Prantsusmaal, Belgias, Hollandis, Taanis, Norras ja Saksamaal (va. Saksamaalt põgenenud pagulased).

Marrus, M. The Unwanted. Lk 309.

²⁹⁸ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 167-168.

²⁹⁹ Proudfoot, Malcolm J. The Anglo-American Displaced Persons Program for Germany and Austria – *American Journal of Economics and Sociology*, 1946, Vol. 6., Nr. 1. Lk 35-36. Proudfoot nimetab seda kui „Koondplaan võõrtööliste, deporteeritute ja teiste ümberasustatud inimeste kategooriate hoolitsemisest ja repatrieerimisest“. Samas, lk 35.

³⁰⁰ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 67.

³⁰¹ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 168. „SHAEF-i poliitika oli garanteerida ümberasustatutele /.../ adekvaatset toitu, peavarju ja meditsiinilist hoolt – maksimaalselt sakslaste kulul ja armee varudest kui hädavajalik.“

Samas, lk 203.

³⁰² Proudfoot, M. J. The Anglo-American Displaced Persons. Lk 35-36. Muuhulgas defineeriti pagulase mõiste, pandi paika süsteem pagulaste registreerimiseks ja määratleti reparatsiooniohvitseride ülesanded. Liitlaste reparatsiooniohvitseride väljakoolitamine oli alanud Memo nr. 39 planeerimisega samal ajal. Samas, lk 37.

³⁰³ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 70.

³⁰⁴ Samas, lk 71-75. Memorandum nägi ette, et ajaks kui UNRRA pidi pagulastelaagrite administreerimise ülevõtma, oli sõjavägi enamiku kohustustega juba hakkama saanud ning repatrieerimine teostatud. Samas, lk 74-75.

takistusi. Samas oli juba alates 1943. aastast esimesi märke, et teatud rahvuste liikmed ei soovi tagasi kodumaale naasta, eriti puudutas see NL-i sõjavange.³⁰⁵ 1944. aasta alguses hakkasid USA ja Suurbritannia valitsused tõsisemalt arutlema sõjavangide repatrieerimise küsimuse üle. Sama aasta lõpus anti sõjavangide repatrieerimisküsimus arutamiseks Euroopa Nõuandvale Komisjonile ning alles siis nõustus ka NL läbirääkimistel osalema.³⁰⁶ Üheks põhjuseks, mis NL varem sellel teemal sõna ei võtnud oli riigi suhtumine sõjavangidesse kui reeturitesse. Alles siis, kui sõja võitmine oli kindel, teatas NL, et soovib kõikide oma kodanike repatrieerimist kodumaale.³⁰⁷ 1945. aasta jaanuaris esitas Nõukogude Liit oma esialgse visandi repatrieerimise kokkuleppest, mille põhimõtte nõudis sunniviisilist repatrieerimist.³⁰⁸ Arvamused USA-s jagunesid kaheks. Ühelt poolt pakkus SWNCC välja lahenduse, kus kohustusliku repatrieerimise alla kuulusid NL-i tsiviilisikud, kes seda soovisid ja sõjavangid, kes ei võidelnud sakslaste poolel.³⁰⁹ Teisel pool seisis aga välisminister Edward Stettinus ja tähtsamad armeejuhid, kes muretsesid esmalt USA sõjavangide pärast, kes olid NL-i okupeeritud aladel ja samuti pidasid nad oluliseks NL-ile vastu tulla, et mitte kompromiteerida eesootavat koostööd.³¹⁰ NL-iga kokkuleppe tegemine kulmineerus Jalta konverentsil, kui 11. veebruaril 1945 kirjutasid NL-i kindralleitnant Anatoli Gryzlov ja USA kindralmajor John R. Deane alla salajasele kahepoolsele kokkuleppele sõjavangide ja tsiviilisikutega toimimise kohta.³¹¹

Jalta salajase lepingu sõlmimine tähendas, et lääneliitlased olid nõus Nõukogude Liidu kodanikke sunniviisiliselt repatrieerima, minnes täielikult vastuollu rahvusvaheliste normidega, nagu näiteks Genfi konventsiooniga. Lepingu kohaselt pidid osapooled eraldama teise riigi sõjavangid ja kodanikud eraldi kogumispunktidesse ning tagama repatrieerimisametnikele ligipääsu oma rahvuskaaslaste juurde.³¹² Mark R. Elliotti kohaselt oli NL-ile järele andmise peamiseks põhjuseks armeeülemate mure USA sõdurite pärast

³⁰⁵ Elliott, M. R. Pawns of Yalta. Lk 30-31.

³⁰⁶ Samas, lk 33. Juba 1944. aasta jooksul olid lääneliitlased NL-i sõjavangide teemal läbirääkimistele kutsunud, kuid NL oli neid ignoreerinud. Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika. Lk 7.

³⁰⁷ Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika. Lk 7-11.

³⁰⁸ Elliott, M. R. Pawns of Yalta. Lk 36.

³⁰⁹ Samas, lk 38.

³¹⁰ Samas, lk 39-43. Vt. ka Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika. Lk 13-14. Suurbritannia oli jaanuaris öelnud, et toetavad Nõukogude Liidu nõudmisi. Elliott, M. R. Pawns of Yalta. Lk 38.

³¹¹ Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika. Lk 10.

Suurbritannia kirjutas alla sarnasele lepingule. Samas.

³¹² Elliott, M. R. Pawns of Yalta. Lk 39-40.

NL-i võimu all oleval territooriumil.³¹³ Kuigi loomulikult oli see kogu USA huvides, näitab see nii suure otsuse vastuvõtmisel siiski rohkem sõjaväe mõju. „/.../ sõjaaegses Washingtonis oli loomulik, et hulk tsiviil- ja poliitilisi küsimusi, isegi kui need puudutasid ainult osaliselt sõjaväelisi asju, lahendati vastavalt kindralite soovidele.“³¹⁴ Tihti peeti USA-s olulisemaks lühiajalist tulemust kui otsuste pikaajalist mõju, vaatamata sellele, et poliitilistes ringkondades oldi nendest teadlik. Jalta lepingu detailne tegevusplaan pandi paika Halle’ konverentsil 1945. aasta mais³¹⁵ ja pärast seda algasid ulatuslikud repatrieerimisoperatsioonid. Miljonid inimesed sunniti vastu nende tahtmist tagasi NL-i naasma, põhjustades kannatusi nii repatrieeritavatele kui repatrieerijatele.

3.1. Pagulaspoliitika realiseerumine USA tsoonis

Koos Normandia dessandiga 1944. aasta suvel algas ka lääneliitlaste ülesanne hoolitseda Euroopa pagulaste eest. Esialgu tundus, et ülesanne on jõukohane ning pagulaste eest hoolitsemine Prantsusmaal, Belgias, Itaalias ja Hollandis sujus ootuspäraselt – suuresti kohalike võimude abil abistati hädasolevaid pagulasi, alustati nende registreerimisega ning korrapärase repatrieerimisega.³¹⁶ Saksamaale sisenedes hakati rajama tsiviilasjade eriväeüksusi ja koos nendega alustati ka pagulaste abistamisega. Pagulased organiseeriti rahvusgruppide kaupa ning kohalikud võimud pidid tagama vajalikud toiduvarud.³¹⁷ Kuna rindejoon liikus kiiresti, sekkusid sõjaväe palvel tsiviilasjade eriväeüksuste abistamiseks ka esimesed UNRRA üksused.³¹⁸ 1945. aasta veebruaris hakkas Saksamaa kontroll pagulaste üle aina vähenema ning taktikalise käiguna lükati pagulasi evakueerimise asemel liitlasvägedele vastu.³¹⁹ Aprilli alguses olid SHAEF-i väed vabastanud umbes 2,5 miljonit ümberasustatud, mis oli prognoositust vähem,³²⁰ kuid suurem liikumine oli alles ees. Aina rohkem hakkas Lääne-Saksamaale sisenema ka sakslastest sõjapõgenikke, kes põgenesid peamiselt läheneva Punaarmee eest.³²¹ Sõjaväe ülesandeks oli hoida pagulased ja

³¹³ Samas, lk 41. Erandiks oli sõjaminister Stimson, kes oli algusest peale sunniviisilise repatrieerimise vastu. Samas, lk 44.

³¹⁴ Samas, lk 246.

³¹⁵ Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problematika. Lk 15.

³¹⁶ Marrus, M. The Unwanted. Lk 309. Jaanuari alguseks oli liitlaste sõjaväe hoole all umbes 250 000 pagulast Lääne-Euroopast. Samas, lk 310.

³¹⁷ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 126.

³¹⁸ Samas, lk 126. Vt. ka allpool p. 3.2.

³¹⁹ Proudfoot, M. J. The Anglo-American Displaced Persons. Lk 42.

³²⁰ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 127.

³²¹ Bessel, R. Saksamaa 1945. Lk 78-83.

sõjapõgenikud eemale transporditeedest, et ei takistataks veel käimasolevat sõjategevust. Tõsisem pagulastevoog Saksamaal algas aga alles aprilli teises pooles ning enneolematu kiirusega vabastati massilisel hulgal pagulasi.³²²

Erinevatel andmetel oli Teise maailmasõja lõppedes Saksamaal kokku umbes 7-8 miljonit pagulast, kes mahtusid liitlaste jaoks abistamist vajavate inimeste kategooriasse.³²³ Vaatamata igasugustele plaanidele ja raportitele olid liitlased alahinnanud sõjajärgse Saksamaa kriisi. Riik oli rusudes ning šokis inimesed liikusid sihitult ringi. 5. mail oli liitlasvägede ülemjuhataja kindral Eisenhower raadio teel palunud kõikidel pagulastel paigal püsida ning oodata liitlaste edasisi juhtnööre,³²⁴ kuid vaatamata üleskutsele püüdsid paljud inimesed iseseisvalt koduteed leida, tekitades veel rohkem segadust.³²⁵ SHAEF-i kohustus oli suunata pagulased kogunemispunktidesse, anda neile esmast abi ning seejärel alustada repatrieerimisega.³²⁶ Üks kogunemispunktide olulisemaid teeneid oli haiguste ja epideemiate leviku takistamine.³²⁷ Kogunemispunktide loomisel oli kõige raskemaks osaks leida sobivaid ruume, sest suuremad linnad vaevlesid elamispinna puuduse käes. Näiteks Maini-äärses Frankfurdis oli pärast sõda alles ainult umbes 15% elamispinnast ning sellest 10% läks sõjaväe kasutusse.³²⁸ See tähendas, et kogunemispunkte rajati vastavalt olemasolevatele võimalustele ning need olid väga eriilmelised.³²⁹

Kogunemispunktid olid mõeldud ajutistena ning ainult repatrieerimist toetava abinõuna, kuid tegelikkuses olid need aluseks arvukatele pagulaslaagritele Saksamaal,³³⁰ mis said repatrieerimise vastu olevatele pagulastele koduks vahel isegi mitmeks aastaks, kuni nende

³²² Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 239. „Aprilli teisel nädalal purunes tamm.“ Paari nädala jooksul võis üks väeosa vabastada lausa miljon ümberasustatut. Samas.

³²³ Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 5. Tommie Sjöbergi ja Michael Marruse kohaselt oli sama hulga suuruseks umbes seitse miljonit. Sjöberg, T. The Powers and the Persecuted. Lk 172; Marrus, M. The Unwanted. Lk 209.

³²⁴ Marrus, M. The Unwanted. Lk 310.

³²⁵ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 137. Pagulaste ja ümberasustatute esimene instinkt pärast vabastamist oli „saada ära sealt, kus nad olid.“ Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 239.

³²⁶ „SHAEF nägi ette kolme erinevat DP-dega [ingl *displaced person* – ümberasustatu] tegelevat keskust – kogunemispunktid, vastuvõtupunktid ja piirikontrollpunktid.“ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 72.

³²⁷ Marrus, M. The Unwanted. Lk 311-313. Michael Marruse kohaselt oli epideemiate ärahoidmine „ajalooline saavutus“ ja pagulaste tervis sõjajärgsetel aastatel oli hea. Samas, lk 312.

³²⁸ Boehling, R. *Stunde Null* at the Ground Level. – *Stunde Null: The End and the Beginning Fifty Years Ago*. Toim. Giles, G. J. Lk 108.

³²⁹ „/.../ pagulased paigutati kas kasarmutesse, koolimajadesse, teistesse avalikkudesse hoonetesse, elamublokkidesse, väiksematesse üksikelamutesse, talumajadesse, barakkidesse ja telkide alla.“ Kool, F. DP kroonika. Lk 101. Kuigi eesmärk oli jagada pagulased rahvuste järgi, siis oli ka palju segalaagreid. Samas, lk 102.

³³⁰ UNRRA tegevuse lõppedes oli Saksamaal USA ja SB tsoonides kokku 688 pagulaslaagrit. Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 67.

probleemile lahendus leiti.³³¹ Laagrite keskmine suurus oli tavaliselt 2000-3000 inimest, kuid oli ka suuremaid laagreid paarikümne tuhande elanikuga.³³² Kuigi pagulaslaagrid polnud uus nähtus, väidab Gerard Cohen, et pärast Teist maailmasõda erinesid pagulaslaagrid eelnevatest mitmel moel. Esiteks polnud Teise maailmasõja järgsed pagulaslaagrid mõeldud pagulaste kinnihoidmiseks või vangistamiseks ja pagulastele pakuti erinevalt kohalikust elanikkonnast suurendatud toiduratsioone.³³³ Autor väidab, et „DP-laagrid humaniseerisid pagulaste tingimusi.“³³⁴ Samas ütleb pagulaslaagris ise viibinud Ferdinand Kool, et kuigi laagrite ümber polnud tõesti traataedu, siis „tõkked pagulase enese ümber jäid püsima ja need piirasid rangelt tema toiminguid.“³³⁵ Laagri elu korraldasid sisekorra eeskirjad ja laagrist väljumine toimus ainult kindlate lubade alusel.³³⁶ Loomulikult oli sellel teatud turvalisuse eesmärk, kuid ei saa väita nagu pagulased oleks olnud eelistatud olukorras võrreldes sakslastega. Pagulased allusid küll sõjaväekohtu süsteemile,³³⁷ kuid „laagris asuva DP õigused polnud 1945. aastal lähemalt fikseeritud“ ja „DP ise polnud õigustatud endale õigusi nõudma.“³³⁸ Kuid paraku polnud pagulastel erilisi alternatiive ja vajadus sundis inimesi laagritesse.³³⁹

Pärast esialgsete kogunemispunktide loomist ja veel enne sõja ametlikku lõppu algasid ulatuslikud repatrieerimisaktsioonid. SHAEF-i memo nr. 39 kohaselt vastutas repatrieerimise eest selleks loodud Ümberasustatute Tegevosa (ingl *Displaced Persons Executive* – DPX), mis kuulus SHAEF-i G-5 osakonna alla.³⁴⁰ Alates aprillist repatrieeriti läänetsaartlastest kolme kuuga 1,5 miljonit prantslast, 250 000 belglast ja 250 000 hollandlast, ida-eurooplasi oli aga märgatavalt rohkem ning nende repatrieerimine ei sujunud nii lühikese ajaga.³⁴¹ Mai lõpus algas repatrieerimine ka läänest ida suunas ja kahe

³³¹ Üleminek kogunemispunktist pagulaslaagriks polnud kindel etapp, vaid pigem protsess. Samas, lk 70.

³³² Samas, lk 70.

³³³ Samas, lk 68-71.

³³⁴ Samas, lk 71.

³³⁵ Kool, F. DP kroonika. Lk 522-523. Kooli sõnul eemaldati pagulaslaagrite ümber traataiad 1945. aasta sügisel kindral Eisenhower-i käsul. Samas, lk 522.

³³⁶ Samas, lk 426-427. Sisekorraeeskirjad olid laagrite erinevad, kuid enamasti sätestati kindel aeg ülestõusmiseks korrashoiuks ning samuti öörahuks. Samas, lk 426.

³³⁷ Stirk, P. The Politics of Military Occupation. Lk 189.

³³⁸ Kool, F. DP kroonika. Lk 428. Kool väidab, et DP ainsaks õiguseks oli kas siseneda saksa majandusse või minna kodumaale. „DP õigused olid kindlustatud ainult selles suunas, kuhu ta minna ei soovinud.“ Samas.

³³⁹ Steinert, Johannes-Dieter. British Humanitarian Assistance: Wartime Planning and Postwar Realities. – *Journal of Contemporary History*, 2008, Vol. 43, Nr. 3. Lk 430. „Üldiselt oli pagulaste olukord hullem kui kohalikel elanikel /.../“ Samas.

³⁴⁰ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 73. DPX kohta vaata rohkem Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 168-169.

³⁴¹ Proudfoot, J. M. The Anglo-American Displaced Persons. Lk 43. „Lääne-eurooplased esindasid ainult 40% kogu probleemist.“ Samas.

kuuga repatrieeriti NL-i tsooni umbes 1,6 miljonit NL-i kodanikku.³⁴² Erinevate andmete kohaselt oli septembriks-novembriks läänetsoonidest kokku repatrieeritud 5,3-6 miljonit inimest ning umbes 1,2 miljonit inimest ootas veel laagrites.³⁴³ Kindral Clay kohaselt oli USA tsoonis 1945. aasta novembris pagulasi vähem kui 500 000, kuid juba sama aasta detsembriks oli see number jälle peaaegu kahekordistunud idast tulevate pagulaste näol.³⁴⁴ Viimase põhjuseks oli Potsdami konverentsi otsus, mille kohaselt pidid läände evakueeruma saksa elanikkond, kes sõjajärgsete piiride kohaselt jäid Poola, Tšehhoslovakkia või Ungari aladele.³⁴⁵ 1946. aasta lõpuks oli ida-aladelt läänetsoonidesse liikunud umbes 4,5 miljonit sakslast.³⁴⁶ Kuna sakslased ei kuulunud liitlaste abistamise alla, jäid väljasaadetud (ingl *expellee*) Saksa võimude hooleks.³⁴⁷

1945. aasta suvel ulatuslikku repatrieerimist läbi viies, oli sõjaväe peamiseks põhimõtteks, et „neid, keda viivitamatult ei repatrieerita, peab tuleval talvel abistama sõjaväe kuludest.“³⁴⁸ Lisaks sellele olid läänlaste sõjavangid ikka veel NL-i territooriumil.³⁴⁹ Pagulaspoliitika planeerijad olid enamasti eeldanud, et repatrieerimisele pole suuremat vastupanu. 1945. aasta sügiseks oli aga selgelt väljakujunenud rühm rahvuseid, kes keeldusid poliitilistel põhjustel kodumaale naasma – enamjaolt seetõttu, et nende riik oli läinud NL-i mõjuvõimu alla. Nende seas ka Eesti. Pagulaste äge protestimine sundrepatrieerimise vastu ja ekstreemne vastupanu, mis kulmineerusid vahel isegi kollektiivse enesetapuga, tegid sundrepatrieerimise töö USA sõduritele väljakannatamatuks.³⁵⁰ Ajendatuna taolistest ekstreemsetest juhtudest ja aina kasvavast vastumeelsusest sundrepatrieerimise suhtes ka teiste sõjaväetegelaste poolt, keelustas

³⁴² Arnold-Forster, W. U.N.R.R.A.'s Work for Displaced Persons in Germany. – *International Affairs*, 1946, Vol. 22, Nr. 1. Lk 8.

³⁴³ Cohen, G. D. Between Relief and Politics. Lk 440. Arnold-Forster, W. U.N.R.R.A.'s Work for Displaced Persons. Lk 8-9. Marrus, M. The Unwanted. Lk 310.

³⁴⁴ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 231-232.

³⁴⁵ Teheran. Jalta. Potsdam. Toim. Sanakojev, Š.; Tsõbulevski, B. Lk 356-357. Vt. ka Schulze, Rainer. Forced Migration of German Population During and After the Second World War: History and Memory. – The Distanglement of Populations. Toim. Reinisch, J.; White, E. Lk 54-56. Kuigi Potsdami konverentsi protokollil kohaselt pidid sakslased jagunema tsoonide vahel võrdselt, siis tegelikkuses koondus suurem osa NL-i tsooni ning SB ja USA tsooni ida-aladele. Samas, lk 56.

³⁴⁶ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 16.

³⁴⁷ Schulze, R. Forced Migration of German Populations. – The Distanglement of Population. Toim. Reinisch, J.; White, E. Lk 57-58.

³⁴⁸ Elliott, M. R. Pawns of Yalta. Lk 82.

³⁴⁹ Samas. Alles 1945. aasta detsembriks tagastas NL kõik läänlaste sõjavangid. Samas, lk 112-113.

³⁵⁰ Enamasti proovisid pagulased laagritest enne repatrieerimist põgeneda, kuid Mark Elliott kirjeldab oma raamatus ka juhtumeid, kus inimesed hüppasid sundrepatrieerimise eest aknast välja, lõikasid enda randmeid ja hammustasid üksteise omasid katki, poosid end üles, tapsid end noahaavadega või anusid liitlaste sõdureid end tappa. Samas, lk 90-97.

kindral Eisenhower 4. septembril USA tsoonis sunniviisilise repatrieerimise.³⁵¹ Eisenhoweri taoline otsus oli võimalik, sest vahetult pärast sõda ei peetud Trumani administratsioonis Washingtonis pagulasküsimust prioriteediks ning pigem anti otsustusvõim sõjaväelastele Saksamaal.³⁵² Sõjaväeline ringkond hakkas aga aina enam survestama ka poliitikuid Washingtonis, et repatrieerimispoliitikat tuleb muuta ametlikul tasandil.

Septembris alustatigi küsimuse arutamist ja alternatiivide leidmist Washingtonis SWNCC-is ning 21. novembril esitatud aruande kohaselt võis Jalta konverentsi lisaprotokolli tõlgendada kui kohustust repatrieerimist „soodustada“ mitte sundida.³⁵³ Kuigi SWNCC oli juba Jalta konverentsi eel sundrepatrieerimise vastu, polnud sellel komiteel üksi piisavalt autoriteeti poliitika muutmiseks. Jätakuvalt oli oluline pigem sõjaväeringkonna soov repatrieerimispoliitikat muuta.³⁵⁴ 20. detsembril 1945 avaldati ametlik direktiiv, mis küll laias laastus muutis senist repatrieerimispoliitikat, kuid vaatamata sellele jäid kehtima teatud kriteeriumid, mille korral sundrepatrieerimine oli endiselt kohustuslik.³⁵⁵ See tähendab, et tegelikkuses ei muutnud direktiiv eriliselt midagi – 1945. aasta lõpuks oli suurem osa sundrepatrieeritavatest juba NL-is. Lisaks sellele lubasid USA võimud ka edaspidi NL-i reparatsiooniametnike USA tsooni pagulaslaagritesse, kus viimased viisid läbi laiaulatuslikku propagandat, et ümberasustatuid tagasi kodumaale meelitada. Alles 1949. aastal keelati NL-i repatrieerimisametnike viibimine USA tsoonis.³⁵⁶

Nii 1945. aasta 20. detsembri direktiiv kui luba NL-i repatrieerimisametnikel USA tsooni laagritesse siseneda puudutasid otseselt ka eestlasi. Kaja Kumer-Haukanõmme uurimuse kohaselt oli pärast Teist maailmasõda Saksamaal ja mujal Lääne - Euroopas umbes 80 000 eestlast, kellest repatrieeriti kokku ligikaudu 21 000.³⁵⁷ Ülejäänud eestlased, kes Saksamaale jäid, pidid taluma pagulaslaagri tingimusi ning NL-i repatrieerimisametnike propagandat, elades tihti repatrieerimise hirmus. Tänu sellele, et USA tsooni repatrieerimiskord erines sõltuvalt piirkonnast ja seal valitsevate ametnike vaadetest,

³⁵¹ Samas, lk 92. Sundrepatrieerimise vastu olid näiteks USA kindral George Patton, Vahemere regiooni vägede ülemadmiral Ellery W. Stone ja endine konsul Moskvast, Alexander C. Kirk. Samas, lk 106-107. Varem oli Eisenhower Jalta salajast protokolli pooldanud.

³⁵² Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 16-17.

³⁵³ Elliott, M. R. Pawns of Yalta. Lk 110-112.

³⁵⁴ Samas, lk 246.

³⁵⁵ Samas, lk 110-111. Sundrepatrieerimise alla kuulusid endiselt NL-i kodanikest kollaborandid ja sõjapõgenikud, kes püüti kinni Saksa mundris. Samas, lk 111.

³⁵⁶ Samas, lk 144-145.

³⁵⁷ Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika. Lk 2-6.

suutsid eestlased repatrieerimist enamasti vältida.³⁵⁸ Sedamööda, kuidas halvenesid suhted USA ja NL-i vahel, muutus ka USA suhtumine pagulasprobleemi. „Lääne valitsused loobusid repatrieerimisest kui poliitilisest objektist ja selle asemel arendasid kujundi DP-st kui Nõukogude Liidu rõhumise kehastusest Ida-Euroopa suhtes.“³⁵⁹ Rõhutati lääne pagulasabi ulatust ja tähtsust ning selle eriliseks sümboliks sai pagulasorganisatsioon UNRRA.

3.2. UNRRA roll USA tsoonis ja omavahelised suhted sõjaväevõimudega

Nagu juba mainitud, loodi UNRRA ajal, mil USA Välis- ja Sõjaministeeriumi vahel käis võimuvõitlus Saksamaa okupatsioonipoliitika vastutava koha eest. 1943. aasta lõpuks oli president Roosevelt teinud otsuse Sõjaministeeriumi kasuks ja see tähendas, et ka UNRRA sõltus oma tegevuses Saksamaal sõjaväelastest. Juba UNRRA loomisest saadik oli aga SHAEF-i ja eriti kõrgemate sõjaväeametnike seas abistamisorganisatsiooni vastu kujunenud teatud vastumeelsus. SHAEF-ile ei meeldinud UNRRA laialivalgusus ja organisatsiooni peeti pigem takistuseks sõjaväe töös.³⁶⁰ Vaatamata sellele alustasid UNRRA ja SHAEF 1944. aasta alguses läbirääkimisi, tingimusega, et abistamisorganisatsioon jääb igati sõjaväe kontrolli alla.³⁶¹ UNRRA allumise nõue tuli brittidelt ning iseloomustas seega ka USA ja SB rivaalitsemist mõjuvõimu üle.³⁶² Läbirääkimised kestsid mitmeid kuid ning enamasti sõjaväelaste juhtimisel. Alles 25. novembril 1944 kirjutati alla SHAEF-i ja UNRRA vahelisele koostöölepingule.³⁶³ UNRRA jaoks oli kokkulepe mitmel põhjusel väga oluline. Esiteks sai UNRRA lõpuks osa

³⁵⁸ Samas, lk 17. Ferdinand Kool toob oma raamatus ühe seiga, kui sõjaväelased aitasid eestlastel repatrieerimisest hoiduda, nt. Kool, F. DP Kroonika. Lk 80. Samas kirjeldatakse ka korda, kus sõjavägi ja UNRRA ametnikud aitasid sundrepatrieerimisele kaasa. Samas, lk 485-486. Enamasti suhtuti eestlastesse ebamääraselt. Alles 1946. aastast, kui algasid pagulaste tööprogrammid, hakati baltlasi, sh. eestlasi, pidama heade oskuste ja distsipliiniga väärtuslikeks töölisteks. Salvatici, Silvia. From Displaced Persons to Labourers: Allied Employment Policies in Post-War West Germany. – The Distanglement of Populations. Toim. Reinisch, J.; White, E. lk 220-221. Vt. ka Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 108.

³⁵⁹ Gatrell, Peter. Trajectories of Population Displacement in the Aftermaths of Two World Wars. – The Distanglement of Populations. Toim. Reinisch, J.; White, E. Lk 9.

³⁶⁰ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 49-50. Arvati, et pagulasprobleemiga tegelemine on sõjajärgne probleem ning „UNRRA tsiviilnimestest personali integreerimine armee kõikidesse tasemetesse sõjategevuse ajal tõstatas mitmeid vastuväiteid...“ Proudfoot, M. J. The Anglo-American Displaced Persons. Lk 40.

³⁶¹ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 51-54.

³⁶² Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika. Lk 43-44. Kui UNRRA esindas USA soovi saada võim pagulaste elu korraldamise üle, siis SHAEF esindas SB-d ja USA sõjaväelasi, kes olid UNRRA suure mõjuvõimu vastu. Samas.

³⁶³ Arnold-Forster, W. U.N.R.R.A.'s Work for Displaced Persons. Lk 3.

sõjaväelistest plaanidest ning sai alustada oma tegevuse reaalse ettevalmistusega.³⁶⁴ Tulenevalt kokkuleppest pidi UNRRA 1945. aasta juuniks saatma tööpostile 200 tiimi³⁶⁵ ja seetõttu sai UNRRA meeskonna „värbamine, väljaõpetamine ja varustamine“ täiesti uue hoo.³⁶⁶ Kuna UNRRA pidi esindama rahvusvahelisust, värvati inimesi üle terve maailma, kuid põhiliselt USA-st, SB-st, selle dominioonidest ning Prantsusmaalt.³⁶⁷ 1945. aasta märtsis loodi Prantsusmaale Granville' UNRRA väljaõppekeskus ning enda käsutusse saadi esmane varustus.³⁶⁸

UNRRA ja SHAEF-i vaheline koostööleping oli oluline ka sellepärast, et see pani paika UNRRA alluvuse sõjaväevõimudele. Kui põhiülesanded, nagu peavarju, toidu ning turvalisuse tagamine jäid sõjaväe täita, siis UNRRA pädevusse jäid näiteks lisavarustuse tagamine ning teabe- ja meditsiinikeskuste töö korraldamine.³⁶⁹ Kuigi algselt arvati, et UNRRA võtab mõne aja pärast pagulasprobleemide lahendamise täielikult üle, jäi abistamisorganisatsioon kuni oma eksisteerimise lõpuni sõjaväelise patronaazi alla. Michael Marruse kohaselt on see põhjus, miks UNRRA edu saavutamine sai võimatuks juba algusest peale. „Kuna UNRRA-t hoiti õpipoisi rollis /.../ kadus tema prestiiž ja võeti ära võime iseseisvalt tegutseda.“³⁷⁰ See tähendab, et UNRRA loomisest alates pidurdati selle tegevust ning talle ei antud kunagi võimalust end tõeliselt teostada. Käesoleva töö autori arvates oli selle põhjuseks organisatsiooni liiga hiline ja kiirustatud teostamine, mis ei tekitanud usaldust sõjaväeringkondades ega liitlasriikides. Pigem loodi UNRRA kui rahvusvahelise koostöö naiivne sümbol, mille reaalsesse edusse uskus ainult tema suurim toetaja USA. Seda toetab ka fakt, et UNRRA loomislepingu kohaselt võis organisatsioon tegutseda ainult nendes riikides, mille valitsus esitas UNRRA-le tegutsemiseks kutse.³⁷¹

³⁶⁴ Proudfoot, M. J. The Anglo-American Displaced Persons. Lk 40. Enne kokkuleppe sõlmimist polnud sõjavägi UNRRA-t oma planeerimisse kaasanud ning organisatsioon pidi tihti „igaks juhuks“ valmis olema, kui SHAEF neid äkitsi vajab. Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 51.

³⁶⁵ Arnold-Forster, W. U.N.R.R.A.'s Work for Displaced Persons. Lk. 9.

³⁶⁶ Proudfoot, M. J. The Anglo-American Displaced Persons. Lk 40. UNRRA värbamisprotsess oli tegelikkuses alanud juba 1944. aasta alguses UNRRA peakorteris Washingtonis, kuid enamasti alles töötati välja töökirjeldusi ja väljaõppeprogramme. 1944. aasta septembris läks värbamine üle Euroopa Regionaalsesse Büroosse.

Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 77; 90-96.

³⁶⁷ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 93. Proudfoot, M. J. The Anglo-American Displaced Persons. Lk 41. Värbamiskriteeriumite kohta vaata rohkem Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 91-93.

³⁶⁸ Proudfoot, M. J. The Anglo-American Displaced Persons. Lk 41.

³⁶⁹ Kuner-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problematika. Lk 44; Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 71.

³⁷⁰ Marrus, M. The Unwanted. Lk 321.

³⁷¹ Arnold-Forster, W. U.N.R.R.A.'s Work for Displaced Persons. Lk 2-3. Kutse esitamine toimus pärast sõja lõppu, kui kohalikud valitsused olid oma võimu taastanud. Enne seda võis UNRRA seal tegutseda liitlaste sõjaväevõimude loal. Ziemke, E. F. The U.S. Army. Lk 168-169.

Erinevatel poliitilistel põhjustel ei kutsunud UNRRA-t Prantsusmaale, Belgiasse, Hollandisse, Rootsi, Taani, Šveitsi, Türgi, Hispaaniasse, Portugali ega Nõukogude Liitu.³⁷² Lisaks sellele ei laienenud UNRRA tegevus ka kõikidesse Saksamaa tsoonidesse, sest taoline otsus oleks vajanud liitlaste Kontrollnõukogu ühehäälselt otsust, mida NL aga ei toetanud.³⁷³

Vaatamata sellele tegutses UNRRA kõikides Saksamaa läänetsoonides ning vähemalt USA tsoonis olid sõjaväelastele tegelikult suureks toetavaks jõuks. Sedamööda, kuidas seati üles eespool kirjeldatud tsiviilasjade eriväeosad, alustasid aegamööda ka UNRRA tiimid oma tööd.³⁷⁴ Esimesed tiimid jõudsid Saksamaale märtsis ja juuliks oli läänetsoonides kokku ligikaudu 2700 UNRRA töötajat 332-s tiimis.³⁷⁵ Põhjus, miks abistamisorganisatsioon varem ei sekkunud, seisnes osaliselt selles, et SHAEF polnud esimeste eriväeosade loomisel UNRRA-ga veel koostöölepingut sõlminud ning samuti polnud UNRRA-l siis veel meeskonda ega varustust. UNRRA hiline sekkumine oli ka üks tegur organisatsiooni maine langemisel.³⁷⁶ Olukord Saksamaal oli raske ning abivajajate hulk kasvas kiiresti. UNRRA ja SHAEF-i töö 1945. aasta suvel oli muljetavaldav ning pagulaste hulga tõttu pretsedenditu.³⁷⁷ Lühikese ajaga abistati ning aidati koju tagasi miljoneid inimesi. UNRRA abiga tagati pagulaslaagrites tervishoiu toimimine ja püüti parandada hügieenilist olukorda, aidati rahvusgruppidel hankida õppevahendeid ning korraldati meelelahutuslikke üritusi.³⁷⁸ Samas kritiseeriti UNRRA tiime kui organiseerimata, ebakompetentseid ja puuduliku

³⁷² Nendes riikides tegutses valdavalt IGC. Sjöberg, T. *The Powers and the Persecuted*. Lk 169. Näiteks Taanis aga võtsid pagulaslaagrite haldamise üle taanlased ise. Kuigi UNRRA soovis Taani laieneda, seisis sellele vastu SB, et takistada ühelt poolt USA mõju laienemist Taanis ja teisalt UNRRA kaudu levivat NL-i mõju repatrieerimisametnike näol. Kumer-Haukanömm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika. Lk 479-480; 482-483.

³⁷³ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 156. Kuigi NL ei kutsunud UNRRA-t oma riiki ega tsooni, tegutses UNRRA mitmes NL-i mõju all olevates riikides nagu Jugoslaavia, Tšehhoslovakkia, Poola, Ungari, Ukraina ja Valgevene. Reinisch, J. *Relief in the Aftermath of War*. Lk 380.

³⁷⁴ Tsiviilasjade eriväeosad alustasid tööd juba 1944. aasta lõpust, kuid siis polnud personali probleem veel nii suur ning samuti polnud SHAEF ja UNRRA veel koostöölepingut sõlminud. Kui rinne hakkas kiiremini liikuma, oli ka rohkem abikäsi vaja ning seetõttu kutsutigi UNRRA.

³⁷⁵ Ziemke, E. F. *The U.S. Army*. Lk 318. Tiimi suurus olenes eriväeosade suurusest ja asukohast. Arnold-Forster, W. *U.N.R.R.A.'s Work for Displaced Persons*. Lk 9.

³⁷⁶ „1944. aasta lõpp kujutas endast veidrat situatsiooni. Hiljuti vabastatud Lääne-Euroopa riigid vajasisid hädasti toitu, riideid, peavarju, kütust ja ravimeid, kuid rahvusvahelist organisatsiooni, mis oli loodud spetsiaalselt nende vajaduste täitmiseks /.../ polnud kuskil märgata.“ Shephard, B. „Becoming Planning Minded“. Lk 414.

³⁷⁷ Cohen, G. D. *Between Relief and Politics*. Lk 441.

³⁷⁸ Kool, F. *DP Kroonika*. Lk 255-257; 260-267. Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 192-194.

varustusega.³⁷⁹ Ka UNRRA suhted sõjaväega olid endiselt keerulised ning aina enam tuli esile nende erinev nägemus pagulaselu korraldamisel.³⁸⁰

Pärast SHAEF-i likvideerimist 1945. aasta keskel läks kogu võim USA tsoonis täielikult sõjaväevõimude kätte ja kuna Liitlaste Kontrollnõukogu ei otsustanud UNRRA tegevust kõikidesse tsoonidesse laiendada, pidid iga tsooni militaarvõimud UNRRA-ga uued koostöölepingud sõlmima. Alates 1. oktoobrist 1945 läks UNRRA kätte vastutus pagulaslaagrite administreerimise üle ja ametlik leping sõjaväevõimudega sõlmiti 16. veebruaril 1946.³⁸¹ Lepingu kohaselt vastutas UNRRA küll pagulaslaagrite administreerimise eest, kuid tegelikkuses jäi oma tegevusega endiselt sõjaväe kontrolli alla, sest kogu varustus tuli militaarjõududelt. UNRRA toetamisel ja mõjuvõimu tõstmisel ei saanud appi tulla ka USA Välisministeerium, sest kuigi vahetult pärast sõja lõppu loodeti USA välispoliitika ringkonnas, et üsna pea läheb USA tsoonis võim sõjaväelt tsiviilrežiimile³⁸², siis 1945. aasta 29. juulil tegi president Truman Sõjaministeeriumi vastutavaks Saksamaa „importide ja eksportide programmide“ rahastamise eest.³⁸³ See tähendab, et kui sõja eel ja vahetult pärast sõda näis olevat veel lootust, et USA tsoonis minnakse esimesel võimalusel üle tsiviilvalitsemisele, siis presidendi otsus andis võimu taas sõjaväelastele.

UNRRA mõju pagulaslaagrite elukorraldusele oli siiski märgatav. Ferdinand Kooli kohaselt pidasid pagulased tihti, eriti organisatsiooni tegevuse alguses, laagreid täielikult UNRRA teeneks ning ei teadnud, et abistamisorganisatsioon oli tegelikkuses nõ vahendaja.³⁸⁴ Lugeses Kooli suurteost Saksamaa pagulaselust jääb mulje, nagu oleks pagulased pigem eelistanud sõjaväevõime. Kool kirjeldab UNRRA-t kui „karjääriratsut“ Ameerika inimestele, mis „organiseeris laagrites rööbik-võimkondi“ ja toetas

³⁷⁹ Marrus, M. The Unwanted. Lk 320-321.; Arnold-Forster, W. U.N.R.R.A.'s Work for Displaced Persons. Lk 6; Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 138-140.

³⁸⁰ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 158-160. Näiteks oli UNRRA-l ja sõjaväel erinev nägemus elamispiinnale seatud tingimustest. Kui sõjaväe jaoks oli oluline näiteks ruumide suurus ja turvalisus, siis UNRRA tiimid pidasid olulisemaks pagulaste privaatsuse võimalust. Samas, lk 160.

³⁸¹ Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika. Lk 47.

Pagulaslaagrite administreerimine anti UNRRA-le üle sügisel pärast seda, kui organisatsioon oli sõlminud lepingu IGCR-iga, mille alusel viimane andis UNRRA-le võimu pagulaste üle USA tsoonis. Samas, lk 33.

³⁸² Zink, H. American Civil-Military Relations. – Total War and Cold War. Toim. Coles, H. L. Lk 221.

³⁸³ Gimbel, J. The American Occupation of Germany. Lk 11.

³⁸⁴ Kool, F. DP Kroonika. Lk 96. Kooli arvates oli põhjuseks see, et UNRRA reklaamis oma tegevust Saksamaal. Samas. Kooli väidet toetab ka Jessica Reinisch, kelle kohaselt käis UNRRA tegevusega kaasas pidev avalik tähelepanu – kirjutati artikleid ja tehti filme. Reinisch, J. Relief in the Aftermath of War. Lk 388.

„bolševikkude agente“.³⁸⁵ Sellisel suhtumisel võib olla mitu põhjust. Üks põhjus on kindlasti see, et UNRRA koostöölepingud nii SHAEF-iga kui hiljem OMGUS-ega sätestasid, et UNRRA roll repatrieerimisel on assisteeriv ning vastutus on sõjaväelastel.³⁸⁶ Sellegipoolest viis aga UNRRA tihti omavoliliselt repatrieerimisi läbi ning propageeris laagrites kodumaale naasmist.³⁸⁷ Kaja-Kumer Haukanõmme kohaselt „Aeg UNRRA kontrolli all oli USA tsooni pagulaslaagrites olevatele eestlastele kõige keerulisem.“³⁸⁸ Seega on loogiline, et vähemalt eestlased suhtusid UNRRA tegevusse halvasti. Lisaks sellele võis negatiivne arvamus tekkida ka lihtsalt seepärast, et UNRRA ametnikega puututi igapäevaelus tihedamini kokku ning seetõttu oli nendest lihtsam arvamus kujundada. Kooli kohaselt „Ameerika sõjavägi suhtus algusest peale eriti balti pagulasisse suure heatahtlikkusega ja armee kaitses korduvalt pagulasi, tühistades UNRRA omavolitsevad korraldusi.“³⁸⁹ See tekitab küsimuse, et miks sõjaväelased siis kogu aeg pagulasi ei kaitsnud? Vastus võib peituda selles, et pagulastega tegelemine ja nende rehabiliteerimine oli väga erinev sõjaväelaste tavapärastest kohustustest ning neil ei olnud erilist huvi sellega tegeleda.³⁹⁰ Samuti hakkas juba 1945. aasta lõpus ja 1946. aasta alguses muutuma USA suhtumine sakslastesse – „fookus muutus sakslaste karistamisest nende riigi ja majanduse rekonstrueerimisele“.³⁹¹ See omakorda muutis ka suhtumist pagulastesse, sest tähtsamaks muutus Saksamaa, mitte pagulaste rehabiliteerimine ning viimased muutusid sõjaväele pigem taagaks.

Lauren Greavesi kohaselt paranes pärast ühiseid katsumusi pagulasprobleemide lahendamisel sõjategevuse lõppedes SHAEF-i ja hiljem ka sõjaväevalitsuste arvamus UNRRA-st. Autori sõnul nähti UNRRA-t „aina vääruslikuma partnerina ümberasustatute eest hoolitsemisel“.³⁹² Tegelikult polnud sõjaväevalitsustel lihtsalt alternatiivi, sest kuna nende huvi kaldus aina enam pagulasküsimustega tegelemiselt Saksamaa rekonstrueerimisele, poleks ilma UNRRA-ta olnud kedagi, kes pagulaste eest hoolitseks.

³⁸⁵ Kool, F. DP Kroonika. Lk 547-559.

³⁸⁶ Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika. Lk 45. Lisaks ei olnud UNRRA-l tema loomisdokumendi kohaselt õigus repatrieerida inimesi, kes seda ei soovinud. Arnold-Forster, W. U.N.R.R.A.'s Work for Displaced Persons. Lk. 1.

³⁸⁷ Kool, F. DP Kroonika. Lk 468-471; Elliott, M. P. Pawns of Yalta. Lk 156-157. „Saksamaa lääne-tsoonides soodustasid üheaegselt UNRRA-ga pagulaste repatrieerimist ka nende tsoonide sõjaväevalitsused. Peab aga nentima, et sõjavägi ei ajanud iseseisvat poliitikat, vaid temale oli see riigivalitsuse poolt peale pandud kohustus, UNRRA-l aga tema enese poolt võetud ülesanne.“ Kool, F. DP Kroonika. Lk 475.

³⁸⁸ Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika. Lk 17.

³⁸⁹ Kool, F. DP Kroonika. Lk 513.

³⁹⁰ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 136.; Marrus, M. The Unwanted. Lk 310.

³⁹¹ Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 250.

³⁹² Samas, lk 137.

Lisaks sellele suurenes pärast Potsdami konverentsi otsuseid ida-aladelt väljasaadetud sakslaste sissevool USA tsooni. Kuna UNRRA sakslaste eest ei hoolitsenud, jäi see sõjaväe ülesandeks.³⁹³ Seega ei saa väita, nagu sõjaväevalitsus oleks pidanud UNRRA-t enda „partneriks“, pigem nähti organisatsioonis abistajat. Näiteks kindral Lucius Clay mainib oma memuaarides UNRRA-t kokku vaid kahel korral ning ütleb, et UNRRA oli küll pagulaslaagrite administreerimise eest vastutav, kuid „Laagrid olid suuresti isevalitsevad.“³⁹⁴ See näitab väga hästi, kui tähtsaks kindral UNRRA pingutusi tegelikult pidas. Loomulikult ei saa väita, et UNRRA oli organisatsioonina täiesti läbikukkunud, kuid selle positiivne mõju pagulaspoliitikale üldises plaanis on rohkem märgatav alles tänapäeval. UNRRA mõju on oluline just pagulaste rehabiliteerimise kontekstis, pannes aluse modernse pagulaspoliitika levikule, milles peetakse pagulase elu normaliseerumise juures tähtsaks eneseabi ja -teostuse võimalust.³⁹⁵ Kuna UNRRA ja militaarjõudude vaade pagulaspoliitikale oli juba nende olemuselt erinev, on arusaadav, et omavahelises suhtluses tekkis erimeelsusi.

3.3. Muutused pagulaspoliitikas ja IRO asutamine

Sõjajärgne massiline repatrieerimine vaibus 1945. aasta hilissügisel. Selleks ajaks olid liitlased repatrieerinud ligikaudu 6 miljonit pagulast ning Euroopa pagulaslaagritesse jäi veel umbes miljon pagulast, kes „poliitilistel, majanduslikel ja psühholoogilistel“ põhjustel keeldusid tagasi kodumaale minemast.³⁹⁶ Kuna pagulaslaagrite ülevalpidamine oli kulukas ja takistas Saksamaal normaalse elutegevuse taastamist, tuli olukorrale leida lahendus. Võimalikeks variantideks oli repatrieerimine, pagulaste integreerimine Saksa majandusse ning 1946. aasta vältel muutus arvestatavaks alternatiiviks ka pagulaste ümberasustamine teistesse riikidesse.³⁹⁷ 1946. aasta alguses oli aga liitlaste ja UNRRA põhirõhk veel repatrieerimisel ja selle soodustamiseks üritati pagulaste elu Saksamaa pagulaslaagrites

³⁹³ Reinisch, J. Relief in the Aftermath of War. Lk 387. „Kui võitlemine sai läbi ja algas okupatsioon, muutus abistamine asendamatuks liitlaste katsetustele luua kord, hoida elanikkond juhitavana ja aidata kaasa Saksamaa ühiskonna rekonstrueerimisele.“ Sakslaste eest hoolitsemisel aitasid okupatsioonijõude näiteks Punane Rist ja teised vabatahtlikud organisatsioonid. Samas.

³⁹⁴ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 232.

³⁹⁵ Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 65-66. Modernse pagulaspoliitika aluseks peetakse USA-s pärast 1929. aasta suurt majanduslangust tekkinud *New Deal*-i aegseid sotsiaaltöö põhimõtteid, mis rõhutasid, et inimesed (või siis pagulased) peavad end ise aitama ja sotsiaaltöötajad (UNRRA) on selleks, et hättajäänutele õige tee ja vahendid ulatada. Greaves, L. M. „Concerned Not Only With Relief“. Lk 81-86; 102-111.

³⁹⁶ Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 5. Proudfoot, M. J. The Anglo-American Displaced Persons. Lk 46-50. Vt. ka eespool, p. 3.2.

³⁹⁷ Sjöberg, T. The Powers and the Persecuted. Lk 208-209. Kool, F. DP Kroonika. Lk 677-684.

teha võimalikult raskeks. Näiteks suleti laagreid ja vähendati toiduratsiooni, et soodustada pagulaste repatrieerimist.³⁹⁸ Seoses sooviga tõhustada repatrieerimist, hakati korduvalt läbi viima skriinimisi, mis idee poolest olid mõeldud „sõjaroimarite ning kaasajooksikute“ leidmiseks pagulaste seast³⁹⁹, kuid mis samal ajal täitsid liitlaste soovi pagulaste hulka vähendada.⁴⁰⁰

Skriinimislaineid oli USA tsoonis mitu, aga skriinimiseprotsess oli läbivalt sarnane.⁴⁰¹ Kõigepealt täitsid pagulased küsimuslehed ja järgnevalt toimus suuline vestlus skriinijatega. Küsimuste põhiline eesmärk oli selgeks teha, et pagulased polnud seotud natsismiga ning selgitada põhjuseid, miks ei tahetud koju minna.⁴⁰² Esimesed skriinimised USA tsoonis algasid UNRRA eestvedamisel 1946. aasta alguses, kuid kuna organisatsioon toimis skriinimist läbiviies suuresti omaalgatuslikult ning puudus kindel süsteem, siis lõpetati kõik skriinimised juba mai alguses.⁴⁰³ Järgmine laine tuli sama aasta juunis, kui USA sõjavägi alustas oma tsoonis ulatuslikku skriinimist. Sõjaväeline skriinimine oli põhjalikum ning kestis kuni 1947. aasta kevadeni.⁴⁰⁴ Gerard D. Coheni kohaselt skriiniti perioodil 1946. aasta juunist 1947. aasta juulini USA tsoonis 320 000 DP-d, kellest skriiniti välja 12,3%, vähendades DP-de üldarvu ainult 3%.⁴⁰⁵ Väljaskriinitud jäid ilma pagulasstaatusest ning pidid tavaliselt sisenema Saksa majandusse või paigutati nad saksa põgenike läbikäigulaagritesse. Mõlemal juhul langesid elutingimused märgatavalt, sest Saksa majandus oli kehvast seisust ning toidupuudus oli aktuaalne.⁴⁰⁶ See tähendab, et skriinimistel oli pagulastele suur mõju nii majanduslikult kui psühholoogiliselt. Ferdinand Kool kirjeldab skriinimisprotsessi lausa kui „tribunali“ ette minekut.⁴⁰⁷ Taoline eristamine „sobivate“ ja „sobimatute“ pagulaste vahel sarnanes sakslaste denatsifitseerimisega, mis

³⁹⁸ Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika. Lk 53-54. Elliott, M. R. Pawns of Yalta. Lk 157.

³⁹⁹ Kool, F. DP Kroonika. Lk 592-593.

⁴⁰⁰ Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 35-36. „DP populatsiooni kontrollimine oli /.../ motiveeritud pragmaatilistest huvidest. Nendest tähtsaimaks oli liitlasvõimude soov laagrielanike hulka drastiliselt vähendada, keelates neile hüvitisi või sundides neid Saksa majandusse.“ Samas.

⁴⁰¹ Kool, F. DP Kroonika. Lk 592-595; 596-600; 671-674.

⁴⁰² Samas, lk 597-598.

⁴⁰³ Samas, lk 593-594. Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika. Lk 54-55. UNRRA viis skriinimist läbi omaalgatuslikult, sest tegelikult sõjaväelastega koostöölepingu kohaselt puudus UNRRA-l õigus repatrieerimist korraldada. Samas, lk 55.

⁴⁰⁴ Kool, F. DP Kroonika. Lk 596-610. Sõjaväelisel skriinimisel oli küsimusleht põhjalikum kui UNRRA skriinimisel. Samas, lk 598. Võis ka juhtuda, et ühte inimest skriiniti mitu korda kui ta liikus näiteks ühest laagrist teise. Samas, lk 609.

⁴⁰⁵ Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 40. Võrreldes teiste tsoonidega, toimus kõige ulatuslikum skriinimine just USA tsoonis. Samas.

⁴⁰⁶ Kool, F. DP Kroonika. Lk 608.

⁴⁰⁷ Samas, lk 598. „Põgenikkudele tähendas see mitte ainult võitlust igapäevase leiva ja peavarju pärast, vaid veel enam võitlust oma au eest.“ Samas.

eristas natsidest sõjakurjategijad muust ühiskonnast.⁴⁰⁸ Taoline pagulaste kategoriseerimine tähistas olulist muutust pagulaspoliitika üldises kontekstis. Kui enne Teist maailmasõda oli abi osutamine suuresti kollektiivne ning oluline oli vaid pagulase rahvus, siis alates UNRRA tegevusest muutus oluliseks iga pagulase individuaalne hindamine.⁴⁰⁹ Individuaalse abi taotlemine oli aga aluseks tänapäevasele asüülitaotlemisele.

1946. aastal hakkas repatrieerimise asemel esile kerkima pagulasprobleemi lahendamine emigreerumise teel. Kuigi põhirõhk oli endiselt repatrieerimisel, alustati 1946. aasta lõpus esimeste programmidega, kus emigreerumise eesmärgiks oli töölesiirdumine.⁴¹⁰ Pagulaste tööle rakendamine oli tegelikult alanud juba vahetult pärast eespool kirjeldatud kogunemispunktide loomist, kui nii USA sõjaväevõimud kui ka UNRRA värbasid pagulasi lihtsamatele abitöödele.⁴¹¹ Pagulaste töölerakendamisel oli mitu eesmärki. Esiteks oli sellel rehabiliteeriv roll, täites pagulaste vaba aega ning hoides ära jõudeelu negatiivse poole.⁴¹² Teisalt aga olid töölerakendamisel majanduslikud eesmärgid – pagulaste töötamine aitas vähendada liitlaste okupatsioonikulutusi.⁴¹³ 1946. aasta vältel viidi pagulaste tööhõive suurendamiseks läänetsoonides läbi mitmeid tööprogramme, kus lubati töötavatele pagulastele suuremaid toiduratsioone ja hüvesid erinevate kaupade näol.⁴¹⁴ Taoline poliitika suurendaski tööjõu suurust, jäi silma tööjõupuuduses vaevlevatele Euroopa riikidele. Suurim tööpuudus oli Suurbritannias, Belgias ja Prantsusmaal, kus nähti pagulastes potentsiaalseid töölisi enda kaevandustesse ja tööstusesse.⁴¹⁵ Tööjõu värbamisel olid omad kriteeriumid, nagu näiteks rahvus, tervislik seisund ja oskused, kusjuures enamasti eelistati lihttöölisi.⁴¹⁶ Põhjus peitus selles, et võõrtöölisi värvati tavaliselt nendele töökohtadele, mida kohalikud elanikud teha ei tahtnud. Eriti kehtis see Suurbritannias, kus tööd suurtes tekstiili- ja kaevandusettevõtetes peeti brittide seas rämpaseks, eluohtlikuks ning

⁴⁰⁸ Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 36-38. „Kui DP staatuse andmine oli rahvusvaheline tunnustamine tagakiusamisest, siis selle mitte andmine oli samaväärne süüdimõistva kohtuotsusega.“ Samas, lk 37.

⁴⁰⁹ Cohen, G. D. Between Relief and Politics. Lk 446-447.

⁴¹⁰ Kool, F. DP Kroonika. Lk 677-678.

⁴¹¹ Salvatici, S. From Displaced Persons to Labourers. – The Distanglement of Population. Toim. Reinisch, J.; White, E. Lk 212-213.

⁴¹² Jõudeelu soodustas kuritegevuse suurenemist ning samuti pagulaste moraalselt allakäiku. Lisaks sellele aitas töötamine kaasa inimese „enesekindluse ja sotsiaalse väärikuse taastamisele.“ Samas, lk 215.

⁴¹³ Samas, lk 213.

⁴¹⁴ Samas, lk 216-217. Näiteks lubati pagulastele šokolaadi ja sigarette. Samas.

⁴¹⁵ Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 104-105. Näiteks Belgia valitsus pöördus 1946. aasta suvel USA tsooni sõjaväevõimude poole, et värvata pagulasi oma söekaevandustesse. Sjöberg, T. The Powers and the Persecuted. Lk 195-196.

⁴¹⁶ Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 107-109.

sealjuures väiksepalgaliseks.⁴¹⁷ Eestlaste seas olid sellegipoolest populaarseimad Suurbritannia tööprogrammid⁴¹⁸ ning kokku värvati Suurbritanniasse umbes 4000 eestlast.⁴¹⁹

Vaatamata tööprogrammide mõningale edule, hakati siiski juba 1946. aasta augustis rääkima UNRRA sulgemisest ja uue organisatsiooni loomisest, mis keskenduks täielikult pagulaste ümberasustamisele.⁴²⁰ Täiesti uue organisatsiooni loomine oli vajalik, sest UNRRA loomisdokumendi kohaselt polnud organisatsioonil volitusi tegeleda pagulastega, kes keeldusid repatrieerimisest ning seega ei saanud UNRRA läbi viia ka emigreerumist.⁴²¹ Lisaks oli UNRRA tegevus planeeritud ajutisena ja USA valitsus polnud huvitatud organisatsiooni rahastamiseks eraldatud abiraha pakettide pikendamisest.⁴²² Samuti ei olnud USA Sõjaministeerium huvitatud pagulaste ümberasustamisega tegelema, sest ministeerium vastutas niigi USA tsooni ülevõlpidamise eest.⁴²³ Uue organisatsiooni, mille nimeks sai Rahvusvaheline Põgenike Organisatsioon (ingl *International Refugees Organisation* – IRO), põhikiri kinnitati ÜRO-s 1946. aasta detsembris ning samal ajal loodi ka IRO Ettevalmistav Komisjon (ingl *Preparatory Commission of the IRO* – PCIRO).⁴²⁴

IRO põhikirja järgi oli endiselt peamine ülesanne pagulaste repatrieerimine ja alles siis ümberasustamine, kuid samas anti pagulastele suurem õigus repatrieerimisest keelduda.⁴²⁵ Erinevalt UNRRA-st „oli IRO-l omad ressursid ja õigus pidada läbirääkimisi nii tsoonide ametnikega kui erinevate valitsustega.“⁴²⁶ Ka USA tsooni sõjaväelased suhtusid IRO-sse paremini kui UNRRA-sse, sest kindral Clay kohaselt oli IRO „asjalikum organisatsioon, mis tegi oma tööd efektiivselt ja ökonoomselt.“⁴²⁷ 1. juulil 1947 likvideeriti UNRRA ja

⁴¹⁷ Steinert, Johannes-Dieter. British Post-War Migration Policy and Displaced Persons in Europe. – The Dismantlement of Populations. Toim. Reinisch, J.; White, E. Lk 232.

⁴¹⁸ Kool, F. DP Kroonika. Lk 685-686. Suurbritannia algatas 1946. aasta augustis tööprogrammi „Balti luiged“, mis oli mõeldud naissoost baltlaste värbamiseks SB haiglatesse ja tervishoiuasutustesse. Vt rohkem Samas, lk 686-689.

⁴¹⁹ Steinert, J. British Post-War Migration Policy. – The Dismantlement of Populations. Toim. Reinisch, J.; White, E. Lk 235.

⁴²⁰ Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika. Lk 55-56.

⁴²¹ Sjöberg, T. The Powers and the Persecuted. Lk 210.

⁴²² Samas, lk 210. Milward, A. S. The Reconstruction of Western Europe. Lk 45-47.

⁴²³ Sjöberg, T. The Powers and the Persecuted. Lk 211. Sõjaministeeriumi ettepanekul pidi pagulaste ümberasustamisega tegelemine minema täielikult tsiviilametite hooleks. Samas.

⁴²⁴ Marrus, M. The Unwanted. Lk 342. Enne IRO ametlikku algust pidi selle põhikirja ratifitseerima vähemalt 15 riiki. Samas.

⁴²⁵ Kool, F. DP Kroonika. Lk 649-651. Marrus, M. The Unwanted. Lk 342.

⁴²⁶ Marrus, M. The Unwanted. Lk 343.

⁴²⁷ Clay, L. D. Decisions in Germany. Lk 233.

IGCR ning PCIRO võttis üle mõlema organisatsiooni all olevad pagulaslaagrid.⁴²⁸ 20. augustiks 1948 oli 15 riiki IRO põhikirja ratifitseerinud ning IRO sai ametlikult alguse.⁴²⁹ Nõukogude Liit IRO-ga ei liitunud, sest riik ei tunnustanud pagulaste ümberasustamist ning lisaks olid NL-i ja lääneliitlaste vahelised suhted 1947. aasta märtsis toimunud Välisministrite Nõukogu kohtumisest saadik aina enam halvenenud.⁴³⁰ Nagu UNRRA, nii ka IRO oli suuresti USA poolt rahastatud organisatsioon ja IRO-ga tegid koostööd ka paljud USA vabatahtlikud organisatsioonid, andes humanitaarabile „selge transatlantilise sära“.⁴³¹ Ameeriklaste katse ühendada liitlased ühtse pagulasorganisatsiooni alla oli läbikukkunud ning sõjaaegne naiivne lootus ida ja lääne koostööst kustus.

⁴²⁸ Marrus, M. The Unwanted. Lk 343. PCIRO võttis UNRRAlt ja IGCR-ilt kokku umbes 700 000 pagulast laagrites ning lisaks 500 000 pagulast, kes elasid väljaspool laagreid. Samas, lk 343-344.

⁴²⁹ Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 108.

⁴³⁰ Kumer-Haukanõmm, K. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problematika. Lk 63. Marrus, M. The Unwanted. Lk 340-341. NL-i häiris, et lääneliitlased kasutasid tööjõuna inimesi, kes olid enamasti pärit Ida-Euroopast. Sjöberg, T. The Powers and the Persecuted. Lk 209.

⁴³¹ Cohen, G. D. In War's Wake. Lk 64.

Kokkuvõte

USA Saksamaa poliitika kujundamine algas juba Teise maailmasõja alguses ning muutus intensiivsemaks 1943. aastal. Liitlaste ühine eesmärk oli Saksamaa tingimusteta kapitulatsioon, mis annaks neile õiguse osaleda Saksamaa sõjajärgsel ülesehitamisel. USA siseselt oli kindla Saksamaa poliitika kujundamine keeruline protsess erinevate osapoolte suure hulga tõttu. Suurim vastasseis tekkis Sõjaministeeriumi ja Välisministeeriumi vahel, sest mõlemad pidasid Saksamaa küsimust enda vastutusalasse kuuluvaks. Ministeeriumide omavahelisest võitlusest väljus 1943. aasta lõpus võitjana Sõjaministeerium, kellel oli ainsana vajalikud ressursid sõjajärgses riigis korra loomiseks. Kuna Sõjaministeeriumil puudus Saksamaa okupatsioonipoliitikas kindel seisukoht, loodi 1944. aasta lõpus tähtsamaid ministeeriume hõlmav erikomitee, mis pidi lõplikult USA seisukoha paika panema.

Kui USA Välisministeerium pooldas ühtse Saksamaa säilitamist ning pikaajalist liitlaste okupatsiooni, siis Sõjaministeerium liikus president Roosvelli ja avalikkuse surve tõttu karmi okupatsioonipoliitika poole. Vaatamata Välisministeeriumi vastuväidetele jäi peale Sõjaministeeriumi seisukoht. Saksamaa okupatsioonipoliitika direktiiv JCS 1067, mis sai tähtsaimaks USA okupatsioonipoliitika juhiseks aastatel 1945-1947, oli suuresti mõjutatud Lääne ühiskonna soovist Saksamaad karistada. Nõukogude Liit pooldas samuti karmi rahu. USA soov NL-iga häid suhteid hoida põhjustas idaliitlastele teatud punktides järele andmise ning vähendas Suurbritannia tasakaalustavat mõju USA poliitika kujundamisele. Alles pärast Potsdami konverentsi 1945. aastal algas USA ja NL-i suhete jähnemine, mis kulmineerus läänetsoonide eraldumisega liitlaste ühisest Saksamaa haldamisest.

Saksamaa tingimusteta kapitulatsioon 1945. aasta mais ning liitlaste 5. juunil avaldatud deklaratsioonid jagasid Saksamaa neljaks okupatsioonitsooniks ning andsid vastavates tsoonides ülemvõimu iga riigi määratud sõjaväe ülemjuhatajatele. Vaatamata sellele algas USA sõjaväeline valitsus ametlikult pärast lääneliitlaste ühise sõjalise organisatsiooni likvideerimist 1945. aasta juulis. Esialgset okupatsiooniperioodi USA tsoonis iseloomustas taktikaliste üksuste suur mõju poliitika kujundamisele ning elluviimisele. Alles pärast sõjaväevalitsuse eraldamist armee käsuliinidest 1945. aasta 1. oktoobril sai USA sõjaväeline valitsus (OMGUS) end teostama hakata. Kuigi OMGUS oli planeeritud võimalikult sarnasena tsiviilorganisatsioonile ning sõjaväelaste kõrval töötas seal ka arvukalt tsiviilinimesi, jäi OMGUS kuni USA Saksamaa okupatsiooni poliitika

lõppemiseni sõjaväeliseks organisatsiooniks. Välisministeerium püüdis küll läbi USA tsoonis töötavate poliitnõunike oma mõjuvõimu ja vaateid edastada, kuid soovitustega arvestamine sõltus sõjaväeametnikest Saksamaal. Peamist rolli USA sõjaväelise valitsuse okupatsioonipoliitikas mängisid seega ainult sõjaväelased.

USA tsoonis viis sõjaväeline valitsus läbi talle Sõjaministeeriumi poolt ettemääratud poliitikat. Kuigi Sõjaministeerium Washingtonis oli kohustatud teiste ministeeriumidega oma seisukohti kooskõlastama, siis tegelikkuses tehti seda vähe. Üldises plaanis lähtus kahel esimesel okupatsiooni aastal USA sõjaväelise valitsuse juht kindral Lucius D. Clay oma tegevuses direktiivist JCS 1067. Samal ajal võeti vastu ka otsuseid, mis kohati läksid direktiiviga vastuollu, näiteks seoses denatsifitseerimisega. See tähendab, et tegelik okupatsioonipoliitika kujundamine toimus USA tsoonis asuvas sõjaväeringkonnas ning kuigi Washingtonist tulevate juhistega pidi arvestama, siis tihti kohandati neid vastavalt vajadusele. Lõpliku tegutsemisviisi määras tavaliselt kindral Clay tuginedes USA tsoonis toimuvale ja suhtele liitlastega, mitte ametlikele juhistele. Sõjaväeline valitsus Saksamaal olenes seega suurel määral kindral Clay isiklikest vaadetest ja iseloomust, mis langeb kokku sõjaväelise organisatsiooni autoritaarse olemusega.

Üheks ulatuslikuks probleemiks Saksamaal ja USA tsoonis juba enne sõja ametlikku lõppu olid miljonid pagulased, kes vajasisid ellujäämiseks liitlaste abi. Pagulaste abistamise planeerimisega oli samuti alustatud juba sõja alguses ning 1943. aastal loodi rahvusvaheline abistamisorganisatsioon UNRRA. Kuna pagulaste suur hulk mõjutas otseselt sõjalisi operatsioone, tegelesid ka USA sõjaväelised ringkonnad aktiivselt pagulasküsimusega. Kuigi pagulaspoliitika kujundamine peaks olema tsiviilnimeste pädevuses, oli sõjaaegses USA-s kindralite arvamusel suurem kaal. UNRRA oli küll loodud eesmärgiga võtta pagulaste eest hoolitsemine täielikult enda kätte, kuid sõjaväe suhtumine UNRRA-sse on negatiivne. Sõjavägi ei kaasanud UNRRA-t pagulaspoliitika planeerimisse ning viivitati ka koostööleppe sõlmimisega. UNRRA tiimide abi okupeeritud aladel alates 1945. aastast kasutati vaid sõja kiire edenemise ning pagulaste arvatust suurema hulga tõttu.

Kui sõjaväelise planeerimise käigus eeldati, et umbes kuue kuu möödudes on suurem hulk pagulastest repatrieeritud ning olukord stabiliseerunud, siis 1945. aasta sügisel oli olukord endiselt raske. Alates 1. oktoobrist anti UNRRA-le vastutus kõikide USA tsooni pagulaslaagrite administreerimise eest. Tegelikkuses võis UNRRA aga tegutseda ainult

sõjaväevõimude patronaazi all. Sõjavägi vastutas vajaminevate varude tagamise eest ning UNRRA-ga sõlmitud koostöölepingu põhjal oli USA sõjaväelisel valitsusel pagulasküsimustes lõplik sõnaõigus. Alates 1945. aasta lõpust muutus sõjaväelise valitsuse rõhk sakslaste karistamisest nende riigi ülesehitamisele ning pagulaspoliitika probleemid jäid tagaplaanile. See tekitas olukordi, kus UNRRA võttis ise endale õiguse tegelda asjadega, mis ei kuulunud tema mandaadi alla. Näiteks tegeles UNRRA nende pagulaste repatrieerimisega, kes ei soovinud koju minna, kuigi tal polnud selleks õigus. Nii elasid näiteks eestlased UNRRA administreeritavates laagrites pidevas hirmus. Kui UNRRA tegevus põhjustas pagulaste seas suuremat protesti, tühistas sõjaväeline valitsus pagulasorganisatsiooni omavolilised otsused ning säästis pagulasi.

Taoline tegevus püstitab küsimuse, et miks sõjaväelased pagulasi kogu aeg ei kaitsnud? Üheks põhjuseks oli ilmselt sõjaväelise valitsuse rõhu muutus Saksamaa ülesehitamisele. Teine põhjus võib peituda selles, et pagulaste eest hoolitsemine ei kuulunud tavapäraste sõjaväe ülesannete hulka. Kindlaid põhjuseid aga välja tuua ei saa ning küsimus vajaks edasist uurimist. Selge on aga see, et pagulaspoliitika küsimustes oli viimane otsustusõigus siiski sõjaväelisel valitsusel, isegi kui UNRRA tegutses vahel omavoliliselt. Kuni UNRRA likvideerimiseni 1947. aasta juulis oli USA tsoonis sõjaväeline võim ülim tsiviilvõimu esindava UNRRA ees ning sõjaväeline okupatsioon kestis kuni Lääne-Saksamaa moodustumiseni 1949. aastal.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Allikad

Publitseeritud allikad:

1. Documents on Germany Under Occupation 1945-1954. Toim. Oppen, Beate Ruhm. London: Oxford University Press, 1955.
2. Documents on Germany: 1944-1985. Toim. United States Department of State. Washington: Department of State Publication, 1986.
3. Teheran. Jalta. Potsdam. Dokumentide kogumik. Toim. Sanakojev, S; Tõbulevski, B. Tõlk. Janson, J. Tallinn: Eesti Raamat, 1975.
4. The Record of American Diplomacy. Documents and Readings in the History of American Foreign Relations. Toim. Bartlett, Ruhl, J. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1948.

Kirjandus

Monograafiad:

5. Bessel, Richard. Saksamaa 1945: Sõjast rahuaega. Tõlk. Aas, Maaris. Eesti: Tänapäev, 2010.
6. Clay, Lucius D. Decisions in Germany. New York: Doubleday & Company, Inc., 1950.
7. Cohen, Gerard Daniel. In War's Wake: Europe's Displaced Persons in the Postwar Order. New York: Oxford University Press, 2012.
8. Edelstein, David M. Occupational Hazards. Success and Failure in Military Occupation. USA: Cornell University Press, 2008.
9. Elliott, Mark R. Pawns of Yalta: Soviet Refugees and America's Role in Their Repatriation. USA: University of Illinois Press, 1982.
10. Gimbel, John. The American Occupation of Germany. Politics and the Military, 1945-1949. California: Stanford University Press, 1968.
11. Kinder, Hermann; Hilgemann, Werner. Maailma ajalugu esiajast tänapäevani. Tõlk. Randveer, Lauri. Tallinn: Avita, 2001.
12. Kool, Ferdinand. DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944-1951. Lakewood, New Jersey: Eesti Arhiiv Ühendriikides, 1999.

13. Kumer-Haukanõmm, Kaja. Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945-1952 Eesti pagulaste näitel. Doktoritöö. Tartu Ülikool, Ajaloo- ja arheoloogia instituut, Tartu. Avaldatud :Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2012.
14. Marrus, Michael Robert. The Unwanted: European Refugees in the Twentieth century. New York: Oxford University Press, 1985.
15. Merritt, Richard L. Democracy Imposed: U.S. Occupation Policy and the German Public, 1945-1949. New Haven: Yale University Press, 1995.
16. Milward, Alan S. The Reconstruction of Western Europe 1945-51. London: Routledge, 1992.
17. Morgan, Roger. The United States and West Germany 1945-1973. A Study in Alliance Politics. London: Oxford University Press, 1974.
18. Sjöberg, Tommie. The Powers and the Persecuted. The Refugee Problem and the Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR), 1939-1947. Rootsi: Lund University Press, 1991.
19. Stirk, Peter M. R. The Politics of Military Occupation. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2009.
20. Ziemke, Earl F. The U.S Army in the Occupation of Germany 1944-1946. Washington: Center of Military History, United States Army, 1975

Kogumikud:

21. Four-Power Control in Germany and Austria 1945-1946. Koost. Balfour, Michael; Mair, John. New York: Oxford University Press, 1956.
22. Reconstruction in Post-War Germany: British Occupation Policy and the Western Zones, 1945-1955. Toim. Turner, Ian D. Oxford, UK: Berg, 1989.
23. The Dismantlement of Populations: Migration, Expulsion and Displacement in Post-War Europe, 1944-1949. Toim. Reinisch, Jessica; White, Elizabeth. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

Artiklid:

24. Arnold-Forster, W. U.N.R.R.A.'s Work for Displaced Persons in Germany. – *International Affairs*, 1946, Vol. 22, Nr. 1. Lk 1-13.

25. Boehling, Rebecca. *Stunde Null* at the Ground Level: 1945 as a Social and Political *Ausgangspunkt* in Three Cities in the U.S. Zone of Occupation. – *Stunde Null: The End and the Beginning Fifty Years Ago*. Ed. Giles, Geoffrey J. Washington: German Historical Institute, 1997. Lk 105-127. Saadaval: <http://www.ghi-dc.org/publications/ghipubs/op/op20.pdf> (Kasutatud aprill 2014)
26. Cohen, Gerard Daniel. Between Relief and Politics: Refugee Humanitarianism in Occupied Germany 1945-1946. – *Journal of Contemporary History*, 2008, Vol. 43, Nr. 3. Lk 437-449.
27. Farquharson, J. E. Anglo-American Policy on German Reparations from Yalta to Potsdam. – *The English Historical Review*, 1997, Vol. 112, Nr. 448. Lk 904-926.
28. Fox, Grace. The Origins of UNRRA. – *Political Science Quarterly*, 1950, Vol. 65, Nr. 4. Lk 561-584.
29. Lamberti, Marjorie. German Antifascist Refugees in America and the Public Debate on „What Should Be Done with Germany after Hitler,“ 1941-1945. – *Central European History*, 2007, Vol. 40, Nr. 2. Lk 279-305.
30. Leffler, Melvyn P. The American Conception of National Security and the Beginning of the Cold War, 1945-1948. – *The American Historical Review*, 1984, Vol. 89, Nr. 2. Lk 346-381.
31. McCreehy, Kenneth O. Planning the Peace: Operation Eclipse and the Occupation of Germany. – *The Journal of Military History*, 2001, Vol. 65, Nr. 3. Lk 713-739
32. Mosley, Philip E. Dismemberment of Germany: The Allied Negotiations from Yalta to Potsdam. – *Foreign Affairs*, 1950, Vol. 28, Nr. 3. Lk 487-498.
33. Payne, James L. Did the United States Create Democracy in Germany? – *The Independent Review*, 2006, Vol. 11, Nr. 2. Lk 209-221.
34. Proudfoot, Malcolm J. The Anglo-American Displaced Persons Program for Germany and Austria. – *American Journal of Economics and Sociology*, 1946, Vol. 6, Nr. 1. Lk 33-45.
35. Reinisch, Jessica. Relief in the Aftermath of War. – *Journal of Contemporary History*, 2008, Vol. 43, Nr. 3. Lk 371-404.
36. Shepard, Ben. „Becoming Planning Minded“: The Theory and Practice of Relief 1940-1945. – *Journal of Contemporary History*, Vol. 43, Nr. 3. Lk 405-419.
37. Shephardson, Donald E. The Fall of Berlin and the Rise of a Myth. – *The Journal of Military History*, 1998, Vol. 62, Nr. 1. Lk 135-154.

38. Sontag, R. J. Reflections on the Yalta Papers. – *Foreign Affairs*, 1955, Vol. 33, Nr. 4. Lk 615-623.
39. Steinert, Johannes-Dieter. British Humanitarian Assistance: Wartime Planning and Postwar Realities. – *Journal of Contemporary History*, 2008, Vol. 43, Nr. 3. Lk 421-435.
40. Zink, Harold. American Civil-Military Relations in the Occupation of Germany. Kogumikust: Total War and Cold War: Problems in Civilian Control of the Military. Toim. Coles, Harry L. Ohio: Ohio State University Press, 1962. Lk 211-240. Saadaval: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3639658;view=1up;seq=7> (Kasutatud veebruar 2014)
41. Zink, Harold. American Occupation Policies in Germany. – *The Review of Politics*, 1947, Vol. 9, Nr. 3., lk 284-296

Käsitirjalised materjalid

42. Greaves, Laura Megan. „Concerned not only with relief”: UNRRA’s work rehabilitating the Displaced Persons in the American zone of occupation in Germany, 1945-1947. Doktoritöö. University of Waterloo, 2013 Saadaval: <https://uwspace.uwaterloo.ca/handle/10012/7587> (Kasutatud aprill 2014)

The U.S. Occupation Zone in Germany, 1945-1947

Summary

The unconditional surrender of Germany after World War II left the Allies with an enormous responsibility to rebuild one of the largest countries in Europe which was flooded with refugees. Germany was divided into zones of occupation between the United States of America, the United Kingdom, Union of Soviet Socialist Republics and France. The aim of this thesis is to give an overview of the U.S. zone of occupation during 1945-1947, focusing on the relationship between civil and military powers in the development and realization of the U.S. occupation policy in Germany.

The U.S. military had established military governments in U.S. occupied territory before, and therefore, presumed that this kind of authority would also be responsible for the occupation in the U.S. zone of Germany. Nevertheless, during the planning stage of the German occupation policy, a certain competition developed between the U.S. Department of State and the Department of War. The Department of State favoured a long occupation to develop democratic institutions in Germany and prevent any further hostilities. The Department of War, however, was moving towards a “harsh” peace which was supported by President Franklin D. Roosevelt as well as the public. Because the Army had enough resources to carry out the occupation, it was made responsible for governing the U.S. zone of occupation in post-war Germany.

The problem of refugees was acute even before the end of the war. It was estimated that millions of refugees would flood Germany and they would have to be taken care of to prevent unrest, riots and the spread of epidemic diseases. In 1943 an international refugee organisation called the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) was established to tackle the upcoming mission. The military was against UNRRA and did not involve UNRRA in the planning of the refugee policy. Nevertheless, the Military needed help to deal with the masses of refugees when fighting still lasted and a contract with UNRRA was signed, which made UNRRA subordinate to the Army in the U.S. zone. In the fall of 1945 UNRRA was made responsible for administrating refugee camps but the military government still had the last say in refugee matters.

The military government in the U.S. zone officially came into power after western allies' joint forces dissolved in July 1945. The U.S. military government's aim soon went from punishing the Germans to helping them to build up a democratic government and develop a self-sustaining economy. The most important person in the U.S. zone was General Lucius D. Clay who often modified official instructions from the War Department in order to achieve the developments necessary for Germany. Although the aim of Office of Military Government, U.S. (OMGUS) in Germany was to eventually go over to a civil regime, military forces played the key role during the whole occupation. One of the reason was the deteriorating relationship between the western allies and USSR. The latter did not want to help Germany rebuild its economy and rather needed reparations. At the end of 1946, the relationship worsened even more and joint governing of Germany as a whole came to an end.

At the same time, UNRRA and the military had repatriated millions of refugees but a certain group of nations refused to return home, among them Estonians. Although UNRRA was not mandated to deal with such groups, the organisation tried to promote repatriation. Based on the experiences of Estonian refugees it can be said that the U.S. military government was favoured over UNRRA but the military did little to help refugees. Further research regarding this question should be made. During 1946 emigration as a possible alternative to repatriation emerged and in 1947 a new organisation took over the work of UNRRA.

The relationship between UNRRA and the U.S. military was not a partnership. The Army always had the last say and did not think highly of UNRRA. Nevertheless, the military was focused on rebuilding Germany and for UNRRA no alternative was available. The military promoted a democratic Germany but military government always had supreme authority over civil power in the U.S. zone of occupation and the Department of State had little influence on U.S. occupation policy. The military government was in power until the establishment of the Federal Republic of Germany in 1949.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Mariliis Trei** (isikukood: 49109112730)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Teise maailmasõja järgne USA tsoon Saksamaal 1945-1947“,

mille juhendajad on Kaja Kumer-Haukanõmm (PhD) ja dotsent Olaf Mertlesmann,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 19. mail 2014

(allkiri)